

CĂRȚI POPULARE

II

FIZIOLOGUL

•

ARCHIRIE ȘI ANADAN

EDITURA MINERVA

859.0.09
C 34

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI
CĂRȚI POPULARE
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Coordonatori

ION GHEȚIE și ALEXANDRU MAREȘ

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI
CĂRȚI POPULARE
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

II

FIZIOLOGUL

Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de
V. GURUIANU

•

ARCHIRIE ȘI ANADAN

Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de
MAGDALENA GEORGESCU

EDITURA MINERVA
București • 1997

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
„MIHAIL SADOVEANU”
Inventar Nr. 507 903

Coperta seriei: D. VERDEȘ

Ilustrația copertei: gravură din *Fiore di virtù*, Florența, 1498

859.0 09-91-34

ISBN 973-21-0535-6
ISBN 973-21-0493-7

IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

- AAR *Analele Academiei Române*, anul I, 1877 ș.u.
Mem. Secț. ist. = Memoriile Secțiunii istorice.
Mem. Secț. lit. = Memoriile Secțiunii literare.
- ALR I *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea I (ALR I), de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu – Leipzig, 1942.
- ALR II *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea II (ALR II), de E. Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, 1940.
- ALR SN *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, București, vol. I-II, 1956, vol. III, 1961, vol. IV, 1965, vol. V, 1966, vol. VI, 1969, vol. VII, 1972.
- AUB *Analele Universității București*, Filologie, București, anul I, 1954 ș.u.
- Avram, Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice românești*, București, 1964 (Extras din SCL, XV, 1964, nr. 1-5).
- BOR *Biserica ortodoxă română*, anul I, 1874 ș.u.
- ByZ *Byzantinische Zeitschrift*, München, anul I, 1907 ș.u.
- CADE I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, [1926-1931].
- Cartoian, N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, vol. I, 1929, vol. II, 1938.
- Cartoian, FV N. Cartoian, *Fiore di virtù în literatura românească*, București, 1928 (Extras din AAR, Mem. Secț. lit., seria III, tom. IV, mem. 2, 1928).

- Chițimia-Simonescu, *Cărțile populare*
 Ciuchindel, AA I.C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I-II, București, 1963.
- DA C. Ciuchindel, *Povestea lui Archiric filosoful...*, *Carte populară românească din secolul al XVII-lea*, București, 1976.
- DA *Dicționarul limbii române*, Tom I, Partea I-III, Tom II, Partea I-II, București, 1913-1949.
- Densusianu, HLR, II Ovide Desusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, *Le seizième siècle*, Paris, 1938.
- DLR *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, Tom VI, 1965-1968, Tom VII, Partea I-II, 1969-1971, Tom VIII, Partea I-V, 1972-1984, Tom IX, 1975, Tom X, Partea I-V, 1986-1994, Tom XI, Partea I-III, 1978-1983, Tom XII, Partea I, 1994.
- DLRTR Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987.
- DR *Dacoromania*, Buletinul „Muzeului Limbei Române”, Cluj, anul I, 1920 ș.u.
- FD *Fonetică și dialectologie*, București, anul I, 1956 ș.u.
- Gheție, BD Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
- Gheție-Mareș, GD Ion Gheție și Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.
- IB N. Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri, în Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, București, 1905.
- LL *Limbă și literatură*, București, vol. I, 1955 ș.u.
- LR *Limba română*, București, anul I, 1952 ș.u.
- Moraru, FD Alexandra Roman Moraru, *Cea mai veche versiune românească a Florii darurilor. Filație și localizare, în Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 263-316.

- Moraru-Velculescu, Mihai Moraru și Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, București, vol. I, partea I, 1976, partea a II-a, 1978.
- RIAF *Revista de istorie, arheologie și filologie*, București, anul I, 1883 ș.u.
- RITL *Revista de istorie și teorie literară*, București, anul I, 1956 ș.u.
- Rosetti, ILR Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I, De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediție definitivă, [București], 1986.
- RRL *Revue roumaine de linguistique*, București, anul I, 1956 ș.u.
- RS *Romanoslavica*, București, anul I, 1958 ș.u.
- SCILF *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, București, anul I, 1952 ș.u.
- SCL *Studii și cercetări lingvistice*, București, anul I, 1950 ș.u.
- SDȘ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (1700-1783)*, I, Brașov, 1901.
- Ștrempel, Catalogul G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, vol. I-IV, 1978-1992.

ABREVIERI

ac(uz).	= acuzativ	hot.	= hotărât
adj.	= adjectiv	imper.	= imperativ
adv.	= adverb(ial)	imperf.	= imperfect
alb.	= limba albaneză, albanez	impers.	= impersonal
art.	= articol	ind.	= indicativ
BAR	= Biblioteca Academiei Române	lat.	= limba latină, latin(esc)
bg.	= limba bulgară, bulgar, bulgăresc	lit.	= literar
cf.	= confer	loc.	= locuțiune
col.	= coloană	m.	= masculin
com.	= comun(ă)	magh.	= limba maghiară, maghiar
conj.	= conjuncție	mediogr.	= limba greacă medie (bizantină), mediogrec(esc), grec bizantin
coord.	= coordonator(i)	ms.	= manuscris(e)
dat.	= dativ	n.	= neutru
dial.	= dialectal	neg.	= negativ
f.	= feminin; filă	nehot.	= nehotărât
fasc.	= fasciculă	ngr.	= limba neogreacă, neogrec(esc)
gen.	= genitiv	nom.	= nominativ
gr.	= limba greacă, grec(esc)	nr.	= număr(ul)
h.	= hartă		

ABREVIERI

9

pers.	= persoană, personal	scr.	= limba sârbocroată, sârbocroat
pf. s.	= perfect simplu	sg.	= singular
pl.	= plural	sl.	= slav
pop.	= popular	suf.	= sufix
pos.	= posesiv	s.v.	= sub voce
pref.	= prefix	tăt.	= limba tătară, tătäresc
prep.	= prepoziție	tc.	= limba turcă, turc(esc)
pron.	= pronume, pronominal	vb.	= verb(al)
r.	= rând(ul)	v. fr.	= limba franceză veche, vechi francez
rom.	= limba română, român(esc)	v. sl.	= limba slavă veche, vechi slav
s.	= substantiv		

FIZIOLOGUL

Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție
și glosar de
V. GURUIANU

STUDIU FILOLOGIC

INTRODUCERE

Printre cărțile populare care au circulat în vechea literatură românească se numără și *Fiziologul*. Acesta este o „curioasă carte de științe naturale, în care animale, păsări, reptile și pești sunt descrise cu obiceiurile lor, după tradiții populare, pentru a fi apoi interpretate ca simboluri ale unor idei morale și religioase”¹.

Fiecare capitol din *Fiziolog* este alcătuit așadar din două părți: una care conține descrierea viețuitoarelor cu obiceiurile lor reale sau imaginare și alta care cuprinde interpretarea simbolică a acestora în spiritul moralei creștine. Subliniind mai ales latura interpretativă a capitolelor, Cătălina Velculescu opinează că *Fiziologul* este un „scurt manual de simbolică (nu de zoologie)”².

Unele dintre viețuitoarele descrise în *Fiziolog* sunt bine cunoscute de cititorul român, trăind și în țara noastră, altele sunt exotice, dar există și câteva fabuloase. De exemplu, în textul pe care îl edităm (ms. rom. BAR 1436, f. 44^v–48^v) figurează următoarele douăsprezece viețuitoare: *leul*, *pilul* (= elefantul), *zimbrul*, *indropul* (= animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peștilor), *inorogul* (= animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte), *stratocamilul* (= struțul), *vulturul*, *ghionoia*, *stârcul*, *lupul*, *boul* și *privighetoarea*.

Fiziologul a fost alcătuit probabil în Egipt, la Alexandria, între secolele al II-lea și al III-lea d. H.³, adică în acel mediu în care se încrucișa „cultura elenistică cu cea iudaică și orientală și cu creștinismul”⁴. Cine a scris lucrarea nu se știe. Numele de *Fiziolog* nu desemna la început cartea, ci pe autorul

¹ Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I, p. 188.

² Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 113.

³ Luisa Valmarin, *Un castor între Esopie și Fiziolog*, în volumul autoarei, *Studii de literatură română modernă și comparată*, București, 1987, p. 115.

⁴ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 72, col. 1.

ei necunoscut, astfel că „opera a circulat anonimă, după cum dovedește tradiția ei manuscrisă”⁵. S-a emis și ipoteza că substantivul *Fiziolog* ar fi avut inițial valoare colectivă, denumind un fel de culegere de texte din scrierile mai multor naturaliști ai antichității⁶. De-a lungul secolelor, lucrarea, care a suferit câteva transformări și prelucrări, a fost atribuită lui Aristotel, lui Pliniu, lui Teofrast sau chiar regelui Solomon (pentru partea descriptivă) și unor părinți ai bisericii (pentru partea interpretativă): Sf. Epifaniu, episcopul insulei Cipru, Sf. Ieronim, traducătorul *Bibliei* în limba latină, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur etc.⁷. Dar toate propunerile de paternitate au rămas până azi nesigure.

Din Egipt, *Fiziologul* a pătruns în Bizanț, unde a fost „când prescurtat, când amplificat, când prelucrat în versuri”⁸. Apoi opera a trecut, prin secolele al IV-lea – al V-lea⁹, în Occidentul latin, unde, sub numele de *Bestiarii*, a fost tradusă și prelucrată în limbile romanice și germanice¹⁰. De asemenea, tot de la bizantini, *Fiziologul* a ajuns la slavii sud-dunăreni, fiind tradus cel puțin în limbile bulgară și sârbă¹¹.

În literatura română, *Fiziologul* a pătruns prin traduceri din limbile slave de sud și din neogreacă.

Se cunosc în prezent douăsprezece manuscrise care conservă între filele lor versiunile românești ale *Fiziologului* traduse din slavă. E vorba de manuscrisele românești păstrate la Biblioteca Academiei Române din București sub cotele: 1436, 2513, 2516, 1151, 2150 (vol. II), 2100, 3275, 1282, 3590, 938, 2158, 5299. Dintre acestea, *Fiziologul* aflat în ms. rom. BAR 1151 a fost publicat de Moses Gaster, cu titlul *Il Physiologus rumeno*, în revista înființată și condusă de Graziadio Isaia Ascoli, „Archivio glottologico italiano”, X, 1886–1888, p. 273–304, cel din ms. rom. BAR 1436 a fost editat de Margareta D. Mociorniță în continuarea unui articol intitulat *Traduceri românești din Fiziolog (cel mai vechi text)*, apărut în „Cercetări literare”, I, 1934, p. 83–101, și, în sfârșit, varianta din ms. rom. BAR 2513 a fost publicată de Cătălina Velculescu într-un articol purtând

⁵ Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 118.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 118–119.

⁸ Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I, p. 190.

⁹ L. Valmarin, *op. cit.*, p. 119; vezi și Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I, p. 190.

¹⁰ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 72, col. 1.

¹¹ *Ibidem*; vezi și Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I, p. 190–191.

titlul *Fiziologul de la Bistrița*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tom. 31, 1982, nr. 2, p. 209–222 (retipărit în volumul autoarei, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 110–116, 180–195).

Din neogreacă ne-a venit alt tip de *Fiziolog*, anume cel alcătuit de către Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, în anii 1566–1570 și închinat lui Mihail Cantacuzino¹². Acest tip este reflectat de trei variante românești, dintre care numai două se mai păstrează azi la Biblioteca Academiei Române din București, sub cotele ms. rom. BAR 4274 și 3548. Ambele variante menționate datează din 1832 și provin din Moldova. Al treilea manuscris românesc care oglindește versiunea neogreacă a lui Damaschin Studitul s-a pierdut, dar textul respectiv, copiat de un dascăl, Nicolae Duma, în anul 1774 și intitulat *Oarecare cunoștințe de la filosofii vechi pentru firea și obiceaiurile năravurilor oarecărora jivini, adunate de preaițeleptul întru arhieriei, chir Damaschin Studitul*, a fost publicat parțial de C.N. Mateescu sub titlul *Un Fiziolog românesc din veacul al XVIII-lea* în „Calendarul revistei «Ion Creangă»” pe anul 1914, p. 40 ș.u., și integral în revista „Ion Creangă”, VII, 1914, nr. 1, p. 2, nr. 2, p. 36, nr. 3, p. 68, VIII, 1915, nr. 9, p. 257, nr. 10, p. 278, nr. 11, p. 298, nr. 12, p. 320, IX, 1916, nr. 1, p. 8, nr. 2, p. 39, nr. 3, p. 67, nr. 4, p. 103. Spre deosebire de versiunile românești traduse din slavă, în *Fiziologul* de tip „Damaschin Studitul” descrierea animalelor nu mai este însoțită de interpretarea moral-religioasă¹³.

Dintre toate versiunile românești ale *Fiziologului* enumerate mai sus, cea mai veche variantă cunoscută până în prezent este cea conservată de ms. rom. BAR 1436. Această variantă, datând din 1693, publicată cu unele erori de transcriere de Margareta D. Mociorniță în 1934, constituie obiectul prezentei ediții.

OPINII ASUPRA FIZIOLOGULUI DIN MS. ROM. BAR 1436

Cel dintâi cercetător care a semnalat existența *Fiziologului* în ms. rom. BAR 1436 a fost N. Cartoian¹⁴, care, în volumul I al lucrării sale *Cărțile populare în literatura românească*¹⁵, afirmă că acest text, copiat de Costea

¹² Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I, p. 191.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Cartoian, FV, p. 17.

¹⁵ Cartoian, *Cărțile populare*, p. 192.

Dascălușul de la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului în anul 1693, apare în manuscris fără titlu deosebit, în continuarea scrierii *Floarea darurilor*. Cu același prilej, N. Cartoian evidențiază existența unor asemănări și deosebiri între textul în discuție și cel ce fusese publicat de M. Gaster după actualul ms. rom. BAR 1151¹⁶. Mai târziu, același învățat a susținut că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, împreună cu alte texte descoperite între timp, descinde dintr-un prototip care datează, poate, din secolul al XVI-lea sau de la începutul celui de al XVII-lea și care a fost tradus după o versiune sârbească¹⁷.

Margareta D. Mociorniță¹⁸ – o elevă a lui N. Cartoian –, în studiul introductiv la ediția întocmită *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, comparând textul de față cu alte trei texte cunoscute pe atunci (versiunea Gaster, ms. rom. BAR 938, ms. rom. BAR 2158), apreciază că nu este exclus ca la baza tuturor acestora să se afle o singură traducere efectuată după o versiune slavonească și că deosebirile dintre ele se explică prin distanța în timp față de prototipul pierdut și prin interpunerea a numeroase copii.

În studiul introductiv la ediția de text a *Fiziologului* de la Bistrița, conservat de ms. rom. BAR 2513, Cătălina Velculescu afirmă că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 și cel de la Bistrița, în ciuda deosebirilor dintre ele, au putut avea la bază „o aceeași traducere, puternic prelucrată în Șchei, pe linia prescurtării și clarificării «moralei»”¹⁹, nefiind însă exclus „ca la Brașov să fi fost pus la contribuție și un alt izvor”²⁰. Într-un articol ulterior, cercetătoarea amintită precizează că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 și cel editat de Gaster sunt „unice” în limba română, fiecare în felul său, căci în celelalte manuscrise românești cunoscute până azi nu se mai găsesc pagini identice²¹.

¹⁶ M. Gaster, *Il Physiologus rumeno*, în „Archivio glottologico italiano”, X, Roma – Torino – Firenze, 1886–1888, p. 273–304.

¹⁷ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 72, col. 1.

¹⁸ Margareta D. Mociorniță, *Traduceri românești din Fiziolog (cel mai vechi text)*, în „Cercetări literare”, I, București, 1934, p. 83–88.

¹⁹ Cătălina Velculescu, *Fiziologul de la Bistrița*, în RITL, tom. 31, 1982, nr. 2, p. 211; eadem, *Cărți populare și cultură românească*, p. 112.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Cătălina Velculescu, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc*, în RITL, XXXVII, 1989, nr. 1–2, p. 327, nota 14.

P. Olteanu consideră că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 este o copie incompletă după un manuscris românesc mai vechi care reflecta o traducere făcută poate chiar la sfârșitul secolului al XVI-lea, probabil după o versiune sârbească identică sau apropiată de versiunea editată de St. Novaković sau chiar de versiunea lui P. Šafařík²². O idee importantă care rezultă din cercetările lui P. Olteanu este că dintre toate manuscrisele românești ale *Fiziologului* cunoscute până azi, la baza cărora stă o traducere românească făcută din slavă, numai *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 ar putea fi raportat la o versiune sârbească, celelalte texte românești oglindind mai multe traduceri făcute după o versiune mediobulgară care derivă din același prototip slav din care provine și versiunea mediobulgară păstrată de ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj²³.

Analizând, într-un amplu studiu, raporturile a trei versiuni românești ale *Fiziologului* deja publicate (e vorba de edițiile Gaster, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1151, Mociorniță, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, și Velculescu, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 2513) cu redacțiile *Fiziologului* vechi grecesc și bizantin, precum și raporturile existente între cele trei versiuni românești menționate, Luisa Valmarin²⁴ ajunge la concluzia că, pe de o parte, pentru *Fiziologul* românesc „e, deci, necesar să presupunem, ca și pentru versiunile sud-slave înrudite, un prototip mixt grec și bizantin”²⁵ și că, pe de altă parte, *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 editat de Mociorniță „lasă impresia că reprezintă probabil un tip de sine stătător”²⁶.

Din cercetările întreprinse mai ales de P. Olteanu, de Luisa Valmarin și de Cătălina Velculescu reiese cu destulă claritate caracterul de „unicat” – ca să folosim termenul Cătălinei Velculescu – al *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 printre celelalte texte românești ale acestei scrieri, atât din punct de vedere „extern”, al raporturilor cu originalele străine, cât și din punct de vedere „intern”, al relațiilor cu celelalte versiuni românești, al tradiției interne de copiere a manuscriselor.

²² P. Olteanu, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, în „Palaeobulgarica, Старобългаристика”, Sofia, VIII, 1984, nr. 2, p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски претиси)*, în „Старобългарска литература”, книга 16, Sofia, 1984, p. 42.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 99–176.

²⁵ *Ibidem*, p. 132; cf. și p. 133.

²⁶ *Ibidem*, p. 149.

MANUSCRISUL ROMÂNESC 1436 AL BIBLIOTECII
ACADEMIEI ROMÂNE

Manuscrisul românesc 1436 păstrat la Biblioteca Academiei Române din București a făcut parte odinioară din vestita bibliotecă a episcopului Dionisie Romano al Buzăului. Manuscrisul acesta, împreună cu altele și cu numeroase cărți valoroase provenind toate din aceeași bibliotecă a episcopului amintit, a fost dăruit Academiei Române de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice la 17 septembrie 1897²⁷, după aproape un sfert de veac de la moartea ilustrului ierarh, survenită la 18 ianuarie 1873²⁸.

Ms. rom. BAR 1436 este un codice miscelaneu de format în 4°, având 240 de file. Filele 1–239 sunt numerotate de mașină cu tuș negru, iar ultima (f. 240) e numerotată de mână, cu cerneală roșie. Dimensiunile filelor sunt de cca 193–194 mm înălțime și de cca 150–152 mm lățime. Filele au fost inițial mai mari, cel puțin la unele texte, căci signaturile unor caiete au fost tăiate la legat, rămânând vizibile din ele anumite fragmente (f. 52^v, 61^r etc.) sau, uneori, numai titla (f. 49^r, 53^r etc.). De asemenea, unele notații făcute de copist se află astăzi prea aproape de marginea dinspre exterior a filei (f. 52^v, 53^r etc.), iar altele se constată că au fost parțial tăiate la legarea manuscrisului (f. 49^v, 59^v etc.). Hârtia pe care sunt scrise textele miscelaneului este de sorturi diferite. Copertele originale, din piele, cu chenare și desene ornamentale imprimate, se păstrează sub legătura actuală, confecționată din pegamoid brun-roșcat. Pielea, de culoare cafenie-închis, prezintă un anumit grad de uzură, suprafața ei fiind incizată și străbătută pe alocuri de găuri făcute de cari. Mai deteriorată este coperta originală de la spate, din care lipsesc unele fragmente. Textele componente, de vechimi

²⁷ Vezi AAR, seria II, tom. XX, 1897–1898, *Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1898, p. 212–213. Prima mențiune a existenței ms. rom. 1436 în colecțiile Bibliotecii Academiei din București se află la N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, București, 1904, p. CCXIX, nota 8. Referitor la importanța deosebită a manuscriselor și a cărților din biblioteca episcopului Dionisie Romano intrate în posesia Bibliotecii Academiei Române, vezi Ioan Lupu, *Episcopul Dionisie Romano, primul donator al Bibliotecii Academiei Române*, în BOR, LXXXII, 1964, nr. 11–12, p. 1121–1152.

²⁸ Vezi Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, București, 1981, p. 159, 521.

diferite, sunt scrise de mai multe mâini. Ele au fost legate împreună probabil la o dată anterioară celei de 14 iulie 1758, care apare într-una dintre însemnările lui Radu Cătana (f. 12^r), primul posesor cunoscut al manuscrisului.

Ms. rom. BAR 1436 conține următoarele texte:

- f. 1^r–11^v: *Însămnare pentru tunet, adevărită și ispitită, ce adeverează în 12 luni* <= Gromovnic>.
- f. 13^r–44^v: *Sțaa Darovanie* <= Floarea darurilor>, carte aleasă din toate cărțile, dulce învățătură omului.
- f. 44^v–48^v: <Fiziologul>.
- f. 49^r–68^r: *Poveastea țărilor și a împărățiilor câte-s în pământul Asiei* <= Fragment de cosmografie>²⁹.
- f. 68^r–75^r: *Împărțeala dintâi. Cozmografie, ce să zice împărțeala Pământului pre hotară și pre alte seamne ce sânt în cerurile ceriului.*
- f. 75^r–76^v: *Întru adâncul unii cărți ce să chiamă Filotera înbată-să filosoful cu firea și să miră de stihiiile omului cum sânt* <= Despre limba omului>.
- f. 77^r–78^v: *Aici semnează visele* <...>, *că văzu într-o noapte 9 sori* <= Prorocirea Sibilei>.
- f. 79^r–121^v: *Cuvânt și pocitanii filosofului Sintipa cu împăratul de Țara Persie, anume Chira.*
- f. 122^r–145^v: *Începui a scrie istoria lui Isop.*
- f. 149^r–215^v: *Murind marele Iustinian-Împărat, împărăția lui Iustin, nepotul acestuia, curopalat* <= Cronograf> (text fragmentar).
- f. 216^r–v: *În zilele acealea când înbla Hristos, Dumnedzăul nostru, pre pământ, om desăvârșit, și învăța lumea ...* <= Legenda lui Avgar> (text fragmentar).

²⁹ Ștrempele, *Catalogul*, [I], p. 329, consideră că e vorba de <Geografia Asiei>. În realitate, textul respectiv, ca și cel care îi urmează, reprezintă un fragment de cosmografie; vezi, în acest sens, M. Popescu-Spineni, *Un manuscris românesc de geografie din secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, V, [București], 1963, p. 319–333, și, mai ales, Cătălina Velculescu, V. Guriianu, *Cosmografie*, în „Manuscriptum”, XXIII, 1992, nr. 1–4, p. 224–243. Aceste două texte din ms. rom. BAR 1436 sunt cele mai vechi fragmente de cosmografie în limba română cunoscute până în prezent (Cătălina Velculescu, V. Guriianu, *op. cit.*, p. 224–233).

- f. 217^r: *Veselește-te, Vefle<e>me...* (fragment de colind).
 f. 217^v: *<Floarea darurilor>* (fragment despre viclenie).
 f. 218^v–219^v: *Cazanie la coconi de vârstă pân-ani 10, <c>ând să pristăvesc dintr-această lume.*
 f. 220^v: Text fragmentar în grecește.
 f. 226^r: *Pildele filosofești* (text fragmentar).

FIZIOLOGUL DIN MS. ROM. BAR 1436

Fiziologul din manuscrisul în discuție nu are titlu deosebit, apărând ca o continuare de text la scrierea dinaintea sa, *Floarea darurilor*. *Fiziologul* se întinde pe patru file și un sfert: f. 44^v (r. 10) – 48^v. Filele 45^r–48^v se grupează într-un caiet rezultat prin plierea de două ori a unei singure coli. Fila 44^v aparține altui caiet, de opt file, rezultat prin plierea de două ori a două coli. Nici unul dintre aceste caiete nu are semnătură chirilică. Spre deosebire de caietele care îl precedă și îi succedă, caietul de patru file este pătat de grăsime pe o porțiune destul de întinsă, situată spre cotor și spre marginea de sus a foilor.

Textul este dispus în pagină mai aproape de cotor și de partea superioară a filei. Spațiul lăsat liber până la cotor pe rectoul filelor are lățimea de cca 10 mm; această distanță este de 12 mm pe f. 46^r (cu excepția primului rând, depărtat de cotor tot la 10 mm) și de 8 mm pe fila 48^r, în dreptul rândului întâi. Pe versoul filelor distanța respectivă variază între 3 mm (f. 48^v/11) și 12 mm (f. 46^v/1, 18). Distanța dintre text și marginile laterale dinspre exterior ale hârtiei este pe versoul filelor de cca 43 mm, în timp ce pe rectoul filelor ea variază între 31 mm (f. 46^r/15) și 47 mm (f. 47^r/16, 48^r/14). Spațiul lăsat liber între text și marginea superioară a hârtiei are înălțimea de cca 20 mm, în timp ce, în josul filei, distanța dintre text și marginea inferioară a hârtiei este de cca 34 mm. Pe fila 48^v apare un rând în plus, care conține însemnarea finală a copistului privitoare la datarea textului; în acest caz, spațiul rămas liber în josul filei, sub rândul amintit, măsoară 14 mm.

Fiecare pagină are douăzeci de rânduri, cu excepția filei 48^v, unde, din motivele expuse anterior, sunt douăzeci și unu de rânduri. Lungimea medie a rândurilor e cuprinsă între 95 și 100 mm. Valorile extreme sunt: 91 mm (f. 47^v/11) și 106 mm (f. 45^r/4). Rândurile al nouăsprezecelea (de 81 mm) și al douăzecilea (de 60 mm) de pe fila 48^v sunt intenționat scurtate de copist și

notate centrat în raport cu textul, fiind rânduri de încheiere. Distanța dintre rânduri e de cca 5 mm. Între rândurile al douăzecilea și al douăzeci și unulea de pe fila 48^v, distanța este de cca 15 mm. Numărul de slove din rând este, în medie, de treizeci; valoarea maximă este de patruzeci de slove în rând (cu ligatura dintre *п* și *р* socotită un singur semn grafic; f. 48^v/11), iar valoarea minimă de douăzeci și cinci de slove (f. 44^v/19). Rândurile scurtate, al nouăsprezecelea și al douăzecilea de pe f. 48^v, au treizeci și, respectiv, douăzeci și una de slove (în ambele rânduri apare ligatura dintre *т* și *р* pe care am considerat-o o unitate). Înainte de a fi fost scrise, filele au fost liniate orb, prin apăsare pe verso. Urmele acestei operații se văd și astăzi.

Textul este scris într-o semicursivă îngrijită. Literele de rând au înălțimea medie de 1–2 mm. Mai înalte sunt slovele *а, с, ф, л, р, ц*, care pot atinge chiar 7 mm. Slovele *а* din *апж* (46^r/1) și *к* din *кѣ* (48^r/1) au 8 mm înălțime, pentru că, apărând pe rândul întâi, a fost mai mult spațiu pentru scrierea lor. Inițialele majuscule sunt folosite la începutul pildeilor, în primul cuvânt din istorioara respectivă. Cea mai înaltă inițială e *з* din *зѣврѣ* (45^v/20), care ajunge la 10 mm, iar cea mai scundă e *и* din *иѣдропѣ* (46^r/12) care măsoară, fără ison, 5 mm, iar cu ison 8 mm. Puțin mai înaltă decât slova *и* din cuvântul amintit e inițiala *п* din *пиалѣ* (45^r/17), care atinge 5–5,5 mm și nu e surmontată de nici un semn diacritic.

Hârtia pe care e scris *Fiziologul* este de culoare galben-cafenie, fără luciu, și are marginile carbonizate de trecerea timpului. Reamintim că filele 45^r–48^v sunt pătate de grăsime în partea lor superioară și spre cotor. Hârtia este de grosimi diferite, fila 44 fiind mai puțin groasă decât filele 45–48. Pe fila 44 se observă o parte dintr-un filigran, ce se întregește cu fragmentul existent pe fila 37. Acest filigran apare la cotor, aproape de jumătatea înălțimii filei, și reprezintă o treflă înscrisă într-un cerc. Hârtia cu tipul de filigran menționat are nouă călușuri, iar distanța dintre acestea variază între cca 18,5 mm (= distanța dintre călușurile al optulea și al nouălea) și cca 21,5 mm (= distanța dintre călușurile al cincilea și al șaselea). Numerotarea călușurilor s-a făcut începând de la marginea de sus a hârtiei. Filigranul respectiv este prins pe călușul din mijloc (al cincilea). Densitatea sitei în cazul acestui sortiment de hârtie este de 22 de vârgături pe 20 mm. La fila 45 se observă alt tip de filigran, care reprezintă, probabil, inițialele *I* și *C* din alfabetul

latin. Și în acest caz sunt vizibile nouă călușuri, dar al nouălea se distinge parțial, deoarece a fost tăiat la legarea manuscrisului. Litera *I* e prinsă pe călușul al cincilea, iar cealaltă pe călușul al șaselea. Distanța dintre călușuri variază între 22,5 mm (= distanța dintre primul și al doilea căluș, pe de o parte, și călușurile al doilea și al treilea, pe de alta) și 23,5 mm (= distanța dintre călușurile al treilea și al patrulea, pe de o parte, și călușurile al patrulea și al cincilea, respectiv al șaptelea și al optulea, pe de altă parte). Densitatea sitei în cazul acestui sortiment de hârtie este aceeași ca în cazul precedent (22 de vârgături pe 20 mm).

Pentru scrierea *Fiziologului* s-a folosit cerneală atât neagră, cât și roșie. Cu cerneală roșie sunt notate titlurile pildelor, litera inițială a cuvântului cu care începe fiecare istorioară, numerele de ordine ale capitolelor, precum și însemnarea finală, referitoare la data la care copistul a terminat transcrierea textului. În rest, conținutul propriu-zis e scris cu cerneală neagră.

La fila 47^v, sub text, în poziție mediană, copistul a desenat cu cerneală neagră un cap de bărbat văzut din profil. Bărbatul are bărbia proeminentă, poartă pălărie (și barbă?) și privește spre stânga (spre cotor). La fila 48^v, sub text și tot în poziție mediană, însă întrerupând cursivitatea însemnării finale, copistul a desenat cu cerneală roșie o mână, probabil stânga, ieșind dintr-o manșetă largă, dar strânsă pe încheietură. Mâna respectivă ține un fel de sceptru prevăzut cu un inel. În locul capului acestui sceptru copistul a notat cu cerneală neagră un semn de final cu aspect de împletitură.

DATAAREA

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 este datat de însuși copistul său, Costea Dascălul. Într-adevăr, acesta scrie la sfârșitul textului (f. 48^v) o însemnare în limba slavonă, cu următorul conținut: *конѣ дарованїа. пѣ* „Sfârșitul <Florii> darurilor. <Am> scris“. În continuarea acestei însemnări, pe același rând, copistul notează data (lună, zi, an) la care a terminat de scris *Fiziologul* și, eventual, și partea finală a *Florii darurilor*³⁰.

³⁰ Reamintim faptul că în manuscris *Fiziologul* este așezat în continuarea textului propriu-zis al *Florii darurilor*, fără ca limita dintre aceste două texte să fie marcată în vreun fel. Însemnarea finală menționată („Sfârșitul <Florii> darurilor“) dovedește că, foarte probabil, copistul nu făcea nici o distincție între cele două scrieri.

Deși data, așa cum a fost ea notată de Costea Dascălul, nu pune probleme prea mari referitoare la descifrarea ei, totuși până în prezent aceasta a fost citită în mai multe feluri. Trebuie precizat că în privința lunii – august – nu există divergență de opinii. Părerile specialiștilor diferă numai în ceea ce privește ziua și anul scrierii acestui text³¹.

Numărul de ordine al zilei în lună a primit până acum trei interpretări: 15, 16 și 17. Data de 15 august apare într-o lucrare mai veche a lui G. Ștrempel³², în care autorul reproduce mai întâi în alfabetul chirilic însemnarea finală în slavonă din manuscris, dând apoi și traducerea ei în limba română. Numai că în lucrarea menționată există o neconcordanță între numerele de ordine ale zilelor înfățișate acolo, în sensul că în reproducerea în alfabetul chirilic a însemnării respective figurează slovele-cifre *сі*, a căror valoare numerică este 16, pe câtă vreme în traducerea în limba română a aceleiași însemnări apare notat cu cifre arabe numărul 15. Pentru ca data de 15 august să poată fi acceptată, ar trebui ca în însemnarea finală a lui Costea Dascălul slova-cifră care notează unitățile în numărul de ordine al zilei în lună să fie *ѣ* (= 5); or, o astfel de slova-cifră nu există acolo și se vede cu destulă claritate că nici n-a existat vreodată. Aceasta înseamnă că data de 15 august e greșită și ca atare ea trebuie să fie părăsită³³.

Data de 16 august figurează nu numai în cartea lui G. Ștrempel amintită mai sus (în care acesta reproduce cu caractere chirilice însemnarea finală în discuție), ci și într-o lucrare mai recentă a aceluiași autor³⁴. Data de 17 august a fost propusă mai demult de N. Cartoian³⁵ și a fost susținută, mai aproape de zilele noastre, de Mihai Moraru³⁶. Pentru a stabili care dintre cele două date (16 sau 17 august) este cea corectă, e necesară realizarea unei comparații între slova-cifră care exprimă unitățile în numărul de ordine al zilei în lună din însemnarea finală a lui Costea Dascălul și slova-cifră ce exprimă unitățile în numerele de ordine date de copist capitolelor 36 și 37 din *Floarea darurilor*, precum și capitolele 46 și 47 din *Fiziolog*. În urma acestei operații rezultă că

³¹ Pentru discuția de față am avut în vedere și acele lucrări care se referă la data copierii *Florii darurilor* din ms. rom. BAR 1436.

³² *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, [București], 1959, p. 38.

³³ Data de 15 august, care apare în lucrarea menționată, se datorește, probabil, unei erori tipografice, care a scăpat totuși neobservată în erata atașată la sfârșitul volumului respectiv.

³⁴ Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 329. Autorul face trimitere la lucrarea sa anterioară, fără a remarcă însă dezacordul existent între datele prezentate acolo.

³⁵ Cartoian, FV, p. 17.

³⁶ Moraru – Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 212; partea a II-a, p. 243.

slova-cifră care exprimă unitățile în numerele de ordine ale capitolelor 36 și 46 seamănă foarte bine cu slova-cifră ce exprimă unitățile în numărul de ordine al zilei în lună din însemnarea lui Costea Dascălul. Caracteristic pentru această slova-cifră este faptul că ea are partea inferioară („codița”) orientată spre dreapta, pe câtă vreme la slova-cifră care exprimă unitățile în numerele de ordine ale capitolelor 37 și 47 partea inferioară a acesteia e îndreptată spre stânga. Aceasta înseamnă că ziua în care Costea Dascălul a terminat de copiat *Fiziologul* și, eventual, și partea finală a *Florii darurilor* a fost 16 (și nu 17) august³⁷.

În privința anului în care Costea Dascălul a copiat *Floarea darurilor* și *Fiziologul* sunt, de asemenea, de reținut trei părerii: 1680, 1693 și 1695.

Anul 1680 figurează ca an al copierii *Florii darurilor* (și, implicit, și a *Fiziologului*) în bibliografia *Dicționarului limbii române* (DLR)³⁸. Pe baza normelor acestei bibliografii, ar fi trebuit ca toate citatele din dicționarul amintit, în dreptul cărora apare mențiunea FL. D. (= *Floarea darurilor*), să primească o indicație cronologică unică, anume 1680. În realitate, lucrurile nu stau așa, în sensul că, în unele articole din acest dicționar figurează citate având sigla FL. D. urmată de indicația cronologică precizată în bibliografie (1680), pe câtă vreme în altele apar citate însoțite de aceeași siglă, dar având o cu totul altă indicație cronologică (1693). Nicăieri însă în acest dicționar nu se dă vreo explicație privitoare la această diferență cronologică și nici nu se precizează care dintre cele două date propuse este cea corectă. Pentru ca datarea 1680 să fie cea exactă ar trebui ca în însemnarea finală a lui Costea Dascălul ultima slova-cifră din numărul care indică anul să fie \tilde{n} (= 80)³⁹. Numai

³⁷ Constatările de mai sus servesc, în același timp, și la precizarea valorii fonetice a celor două slove aflate în discuție. Astfel, slova având valoarea numerică 6 va fi *dz*, iar cea cu valoarea numerică 7 îl va reprezenta pe *z*. Necunoscând, probabil, această stare de lucruri, Margareta D. Mociorniță, în ediția de text a *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 (vezi *op. cit.*, p. 83–101), a interpretat invers valoarea fonetică a celor două slove amintite, transcriind totdeauna pe *dz* din original ca *z* și, în câteva cazuri, pe *z* ca *dz*. Iată câteva exemple de acest fel din ediția respectivă: *Dumnezău* (p. 89–92), *zile* (p. 89–92) etc., în loc de *Dumnedzău* și *dzile*, cum e în manuscris, respectiv, *pierdzi* (p. 89), *prindză* (p. 89) etc., în loc de *pierz* și *prinză*, cum ar fi trebuit. Cercetătoarea ajunge uneori și la inconsecvențe față de sine însăși, transcriind în alte câteva cazuri pe *z* din manuscris ca *z*: *păzești* (p. 91), *păzi* (p. 92), *razimi* (p. 90), *zioa* (p. 92).

³⁸ Vezi DLR, tom. VI, litera M, București, 1965–1968, p. LII, unde se arată că sigla FL.D. (1680) se referă chiar la *Floarea darurilor* din ms. rom. BAR 1436. Ioan Lupu consideră anul 1680 drept unul dintre reperele cronologice pentru datarea întregului ms. rom. BAR 1436; vezi Ioan Lupu, *op. cit.*, p. 1143.

³⁹ În însemnarea finală a lui Costea Dascălul, anul este calculat de la nașterea lui Hristos.

că acolo nu există o asemenea slova-cifră. Bara orizontală, care la o autentică slova \tilde{n} este continuă, în cazul de față este întreruptă. Cum hârtia este curată în acel loc, se poate vedea cu suficientă claritate că acolo nu există și nu a existat niciodată o bară orizontală unică, întreagă. În realitate, în însemnarea respectivă, în locul unei singure slove-cifre \tilde{n} , există două slove-cifre diferite, fiecare cu câte un „picior” vertical și cu câte o bară orizontală proprie deasupra. Aceasta înseamnă că datarea 1680 trebuie abandonată, întrucât nu se susține prin fapte.

Datarea 1693, care, după cum s-a văzut, apare și în dreptul câtorva citate din DLR având mențiunea FL. D., a întrunit acordul celor mai mulți specialiști: N. Cartojan⁴⁰, Margareta D. Mociorniță⁴¹, Dan Simonescu⁴², G. Ștrempel⁴³, P. Olteanu⁴⁴, Alexandra Roman-Moraru⁴⁵, Al. Mareș⁴⁶, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon⁴⁷. Această dată a pătruns în istoriile⁴⁸ și în dicționarele⁴⁹ noastre literare, precum și în

⁴⁰ Cartojan, FV, p. 17; Cartojan, *Cărțile populare*, vol. I, p. 192, 194, 202, 207; idem, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 72, col. 1, p. 74, col. 2.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 84.

⁴² Chițimia – Simonescu, *Cărțile populare*, II, p. 277.

⁴³ *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, p. 38; Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 329.

⁴⁴ «*Fiore di virtù*» dans les versions slaves traduites du roumain, în „Romanoslavica”, XVI, București, 1968, p. 276; idem, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах*, în „Romanoslavica”, XXI, București, 1983, p. 363; idem, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски прениси)*, p. 42.

⁴⁵ Moraru, FD, p. 264.

⁴⁶ Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 389.

⁴⁷ DLRTR, p. 30 (e vorba de bibliografia dicționarului). În această lucrare, în capitolul de *Norme tehnice* se precizează (p. 23) că data 1680 care însoțește sigla FL.D. din DLR este eronată (așa cum am avut ocazia să arătăm și noi mai sus).

⁴⁸ Academia Republicii Populare Române, *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 494; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 183, 185.

⁴⁹ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 357, col. 1, p. 358, col. 2. În mod curios, în această lucrare, în cuprinsul articolului *Fiziologul* (p. 357, col. 1), e prezentată fotocopia filei 3^r din ms. rom. BAR 1436, filă care nu aparține *Fiziologului* (și nici *Florii darurilor*), ci unui <Gromovnic>, copiat, ce e drept, tot de Costea Dascălul și situat în manuscris înaintea *Floriilor darurilor*, între filele 1^r și 11^v.

manualele pentru studenți⁵⁰. Acesta este într-adevăr anul în care Costea Dascălul a terminat de copiat *Floarea darurilor și Fiziologul*, iar data din însemnarea sa finală trebuie citită ca $\times \overline{ax} \overline{ur}$ (= 1693), în care ultimele două slove-cifre, fiecare cu bara sa orizontală deasupra, sunt variante grafice de mână ale lui \overline{u} (= 90) și, respectiv, \overline{r} (= 3).

Datarea 1695, propusă de Mihai Moraru⁵¹, a început să se bucure de o oarecare audiență în ultima vreme, fiind acceptată, pe rând, de Cătălina Velculescu⁵² și de Luisa Valmarin⁵³. Data aceasta (1695) trebuie respinsă ca greșită, deoarece slova-cifra care marchează unitățile anului respectiv nu este (și nici nu poate fi) \overline{e} (= 5), ci \overline{r} (= 3), așa cum am arătat deja.

Prin urmare, se poate afirma că data la care Costea Dascălul a terminat de copiat textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 a fost 16 august 1693. Înaintea acestei date sau, eventual, chiar în aceeași zi, Costea Dascălul termina de transcris și textul anterior, propriu-zis, al *Florii darurilor*⁵⁴. Data de 16 august 1693 a mai fost susținută până în prezent doar de G. Ștrempel⁵⁵, dar se pare că acestui autor îi era necunoscută mulțimea soluțiilor de datare existente, întrucât în lucrările sale nu face nici o mențiune în acest sens⁵⁶.

⁵⁰ Ion Rotaru, *Literatura română veche*, București, 1981, p. 357.

⁵¹ Moraru – Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 212; partea a II-a, p. 243, 274. Același autor (M. Moraru) și-a schimbat punctul de vedere inițial, acceptând într-o lucrare ulterioară ca dată a copierii *Florii darurilor* (deci și a *Fiziologului*) anul 1693, în loc de 1695. Vezi, în acest sens, *Dicționar cronologic. Literatura română* (coord. I.C. Chițimia, Al. Dima), București, 1979, p. 46.

⁵² *Fiziologul de la Bistrița*, p. 209, 213 (la această din urmă pagină, din pricina unei erori tipografice, cota manuscrisului este înregistrată greșit: 1456 în loc de 1436); eadem, *Cărți populare și cultură românească*, p. 110, 114; eadem, *Fiziologul*, în *Crestomație de literatură română veche* (coord. I.C. Chițimia, Stela Toma), vol. II, Cluj-Napoca, 1989, p. 81; eadem, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc*, p. 327, nota 14. Deși autoarea cunoștea datarea 1693 (vezi Moraru – Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea a II-a, p. 264), se pare totuși că nu i-a acordat suficient credit, din moment ce în lucrările sale ulterioare nu face nici o referire la aceasta.

⁵³ *Op. cit.*, p. 127.

⁵⁴ În lumina celor arătate, se înțelege că sunt greșite datările 15 august 1693 și 10 august 1693, care apar într-un articol mai vechi al lui M. Popescu-Spineni (*op. cit.*, p. 319, 328). Tot greșit, dar explicabil printr-o eroare tipografică, este și anul 1623 care figurează pe planșa VIII (ce înfățișează fila 44^v din ms. rom. BAR 1436, conținând sfârșitul *Florii darurilor* și începutul *Fiziologului*) a unora dintre exemplarele lucrării lui Cartoian, *Cărțile populare*, vol. I. Vezi, de exemplu, volumul existent la BAR–București, secția de manuscrise.

⁵⁵ Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 329.

⁵⁶ Pentru alte detalii legate de aspectele discutate până acum în acest capitol, vezi articolul nostru, *Datarea celui mai vechi manuscris românesc al Fiziologului*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 49–55.

Altă problemă care se pune este aceea a datei la care a fost realizată traducerea românească a originalului străin aflată la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436. N. Cartoian⁵⁷ și P. Olteanu⁵⁸ apreciază că este posibil ca traducerea respectivă să se fi făcut chiar la sfârșitul secolului al XVI-lea (N. Cartoian acceptă și ideea efectuării ei la începutul secolului al XVII-lea). Fără a nega această posibilitate, credem că, mai probabil, traducerea originalului străin în limba noastră s-a realizat totuși în secolul al XVII-lea, și anume în prima sa jumătate. *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, care constituie – reamintim – cea mai veche versiune cunoscută a acestei scrieri în limba română, a fost copiat destul de târziu în secolul menționat, spre sfârșitul lui (1693), așa încât, în lipsa altor dovezi decât cele deținute până acum, nu se vede de ce ar trebui plasată realizarea traducerii respective înainte de anul 1600.

LOCALIZAREA

În cele ce urmează, ne propunem ca, pornind de la studierea limbii *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, să încercăm localizarea acestui text după criterii lingvistice⁵⁹. Este cunoscut faptul că în urma acestei operații cercetătorul reușește să stabilească regiunea probabilă de proveniență a scribului, mai exact spus, regiunea al cărei grai îl vorbea, probabil, acesta, iar în cazul textelor copiate, care prezintă mai multe straturi lingvistice, și regiunea sau regiunile prin care „a călătorit” textul înainte de a ajunge în mâinile ultimului copist.

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 este o copie realizată de către Costea Dascălul în anul 1693⁶⁰. Acest an figurează în însemnarea scrisă de copist în limba slavonă la sfârșitul *Fiziologului* (f. 48^v), însă el nu notează acolo și localitatea în care se găsea în momentul copierii textului de care ne ocupăm. Dintr-o

⁵⁷ *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 72, col. 1.

⁵⁸ Кисториш „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании), p. 41; idem, Физиологът от стилистическо гледище (С даши и от неизвестни старобългарски и румънски преписи), p. 42.

⁵⁹ În legătură cu această problemă, vezi I. Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 391–406; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains*, în RRL, XI, 1966, nr. 4, p. 325–337; I. Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, p. 108–125.

⁶⁰ Vezi cele spuse în capitolul precedent cu privire la datarea *Fiziologului* din manuscrisul în discuție.

însemnare făcută cu zece ani mai târziu, la sfârșitul unui alt text copiat și păstrat în același manuscris – e vorba de *Istoria lui Sindipa* –, rezultă că la această a doua dată (1703) Costea Dascălul își desfășura activitatea la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului (ms. rom. BAR 1436, f. 121^v). Fără a avea deplină certitudine că și în momentul copierii *Fiziologului* el se afla la Brașov, vom socoti totuși acest fapt ca foarte probabil. Într-adevăr, nu avem nici un indiciu că scribul s-ar fi găsit la acea dată (1693) în altă parte și nu la Brașov și de aceea credem că nu există nici un motiv serios de îndoială – în afara unei binevenite prudențe – cu privire la prezența lui Costea Dascălul în această localitate în momentul respectiv. De asemenea, e mai ușor de acceptat că el a copiat *Fiziologul* – ca de altfel și alte texte din manuscrisul menționat – chiar la Brașov, decât în alt loc, de unde ar fi venit ulterior în acest oraș, aducând cu sine și textul în discuție gata copiat. Așadar, în lucrarea de față pornim de la presupunerea, neînfirmită de nimic până în prezent, că transcrierea *Fiziologului* de către Costea Dascălul s-a făcut, cu maximă probabilitate, la Brașov.

Analiza din punct de vedere lingvistic a textului *Fiziologului* evidențiază existența a două straturi de limbă: unul sudic și altul nordic⁶¹.

Dintre particularitățile de limbă de tip sudic menționăm următoarele:

Fonetică

Vocale

- 1) Conservarea lui [ă] protonic neevoluat la [a]⁶²: *bărbatul* (47^v/16), *lăsat* (48^r/13), *păcate* (45^v/19) etc.
- 2) Trecerea lui [ă] protonic la [i]⁶³, în prima silabă, prin asimilare vocalică regresivă, în *risipăsc* (46^r/18).

⁶¹ În secolul al XVI-lea, graiurile de tip sudic se vorbeau în Muntenia propriu-zisă și în sudul Olteniei, în vreme ce graiurile de tip nordic se foloseau pe un vast teritoriu care îngloba Moldova, Transilvania de la nord de Mureș, Banatul și Hunedoara. Graiurile din Oltenia de vest și de nord, precum și cele din Transilvania de sud-vest erau graiuri de tranziție și se grupau, în funcție de diversele trăsături lingvistice, când cu aria nordică, când cu cea sudică. Colțul sud-estic al Transilvaniei (cu Brașovul) reprezenta, la rândul său, o zonă de tranziție, dar, în ansamblu, această zonă era mai apropiată, din punct de vedere lingvistic, de Muntenia decât de celelalte arii dialectale. Vezi, pentru toate acestea, Gheție-Mareș, GD, p. 328, 337; Gheție, BD, p. 196. Identificarea celor două straturi de limbă – sudic și nordic – în cercetarea de față s-a făcut ținându-se seama de realitățile existente în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în graiurile dacoromâne.

⁶² Gheție, BD, p. 96–98.

⁶³ *Ibidem*, p. 100, 280; cf. și p. 354.

- 3) Conservarea lui [e] medial aton, netrecut la [i]⁶⁴: *dzilele* (45^v/9), *încheieturi* (45^r/17), *oamenilor* (47^v/14), *petreci* (48^v/8) etc.
- 4) Trecerea lui [e] medial aton din prima silabă, prin disimilare vocalică regresivă, la [i]⁶⁵ în *bisearecă* (48^r/17).
- 5) Conservarea lui [e] final, neînchis la [i]⁶⁶: *are* (44^v/11), *bine* (45^r/14), *de* (44^v/17) etc.
- 6) Conservarea diftongului [gá] final, netrecut la [é]([ê])⁶⁷: *va bea* (46^r/2), *veri cădea* (45^v/10) etc.
- 7) Păstrarea diftongului [iá] final, neevoluat la [iê]([iê])⁶⁸: *va tăia* (45^v/9).

Consoane

- 8) Rostirea moale a labialelor în poziție „tare”⁶⁹: *ispoveduiești* (47^r/20), *merg* (45^r/20; 46^r/16), *pentru* (44^v/10).
- 9) Rostirea moale a lui [s], [z], [ț] aflați în poziție „tare”⁷⁰: *iase* (47^r/15), *înmulțesc* (47^r/19), *lipsesc* (47^v/15), *pierzi* (45^r/9), *vișelul* (45^v/12), *ziua* (47^v/17) etc.
- 10) Evoluția africatei [dz] la [z]⁷¹: *pierzi* (45^r/9), *prință* (44^v/18; 45^r/2, 8), *ziua* (47^v/17) etc.
- 11) Rostirea moale a lui [r]⁷² în *strică* (47^r/1), *strigă* (48^v/4).

Morfologie

- 12) Utilizarea seriei variabile a articolului posesiv (genitiv)⁷³: *al leului* (45^r/3), *ale lui* (44^v/12), *ale tale* (48^r/5–6).
- 13) Întrebuițarea formei verbale *va* cu valoare predicativă⁷⁴: *când va el să să odihnească* (45^r/18).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 105–107, 108–109.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 107–108, 280, 335; cf. și p. 300.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 109–110.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 119–120.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 120–121.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 124–126.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 137–140; vezi și Gheție-Mareș, GD, p. 164–169.

⁷¹ Gheție, BD, p. 146–148.

⁷² *Ibidem*, p. 151–152; cf. și p. 384.

⁷³ *Ibidem*, p. 161–162.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 170; vezi și Moraru, FD, p. 310.

- 14) Utilizarea formei de indicativ prezent pers. 3 sg. cu valoare de plural⁷⁵: *și-i cade peanele și piscul și unghile* (47^v/15).
 15) Folosirea adverbului *acum*⁷⁶ (48^v/19).

Particularitățile de limbă înregistrate mai sus aveau curs, în secolul al XVII-lea, în general în aria sudică a domeniului lingvistic dacoromân și, mai ales, în Muntenia propriu-zisă. Chiar dacă nu cunoaștem repartitia exactă pe teren în secolul respectiv a fenomenelor cu numerele de ordine 13 și 14 (întrebuințarea formei verbale *va* cu valoare predicativă și a celei de indicativ prezent pers. 3 sg. cu valoare de plural), originea lor muntenească e mai presus de orice îndoială. Oltenia de sud, în care, de asemenea, se întâlneau, în secolul amintit, fenomenele lingvistice enumerate, trebuie privită cu precauție din punctul de vedere al localizării stratului sudic de limbă al *Fiziologului*, întrucât încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea graiurile din această parte a țării inovaseră în raport cu cele muntenești propriu-zise, astfel că dentalele [s], [z], [ʃ] aflate în poziție „tare” cunoșteau aici și rostirea dură⁷⁷. Or, numărul mare de grafii din textul *Fiziologului* reflectând o rostire moale a celor trei consoane amintite – fapt evidențiat de fenomenul cu numărul de ordine 9 înregistrat mai sus – nu poate fi bine explicat prin raportare la graiurile oltenești de sud. Lăsând la o parte colțul sud-estic al Transilvaniei (cunoscut pentru gradul înalt de apropiere lingvistică față de Muntenia), de care ne vom ocupa în mod special ceva mai departe, se poate afirma pentru moment că stratul sudic de limbă al *Fiziologului* este localizabil cu destulă siguranță în Muntenia propriu-zisă, deoarece în secolul al XVII-lea toate fenomenele lingvistice menționate mai sus apar cu deosebită insistență în această regiune a țării, și, mai puțin sigur, în Oltenia de sud.

Dintre particularitățile nordice de limbă din textul *Fiziologului* amintim următoarele:

Fonetică

Vocale:

- 1) Conservarea lui [e] medial aton din prima silabă neevoluat la [i]⁷⁸: *beseareca* (47^v/1), *besearecă* (46^v/3).

⁷⁵ Gheție, BD, p. 170; Moraru, FD, p. 310; Florentina Zgraon, *Evangelia cu învățătură a diaconului Coresi (1581). Probleme de localizare*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 359.

⁷⁶ Gheție, BD, p. 174–175.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 137; Gheție-Mareș, GD, p. 166, 168.

⁷⁸ Gheție, BD, p. 107–108, 290, 300, 312, 354; cf. și p. 280, 335.

- 2) Păstrarea lui [î] inițial netrecut la [u]⁷⁹ prin acomodare: *îmblă* (47^v/8).

Consoane:

- 3) Rostirea dură a labialelor aflate în poziție „tare”⁸⁰: *încuibadză* (47^v/10), *risipăsc* (46^v/18).
 4) Păstrarea lui [v] din grupul consonantic [sv]⁸¹ netrecut la [f] prin acomodare: *nesvârșit* (48^v/20), *Svinția* (48^v/15) etc.
 5) Pronunțarea dură a lui [s], [dz] și [ʃ]⁸²: *Dumnedzău* (44^v/20; 45^v/7), *dzua* (45^v/8; 46^v/2), *ț-au dat* (48^v/2–3); pentru [s], cf. grafia hipercorectă *singele* (46^v/12), care reflectă tendința de evitare în scris a durificării acestei consoane.
 6) Rostirea moale a ocusivei [d]⁸³: *de* (44^v/17; 48^v/15), *din* (47^v/5, 8) etc.
 7) Pronunțarea dură a lui [r]⁸⁴ în *radzimă* (45^v/18, 20), *razimi* (45^v/6).
 8) Rostirea moale al lui [r] final⁸⁵: *ceri* „cer” (subst.; 47^v/18), *curvari* (48^v/3), *vânătoriul* (45^v/8).
 9) Pronunțarea moale a lui [ʃ] și [j] aflați în poziție „tare”⁸⁶: *greșit-am* (48^v/18), *grije* (47^v/11) etc.
 10) Rostirea moale a lui [ʃ] aflat în poziție „moale”⁸⁷: *înșeale* (45^v/1–2), *șeade* (47^v/16), *șearpe* (47^v/1).
 11) Conservarea africtei [dz] neevolute la [z]⁸⁸: *Dumnedzău* (44^v/20; 45^v/7), *dzile* (44^v/14), *dzua* (45^v/8; 46^v/2), *frundză* (46^v/5), *încuibadză* (47^v/10), *radzimă* (45^v/18, 20) etc.
 12) Conservarea africtei [ǰ] (<lat. [d] + iot + [ó], [ú]) neevolute la [j]⁸⁹: *agiungă* (45^v/5), *agiunge* (46^v/9), *gios* (45^v/4; 48^v/13). Menționăm că în tot textul nu apare nici un exemplu cu [j].

⁷⁹ *Ibidem*, p. 113–114.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 124–126.

⁸¹ *Ibidem*, p. 130–131.

⁸² *Ibidem*, p. 137–140.

⁸³ *Ibidem*, p. 132–133.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 99; vezi și ALR SN, vol. VII, h. 1885, 1886, 2048.

⁸⁵ Gheție, BD, p. 154–155.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 140–141.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 142–145.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 146–148.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 149; vezi și I. Gheție, *Evoluția africatelor ȕ și Ȗ la fricative în Transilvania după 1700*, în FD, VI, 1969, p. 43–48.

Morfologie

13) Prezența terminației *-le* la numeralul ordinal⁹⁰: *al treile* (45^r/2).

Particularitățile de limbă prezentate mai sus caracterizau, în secolul al XVII-lea, exclusiv sau într-un grad înalt, graiurile de tip nordic ale dialectului dacoromân. Pe baza fenomenului cu numărul de ordine 10 (rostirea moale a lui [ș] aflat în poziție „moale”) Banatul și Oltenia de nord și de vest pot fi eliminate din discuția referitoare la localizarea stratului nordic de limbă al *Fiziologului*, întrucât regiunile respective cunoșteau pe scară largă în secolul al XVII-lea rostirea dură a lui [ș] și [j] în poziție „moale” și se grupau, din acest punct de vedere, cu Muntenia propriu-zisă și cu restul Olteniei, opunându-se, în schimb, celorlalte arii din nordul domeniului lingvistic dacoromân⁹¹. Aceasta înseamnă că stratul de limbă nordic din textul *Fiziologului* poate fi localizat, deocamdată, într-o arie ce cuprinde Ardealul de la nord de Mureș și Moldova, arie în care, în secolul al XVII-lea, aveau curs, în egală măsură, toate cele 13 fenomene lingvistice înregistrate anterior.

Vom urmări în continuare cum se prezenta graiul vorbit la Brașov în perioada în care presupunem că a activat aici Costea Dașcăluș (cca 1693–1703 sau, poate, 1704) și care dintre particularitățile lingvistice ale textului în discuție se pot explica prin raportare la acest grai. Pentru aceasta am analizat limba câtorva documente originale scrise la Brașov sau de către brașoveni între anii 1695 și 1704. Exemplele au fost extrase din colecțiile de documente publicate de către Sterie Stinghe⁹² și N. Iorga⁹³.

Cum era de așteptat, foarte multe dintre particularitățile sudice de limbă ale *Fiziologului* se întâlnesc în graiul vorbit la Brașov către sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea. Astfel, documentele atestă pentru graiul brașovean conservarea, de regulă, a lui [ă] protonic – *iscaliturile* (1695, IB, 323/5), *lăsat* (1700, SDȘ, 5/16) –, deși, extrem de rar, se constată și trecerea acestei vocale la [a]: *iscalitura* (1699, IB, 323/27); [e] medial aton se conservă de asemenea: *feciorul* (1699, IB, 323/16), *oamenii* (1704,

⁹⁰ Gheție, BD, p. 165.

⁹¹ *Ibidem*, p. 140–145.

⁹² SDȘ.

⁹³ IB. Trimiterile noastre consemnează anul redactării actului respectiv și se fac la pagina și la rândul fiecărei ediții de documente consultate.

IB, 403/24), *veni* (1701, SDȘ, 24/23), dar, mai rar, apare evoluat și la [i]: *nemișilor* (1700, SDȘ, 5/21), *prietin* (1704, IB, 403/35); [e] a trecut la [i] în prima silabă din *biséreca* (1700, SDȘ, 5/27), *bisérecă* (1701, SDȘ, 17/6; 22/26), însă o dată am consemnat și fonetismul mai vechi: *beséreca* (1700, SDȘ, 5/19); fără nici o excepție, [e] final se păstrează neînchis la [i]: *de* (prep., 1699, IB, 323/12, 13, 14; 1700, SDȘ, 5/19), *iaste* (1695, IB, 323/2), *mare* (1700, SDȘ, 5/7); diftongul [gá] final de obicei se conservă: *mea* (1695, IB, 323/6; 1699, IB, 323/18), dar am înregistrat și un caz de trecere a lui la [é] ([ê]): *voi avé-o* (1704, IB, 404/29–30); diftongul [já] se păstrează neevoluat la [iê] ([iê]): cf. *iaŭ* (1704, IB, 403/22); labialele aflate în poziție „tare”, cunosc, de obicei, rostirea moale: *Brașovean[ul]* (1696, IB, 398/4), *iubesc* (1701, SDȘ, 20/23), *mergând* (1701, SDȘ, 19/11), *Petru* (1700, IB, 324/24), dar sunt și unele exemple, mai puține, de rostiri dure: *tomala* (= tocmala; 1700, IB, 324/30); consoanele [s], [z], [t] sunt rostite, de regulă, moale: *aflați* (1700, SDȘ, 5/8), *silă* (1701, SDȘ, 19/20), *zisa* (1700, IB, 325/17), dar, mai rar, apare și rostirea lor dură: *dumnezăiasca* (1701, SDȘ, 17/6), *sălă* (= sâlă; 1701, SDȘ, 23/5); cf. și grafia hipercorectă *încredinându-ne* (1701, SDȘ, 23/13), care reflectă preocuparea scribului de a evita în scris caracterul dur al africategi [tʃ]; [dz] a evoluat la [z] în toate cuvintele, fără excepție: *auzit*, (1701, SDȘ, 23/4), *Dumnezău* (1701, SDȘ, 17/22), *zic* (1701, SDȘ, 18/8), *zioa* (1695, IB, 323/3); articolul posesiv (genitival) e aproape totdeauna variabil: *al mieu* (1700, IB, 325/5), *ai țarei* (1701, SDȘ, 22/8,10), dar se înregistrează și un exemplu de invariabilitate a lui: *lucruri a[le] legii* (1700, SDȘ, 5/24); auxiliarul *a vrea* e utilizat și cu valoare predicativă: *nu vom ca să ne împreună cu altă bisérecă* (1701, SDȘ, 22/25–26); adverbul *acum* (1701, SDȘ, 17/25, 27; 23/4; 24/14) apare numai sub această formă.

Din aceste exemple se observă că un număr mare dintre particularitățile sudice de limbă depistate în textul *Fiziologului* – 12 în total – se explică bine și chiar foarte bine prin raportare la graiul vorbit la Brașov la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea. Nu am găsit în documentele cercetate exemple ilustrative pentru următoarele trei trăsături sudice de limbă existente în textul *Fiziologului*: trecerea lui [ă] la [i] în prima silabă, prin asimilare vocalică regresivă, în *risipăsc*, rostirea moale a lui [r] în *strică*, *strigă*, omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a. Asupra acestor fenomene însă vom reveni ceva mai jos (vezi p. 35).

Dintre particularitățile nordice de limbă ale *Fiziologului*, numai unele își găsesc o bună explicație prin raportare la graiul vorbit la Brașov la cumpăna dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Astfel, documentele atestă pe scară largă conservarea lui [v] neevoluat la [f] în grupul consonantic [sv]: *svatul* (1699, IB, 323/20), *svârșit* (1701, SDȘ, 17/11), *svinția* (1701, SDȘ, 18/7), dar apar, foarte rar, și câteva exemple oglindind trecerea lui [v] la [f]: *sfânt* (1704, IB, 404/14), *sfinția* (1700, SDȘ, 5/17); [d] este mereu rostit moale în prepoziții: *de* (1699, IB, 323/12, 13, 14; 1700, SDȘ, 5/19, 23), *din* (1695, IB, 323/2; 1700, SDȘ, 5/12), *dintru* (1701, SDȘ, 23/26); [r] final apare, de regulă, rostit moale: *ajūtorī* (sg.; 1701, SDȘ, 20/22); *ceriului* (1701, SDȘ, 22/14), *neguțatoriul* (1699, IB, 323/12), *fiitoriul* (1696, IB, 397/24; 398/14), dar se înregistrează și un exemplu – nesigur, căci p s-ar putea să fie suprascris în original – cu această consoană rostită dur: *ajūtor* (1701, SDȘ, 18/28); consoanele [s] și [j] aflate în poziție „tare” se rostesc, de obicei, moale: *jefuit* (1704, IB, 404/18), *jeluiască* (1704, IB, 404/18), *svârșit* (1701, SDȘ, 17/11), *sez* (1700, IB, 325/4), dar apare consemnată, uneori, și rostirea lor dură: *Șārban* (1695, IB, 322/30; 323/9). Cele mai multe fenomene nordice de limbă din textul *Fiziologului* se explică însă mai greu prin graiul vorbit la Brașov în epoca menționată. Așa sunt: conservarea lui [e] neaccentuat din prima silabă netrecut la [i] în *besearecă*, rostirea dură a labialelor aflate în poziție „tare” și a dentalelor [s], [z], [t], conservarea lui [i] inițial neevoluat la [u] în *imblă* și a africateri [g]. În privința primelor trei fenomene indicate, trimitem, pentru exemple, la analiza întreprinsă mai sus, privitoare la raporturile existente între particularitățile sudice de limbă ale *Fiziologului* și graiul vorbit la Brașov. Pentru celelalte două fenomene, menționăm că documentele cercetate atestă, de regulă, rostirea cu [u]: *vor umbla* (1701, SDȘ, 24/26), *umblă* (1704, IB, 403/25), deși am înregistrat, o dată, și un exemplu cu [i] conservat: *imblând* (1700, SDȘ, 5/23–24), și că africata [g] (<lat. [d] + iot + [ó], [ú] sau lat. [i] + [o], [u]) a evoluat la [j] într-un număr covârșitor de cazuri: *ajungând* (1704, IB, 403/30), *joc* (1701, SDȘ, 18/5), *jos* (1695, IB, 323/5), *judecat[a]* (1700, IB, 325/10), în vreme ce [g] apare conservat numai într-un exemplu: *gos* (1700, SDȘ, 6/6). Nu se pot explica deloc, nici prin graiul brașovean și nici prin cel vorbit în împrejurimile Brașovului în perioada respectivă, prezența și frecvența ridicată în textul *Fiziologului* a africateri [dz], deoarece documentele examinate oferă

cu consecvență numai grafii cu 3, fapt ce dovedește, că africata dispăruse de mult din graiurile amintite⁹⁴. Despre trei dintre particularitățile nordice de limbă ale *Fiziologului* – rostirea dură a lui [r] în *radzimă*, *razimi*, pronunțarea moale a lui [s] aflat în poziție „moale” în cuvinte de tipul *șearpe*, precum și prezența terminației *-le* la numeralul ordinal – nu putem face nici o afirmație, căci în documentele cercetate nu am găsit exemple ilustrative pentru aceste fenomene.

Din cele arătate până acum, rezultă că regiunea Brașovului se prezenta la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea ca o zonă de tranziție între nordul și sudul domeniului lingvistic dacoromân – dovadă fiind amestecul de trăsături de limbă sudice și nordice, dominând prin frecvență când unele, când altele –, zonă de tranziție foarte apropiată de graiurile de tip sudic, întrucât cele mai numeroase și, deci, cel mai bine reprezentate particularități lingvistice ale graiului brașovean din epoca menționată erau cele sudice. Zona Brașovului nu poate fi socotită o arie de localizare a stratului nordic de limbă al *Fiziologului*, căci s-a văzut deja că majoritatea particularităților nordice de limbă din text se explică greu prin graiul brașovean, iar una dintre acestea – conservarea africateri [dz] – nu poate primi nici o explicație prin raportare la graiul vorbit la Brașov în perioada respectivă. Cum majoritatea particularităților sudice de limbă ale *Fiziologului* se explică bine și, uneori, chiar foarte bine prin graiul local, rezultă că zona Brașovului ar putea fi avută în vedere pentru localizarea stratului sudic de limbă al *Fiziologului*, cu rezerva, desigur, că încă nu știm dacă trei dintre trăsăturile sudice de limbă din textul *Fiziologului* pentru care nu am găsit exemple ilustrative în documentele analizate – trecerea lui [ă] la [i] prin asimilare vocalică regresivă în prima silabă din *risipăsc*, rostirea moale a lui [r] în *strică*, *strigă*, omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a – aveau curs în graiul brașovean la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea.

Ocupându-ne de cele trei fenomene menționate, vom observa de la bun început că lucrurile se rezolvă mulțumitor în privința rostirii moi a lui [r] în

⁹⁴ Iată câteva exemple cu [dz] trecut la [z] în graiul vorbit în jurul Brașovului spre sfârșitul secolului al XVII-lea: *crează* (1695, IB, 346/21; documentul, nelocalizat, e introdus de editor în capitolul *Sătenii ținutului*), *zis* (probabil Zărnești – Tohani, cca 1700, IB, 44/32); cf. și un exemplu dintr-un document scris la Făgăraș în 1677: *D[u]m[ne]zău* (IB, 155/10).

strică, strigă. Astfel, în verbul *strica* și în derivatele sale, [r] era rostit moale în graiul brașovean în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: *stric* (1737, IB, 332/25), *vor strica* (1737, IB, 333/28), *stricăčunii* (cca 1736, SDȘ, 199/1), așa încât e foarte probabil ca situația să fi fost aceeași și la sfârșitul secolului anterior. Nici cu prilejul acestei analize suplimentare efectuate asupra unor documente din prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu am găsit atestări ale verbului *striga* sau ale derivatelor lui, dar, cum contextul fonetic în care se află consoana [r] în acest cuvânt este identic cu cel din verbul *strica*, considerăm că afirmațiile făcute despre acesta din urmă sunt valabile și pentru celălalt.

În ceea ce privește trecerea lui [ă] la [i] în prima silabă din *risipăsc* și omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) al verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a, ne adâncim în supoziții. În zilele noastre, ancheta ALR a consemnat în graiul vorbit în zona Brașovului atât rostirea [ri] în verbul *risipi*⁹⁵, cât și identitatea formală amintită în cazul mai multor verbe de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a, la timpurile prezent și perfect compus ale indicativului⁹⁶. Cele mai vechi exemple de origine brașoveană în cazul celor două fenomene aflate în dezbatere par a proveni din tipăriturile coresien⁹⁷. Dacă aceste texte înregistrează, din punctul de vedere care interesează aici, chiar realitatea din graiul brașovean la data la care ele au fost tipărite (secolul al XVI-lea), atunci se poate admite că în privința celor două particularități lingvistice menționate avem a face cu un fenomen de continuitate în graiul din zona Brașovului și că, deci, rostirea [ri] în *risipăsc*, precum și omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a sunt trăsături lingvistice care aveau curs și la cumpăna dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Așadar, numai în măsura în care fenomenele lingvistice precizate se întâlneau în graiul brașovean în vremea lui Coresi se poate afirma că zona Brașovului constituie o posibilă arie de localizare a stratului sudic de limbă al *Fiziologului*. Or, cum certitudine deplină în acest sens nu există, înseamnă că zona în discuție trebuie privită, de asemenea, cu prudență din punctul de vedere al localizării stratului lingvistic sudic din textul de care ne ocupăm.

⁹⁵ Vezi ALR SN, vol. I, h. 128; vol. V, h. 1329.

⁹⁶ Vezi ALR SN, vol. VII, h. 1912, 1919, 1929, 1936, 1943, 1951, 1956, 2012, 2169, 2180, 2218, 2223, 2231.

⁹⁷ Pentru grupul inițial [ri] la Coresi, vezi DLR, s.v. *risipi*, iar pentru identitatea formală 3 sg. = 3 pl. la indicativul prezent al verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a în lucrări coresien, vezi Florentina Zgraon, *op. cit.*, p. 359.

Din cele expuse în rândurile anterioare a rezultat că stratul sudic de limbă al *Fiziologului* poate fi localizat cu destulă siguranță în Muntenia propriu-zisă și, mai puțin sigur, în sudul Olteniei și în sud-estul Transilvaniei (cu zona Brașovului), în vreme ce stratul nordic de limbă este localizabil într-o vastă arie ce cuprinde Transilvania de la nord de Mureș și Moldova. Pentru a restrânge ariile de localizare vom lua în discuție alte două fenomene lingvistice existente în textul *Fiziologului*: palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în *hirăstrăul* (45^v/1) și prezența cuvântului rom. *pil* „elefant” (45^v/17) de origine turcă.

În privința palatalizării consoanei respective, menționăm că acesta este singurul caz de alterare a vreunei labiale în tot textul *Fiziologului*. Iată câteva exemple de cuvinte cu labialele intacte extrase din scrierea de care ne ocupăm: *bine* (45^v/14, 16) *va fi* (45^v/18), *mică* (48^v/12, 18), *piatră* (47^v/16), *picioare* (45^v/17–18), *vin* (subst.; 46^v/3) etc. În secolul al XVII-lea, palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în diverse cuvinte a fost consemnată în documente scrise în toată Moldova, unde fenomenul este bine reprezentat, în Maramureș, în nordul Crișanei, în câteva localități de pe teritoriul actualelor județe Mureș, Bistrița-Năsăud și Cluj, precum și în jumătatea estică a Munteniei propriu-zise (la est de linia Târgoviște–București)⁹⁸. O grafie hipercorectă de tipul *parofii* (1701, SDȘ, 24/24) atestă existența fenomenului și la Brașov la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea. Exemplele de toponime cu labiodentala [f] alterată, ce figurează în documente muntenești din primul sfert al secolului al XVII-lea⁹⁹, dovedesc că această particularitate lingvistică era o realitate vie și în unele graiuri din Muntenia. Palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în cazul cuvântului respectiv din *Fiziolog* ne orientează atenția mai întâi către Moldova și abia apoi către alte arii, cum ar fi estul Munteniei propriu-zise și regiunile transcarpatice.

Existența în text a cuvântului rom. *pil* „elefant” (<tc. dial. *pil* „idem”, vezi CADE s. v.; tc. lit. *fil*) ne îndreptă gândul în primul rând spre provinciile extracarpatice, Moldova și Țara Românească, și abia după aceea spre alte teritorii. Într-adevăr, acest cuvânt e atestat, de exemplu, în Moldova la anul

⁹⁸ Cf. Gheție, BD, p. 122–123, 279, 335.

⁹⁹ Vezi *Documente privind istoria României. B. Țara Românească, veacul XVII (1601–1625). Indicele numelor de locuri*, [București], 1960, p. 69.

1719¹⁰⁰, iar în Muntenia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁰¹. El a fost înregistrat chiar și în Banat, în jurul anului 1700¹⁰².

Ținând seama de toate aceste date, rezultă că, foarte probabil, stratul nordic de limbă al *Fiziologului* este localizabil în Moldova, în vreme ce stratul sudic de limbă poate fi localizat cu suficientă siguranță în Muntenia propriu-zisă. Rămân în continuare mai puțin sigure pentru localizarea particularităților sudice de limbă ale textului Oltenia de sud și zona Brașovului.

Se pune acum întrebarea cui aparțin cele două straturi de limbă identificate. Gh. Ivănescu¹⁰³ a arătat cu mai mult timp în urmă că, de regulă, în cazul textelor copiate sau retipărite, în care există un uz predominant și altul în minoritate, „uzul predominant în copie sau noua tipăritură este cel al copistului sau editorului, iar uzul în minoritate este al modelului”¹⁰⁴.

În cazul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, dintre cele două straturi de limbă cel mai bine reprezentat în text este cel sudic, caracterizat prin 15 particularități lingvistice, față de 13 trăsături câte sunt proprii stratului nordic de limbă al scrierii. Aceasta înseamnă că limba textului are un aspect predominant sudic și că, foarte probabil, stratul sudic de limbă aparține copistului Costea Dascălul, care ar fi fost deci vorbitor al unui grai de tip sudic. În acest caz, stratul nordic de limbă aparține izvorului pe care Costea îl transcria, izvor care, foarte probabil, provenea din Moldova. Importanța elementelor nordice în limba textului nu poate fi totuși neglijată, nici cantitativ (valorile de 15 și de 13 sunt foarte apropiate una de alta) și nici calitativ. Într-adevăr, în ceea ce privește consonantismul, aspectul nordic al limbii textului este evident. De pildă, africata [dz] figurează în unsprezece cuvinte, care înregistrează 49 de apariții, față de numai nouă cuvinte cu [z], ce apar doar de 13 ori. Dintre cuvintele cu [dz] cea mai mare frecvență o are *Dumnedzău* (23 de apariții), care figurează în text doar sub această formă

¹⁰⁰ Vezi Giuseppe Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719). Studio filologico-linguistico e testo*, C.U.E.C.M. – Catania, 1982, p. 94.

¹⁰¹ Vezi Ienăchiță Văcărescu, *Dicționar român-turc*, în ms. rom. BAR 1393, f. 107^v/20–22.

¹⁰² Vezi Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis*, în „Revista «Tinerimea română»”, noua serie, vol. I, București, 1898, p. 360, col. 2.

¹⁰³ Vezi Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 96–97 (Extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, vol. XI–XII, 1944–1945).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 97.

(cu [dz] dur). Tot [dz] dur există și în adverbul *dzua*, care apare de patru ori. Africata [ǧ] (<lat. [d] + iot +[ó], [ú]) se găsește în două cuvinte (verbul *a ajunge* și adverbul *gios*) care înregistrează patru apariții și ei nu i se poate opune nici măcar un exemplu cu [j] (< [ǧ]) în întreg *Fiziologul*. Toate acestea dovedesc că în limba textului, deși predominant sudică, se simte totuși o puternică influență nordică, mai ales în consonantism. Cum s-ar putea explica această stare de lucruri? Dacă am admis de la început că, foarte probabil, Costea Dascălul a copiat *Fiziologul* (și nu numai acest text, ci și altele aflate în manuscris) la Brașov, putem presupune că el era, probabil, originar chiar din Brașov sau din ținutul învecinat. Al. Rosetti a subliniat mai demult faptul că „afară de excepții, e rar, însă, ca scriitorul (gramaticul, diacul) unui text să vină de departe și ca graiul său să fie profund diferit de graiul localității unde a scris textul”¹⁰⁵. Acceptând această ipoteză, rezultă că, probabil, Costea Dascălul era vorbitor al graiului de la Brașov sau din jurul Brașovului, grai care, după cum s-a văzut, se prezenta la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea ca unul de tranziție, în care particularitățile nordice de limbă existau alături de cele sudice. Transcriind, foarte probabil, un text moldovenesc, el lăsa să pătrundă în copia pe care o efectua și particularități de limbă nemuntenesti, provenite din izvor sau din graiul vorbit la Brașov ori în împrejurimi, întrucât norma graiului propriu nu se opunea la aceasta.

Așadar, analiza limbii *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 evidențiază existența în acest text a două straturi lingvistice: unul sudic și altul nordic. Stratul sudic de limbă al textului este localizabil cu destulă siguranță în Muntenia propriu-zisă și, mai puțin sigur, în sudul Olteniei și în sud-estul Transilvaniei. Acest strat de limbă este predominant în text și el aparține, foarte probabil, copistului Costea Dascălul. Stratul nordic de limbă este localizat, probabil, în Moldova și aparține, în această ipoteză, izvorului pe care îl transcria scribul. Limba textului este, în general, sudică, dar se simte o puternică influență de tip nordic îndeosebi în consonantism. Dacă dascălul Costea era originar din Brașov sau din ținutul învecinat, fiind astfel vorbitor al unui grai de tranziție, atunci unele dintre trăsăturile nordice de limbă ale textului se pot explica și prin raportare la graiul copistului, în a cărui exprimare coexistau, desigur, particularități de limbă sudice și nordice.

¹⁰⁵ Rosetti, ILR, p. 440.

COPIE SAU ORIGINAL?

Există în textul *Fiziologului* din manuscrisul de care ne ocupăm indicii sigure, lingvistice și de altă natură, că textul în cauză reprezintă o copie după altul mai vechi.

Argumentul de ordin lingvistic că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 este o copie îl constituie existența în acest text a două straturi de limbă – sudic și nordic – ireductibile unul la celălalt. Cum caracteristicile lingvistice ale fiecărui strat au fost discutate în capitolul de localizare, pentru problema de față am reținut numai câteva exemple de grafii duble relative la același cuvânt. Dacă acest text ar fi originalul traducerii, asemenea fenomene de grafie dublă nu s-ar putea explica mulțumitor, deoarece limba scrierii, în această ipoteză, ar trebui să fie relativ unitară. Ne-am oprit la unele cazuri de alternanță [dz]/[z], fiindcă acest tip de fenomen are o valoare probantă ridicată: *să te păzești* (47^v/5), *va păzi* (48^v/16), dar *pădzeaste* (48^v/17); *să nu te razimi* (45^v/6), dar *să radzimă* (45^v/18, 20; 45^v/3), *te radzimă* (45^v/7–8). Se știe că rostirea cu africata [dz] reprezintă faza mai veche, fiind caracteristică graiurilor de tip nordic, în vreme ce pronunțarea cu fricativă [z] constituie faza mai nouă și caracterizează graiurile de tip sudic. Evident că e greu dacă nu chiar imposibil de admis ca un vorbitor să rostească același cuvânt uneori cu fonetism nordic ([dz]) și alteori cu fonetism sudic ([z]). Aceasta înseamnă că textul în discuție e copiat și că una dintre cele două rostiri a fost introdusă de un scrib vorbitor al unui grai ce aparține altei zone lingvistice decât aceea din care provenea modelul pe care el îl transcria.

Dintre argumentele cu caracter extralingvistic ce se pot aduce în sprijinul ideii că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 e o copie vom prezenta numai două. Primul dintre acestea se referă la o omisiune. Într-adevăr, Costea Dascălul omite să dea numărul de ordine 42 pildei care trebuia numerotată astfel, dar pildei următoare îi dă numărul 43, ca și cum pe 42 l-ar fi notat deja. De unde ar fi putut ști Costea Dascălul că trebuie să apară în acel loc numărul de ordine 43, dacă nu chiar din izvorul pe care îl avea sub ochi și pe care tocmai îl transcria? Al doilea argument pe care îl invocăm se referă la aspectul general al lucrării. Dacă textul de care ne ocupăm ar fi originalul traducerii, atunci ar fi fost de așteptat să depistăm în el ștersături sau anulări de cuvinte ori de expresii, care să oglindească diverse etape din procesul de traducere. Dar *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 are o ținută îngrijită, dovadă că textul în cauză s-a executat după un model ce a fost supus operației de copiere.

RAPORTUL CU ALTE VERSIUNI

La Biblioteca Academiei Române din București se află 14 manuscrise românești care conservă textul *Fiziologului*. Două dintre acestea – ms. rom. BAR 4274 și ms. rom. BAR 3548 –, datând din 1832, conțin un tip de *Fiziolog* tradus după *Fiziologul* neogrecesc alcătuit de Damaschin Studitul, arhi-episcopul Naupactei, în anii 1566–1570. Celelalte manuscrise cuprind versiunile românești ale *Fiziologului* traduse din slavă. În ordine cronologică aceste manuscrise sunt următoarele: ms. rom. BAR 1436 (1693), ms. rom. BAR 2513 (cca 1713), ms. rom. BAR 2516 (ante 1736), ms. rom. BAR 1151 (1777), ms. rom. BAR 2150 (vol. II; 1779), ms. rom. BAR 2100 (cca 1785), ms. rom. BAR 3275 (1799), ms. rom. BAR 1282 (cca 1801–1822), ms. rom. BAR 3590 (1808), ms. rom. BAR 938 (1810), ms. rom. BAR 2158 (cca 1810), ms. rom. BAR 5299 (1832).

Între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 și celelalte variante românești cunoscute traduse din slavă ale acestei scrieri nu există nici o legătură de filiație: *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 reprezintă o versiune independentă. Aceasta este concluzia la care au ajuns, în ultimul timp, unii dintre cercetătorii *Fiziologului* românesc – Cătălina Velculescu¹⁰⁶, Luisa Valmarin¹⁰⁷, P. Olteanu¹⁰⁸ –, concluzie care ni se pare îndreptățită.

Exemplificăm acest aspect cu un fragment din pilda despre leu.

Ms. rom. BAR 1436: „Leul easte împărat tuturor gadinilor și are și el 3 lucruri ale lui foarte mari. Întâi, cât fată leoaia căteii, iară ei sânt morți 3 dzile până vine tată-său, leul, și suflă pre puii lui și atunci înviadză. Alta easte rândul leului: când doarme leul, el cu un ochiu doarme și cu altul să străjuiaște de vânători, ca să nu-l afle adurmit, să-l prinză“ (f. 44^v).

¹⁰⁶ Cătălina Velculescu numește *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 „unicat“ în limba română, înțelegând prin aceasta tocmai caracterul său de versiune independentă. Vezi articolul acestei cercetătoare, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc*, p. 327, nota 14.

¹⁰⁷ Luisa Valmarin se exprimă cu oarecare prudență, socotind că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 „lasă impresia că reprezintă probabil un tip de sine stătător“ (*op. cit.*, p. 149).

¹⁰⁸ P. Olteanu arată că numai la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 ar putea sta o traducere românească făcută după o versiune sârbească, în timp ce la baza celorlalte variante ale *Fiziologului* românesc explicabile prin slavă s-ar găsi o versiune mediobulgară care derivă din același prototip slav din care provine și versiunea mediobulgară conservată de ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj. Vezi articolul acestuia, *К истории „Физиолога“ в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 41–44.

Ms. rom. BAR 2513: „Leul easte împărat tuturor hiarălor și are întru sine trei lucruri mari. Întâiul lucru easte căci când îl naște leoaica puiul, îl naște mort și foarte mitutel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și-l înviiază, precum și Domnul Dumnezeu au suflat întru Adam și am înviiat noi toți. Al doilea lucru easte căci când doarme el, ochii nu-i închide, ci cu dînșii priveaște și de vânători să străjuiască“ (f. 255^v–256^r).

Ms. rom. BAR 2516: „Leul easte împărat tuturor hiarălor și are întru sine trei lucruri mari. Întâiul lucrurilor easte căci când naște leoa<i>ca</i> puiul, îl naște mort și foarte mitutel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și-l înviiază, precum și D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam și am înviiat noi toți. Al doilea lucru easte căci când doarme el, ochii nu-i închide, ci cu dînșii priveaște și de vânători să strejuiască“ (f. 275^v–276^r).

Ms. rom. BAR 2100: „Leul easte împărat tutulor hiarălor și are întru sine trei lucruri mari. Întâiul lucru easte căci când îl naște leoaica puiul<l>, îl naște mort până când vine leul și suflă în fața lui și-l înviiază, precum și Domnul Dumnezăul nostru au suflat întru Adam și am înviiat noi toți. Al doilea lucru easte căci când doarme el, oichi<i> nu-i</i> închide, ci cu dînși<i> priveaște și, de vin vânători, să strejuiască“ (f. 246^r).

Ms. rom. BAR 3275: „Leul este împărat tuturor herilor și are întru sine trei lucruri. Întâi lucru este când îl naște leoaica, îl naște mortu și foarte mitutel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și înviiază, precum și D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam și au înviiat. A doilea lucru este când doarme, el nu-ș închide ochi<i>, ci cu ei</i> privește și de vânători să strejuiască“ (f. 7^v).

Ms. rom. BAR 3590: „Leul easte împărat tuturor hiarălor și are întru sine trei lucruri mari. Întâi lucrul lor easte căci când naște leoaica puiul, îl naște mort și foarte mitutel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și-l înviiază, precum și D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam și au înviiat el și noi toți. Al doilea lucrul lui easte căci când doarme, ochii nu-i închide, ci cu dînșii priveaște și de vânătoriu să străjuiască“ (f. 108^v–109^r).

Ms. rom. BAR 938: „Leul easte împărat tuturor hierilor și are întru sine trei lucruri. Întâiul lucru easte când îl naște leoaica, îl naște mort și foarte mitutel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și înviiază, precum și Domnul D<u>mnezeu i-au suflat întru Adam și am înviiat noi toți. Al doilea lucru easte când doarme, el nu-ș închide ochi<i>, ci cu ei</i> privește și de vânători să strejuiască“ (f. 354^r).

Ms. rom. BAR 2158: „Leul easte împărat tuturor herilor și are într-însul trei lucruri mari. Întâi lucrul este când îl naște leoa<a>ica, îl naște mort și

foarte mititel și zace mort până când vine leul și suflă în fața lui și înviiază, precum D<o>mnul D<umne>zeu au suflat întru Adam și am înviiat noi toți. Al doilea lucru easte când doarme, el nu-ș închide oichii, ci cu ei privește și de vânători să străjuiască“ (f. 21^v).

Comparând aceste fragmente între ele, se constată nu numai diferențe de traducere (*gadinilor* – *hiarălor*), ci și de conținut. În ms. rom. BAR 1436 se afirmă existența mai multor pui ai leului, în vreme ce în celelalte manuscrise e vorba numai de unul; leul doarme cu un ochi închis și cu altul deschis (ms. rom. BAR 1436), iar în restul manuscriselor se precizează că el doarme cu amândoi ochii deschiși. Se remarcă omisiuni și de o parte și de alta: din ms. rom. BAR 1436 lipsește amănuntul referitor la faptul că puiul leului e la naștere „foarte mitutel“, iar din celelalte manuscrise lipsește indicația privitoare la timpul cât puiul rămâne mort după naștere („3 dzile“, în ms. rom. BAR 1436). Aceste diferențe de conținut se explică, desigur, prin raportare la originale diferite, și nu prin raportare la traduceri diferite efectuate după același original (vezi și capitolul următor). Totodată, se remarcă asemănarea foarte mare, aproape până la identitate, care există între celelalte texte prezentate mai sus, fapt care ne obligă să le considerăm pe acestea separat de *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436.

În ceea ce privește *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1151, 2150 (vol. II), 1282, 5299, acesta nu cuprinde pilda despre leu. De altfel, în ms. rom. BAR 5299 este vorba numai despre pasărea fenix („finez“). Dar nici aceste texte nu se pot grupa împreună cu versiunea *Fiziologului* conservată de ms. rom. BAR 1436, tocmai din cauza conținutului pildelor și a ordinii de așezare a acestora în miscelanele din care fac parte¹⁰⁹.

ORIGINALUL STRĂIN

Primul aspect important care trebuie lămurit în acest caz e de a stabili dacă originalul străin aflat la baza traducerii românești din care provine versiunea *Fiziologului* conservată de ms. rom. BAR 1436 era grecesc sau slav.

¹⁰⁹ Vezi Cătălina Velculescu, *Fiziologul de la Bistrița*, p. 211, 213 (schema manuscriselor); eadem, *Cărți populare și cultură românească*, p. 111–112, 114 (schema manuscriselor), 116 (nota 14); eadem, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc*, p. 325–328 (mai ales nota 14); P. Olteanu, *Contribuții la istoria și stabilirea textului critic al Fiziologului în limba română*, în RITL, XXXVII, 1989, nr. 3–4, XXXVIII, 1990, nr. 1–3, p. 297, 301.

St. A. Gečev¹¹⁰ afirmase că nu se poate ști cu siguranță dacă textul românesc în discuție e tradus din slavă sau din greacă. Dar prezența în acest text a trei slavonisme – *indrop* (cf. slavonul *инѣдропъ*¹¹¹), *inorog* (cf. slavonul *инорогъ*¹¹²), *stratocamil* (cf. slavonul *стратокамиль*¹¹³) – folosite cu scopul de a denumi acele vietăți pentru care traducătorul român nu a găsit termeni echivalenți în limba noastră, precum și absența elementelor lexicale grecești culte, care, în ipoteza traducerii după un original grecesc, ar fi fost de așteptat să le descoperim în textul de care ne ocupăm, îndreptățesc concluzia că la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 se află o traducere românească făcută din slavă, și nu din greacă.

Alt aspect important care trebuie discutat se referă la faptul dacă *Fiziologul* din manuscrisul în cauză descinde dintr-o traducere efectuată după un original sârbesc sau bulgăresc.

P. Olteanu, care s-a ocupat mai mulți ani de problema descoperirii izvoarelor slave după care s-a făcut traducerea *Fiziologului* la noi, consideră că varianta de *Fiziolog* din ms. rom. BAR 1436 reflectă, probabil, o traducere realizată după o versiune sârbească identică sau asemănătoare cu aceea publicată de St. Novaković ori chiar cu versiunea lui P. Šafařík¹¹⁴. Într-o contribuție mai recentă, același specialist își nuanțează poziția, afirmând că încă nu au fost identificate cu precizie izvoarele slave după care s-au tradus versiunile românești ale *Fiziologului*¹¹⁵.

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 seamănă destul de bine cu varianta sârbească editată de St. Novaković și, după cum se va vedea imediat, din cauza unui detaliu comun nu poate fi analizat separat de aceasta.

¹¹⁰ St. A. Gečev, *Към въпроса за славянския Физиолог*, Sofia, 1938, p. 115, apud P. Olteanu, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 40, nota 8.

¹¹¹ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 259, col. 1. Vezi și Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 151.

¹¹² Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 257, col. 2.

¹¹³ *Ibidem*, p. 889, col. 2.

¹¹⁴ P. Olteanu, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 41; *idem*, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски преписи)*, p. 42.

¹¹⁵ P. Olteanu, *Contribuții la istoria și stabilirea textului critic al Fiziologului în limba română*, p. 297.

Într-adevăr, în privința asemănărilor, trebuie precizat că toate cele 12 pilde din textul românesc se găsesc și în cel sârbesc, că ambele texte încep cu pilda despre leu și că primele trei animale sunt aceleași, dar dispuse în altă ordine: *leu*, *pil* (= elefant), *zimbru* în manuscrisul românesc, respectiv *leu*, *zimbru*, *elefant* în ediția Novaković¹¹⁶. Cea mai importantă asemănare existentă între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 și cel publicat de Novaković se referă însă la un amănunt legat de natura leului. În amândouă aceste texte se afirmă, de exemplu, că leul nu-i mănâncă omului și capul, pe care îl privește, plângând mult, și pe care apoi îl îngroapă: „Leul, când va mânca pre om, iară el mănâncă trupul, iară capul omului nu-l mănâncă; ce apoi caută capului și obrazului de om și plânge mult și să căiaște mult și va să-i facă apoi bine și îi îngroapă capul în pământ” (ms. rom. BAR 1436, f. 45^v/10–15); cf. St. Novaković, *ed. cit.*, p. 191–192: „Г. ДЕЛО ЛЬВОВО ЕГДА ИАСТЬ ЧЛОВЕКА, ОБРАЗЪ ЕМОУ НЕ ИАСТЬ НИ ПОГЛЕДОУЕТЪ, ДА ЕГДА ИЗЕСТЬ ЧЛОВЕКА, И ПОИМЕТЪ ЧЛОВЕЧЮ ГЛАВОУ, ГЛЕДАЮШТИИ НА ОБРАЗЪ ПЛАЧЕТЪ МНОГО, И ПОЕМЪ ПОГРЕБЕТА Ю“.

De fapt, așa cum precizează și Luisa Valmarin, trăsătura menționată nu constituie o caracteristică a leului, ci a crocodilului. Din cauza acestui aspect, se pare că versiunea publicată de Novaković este singulară în aria slavă¹¹⁷. Dar, prin prezența acelei însușiri speciale a leului, și *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 deține un loc aparte între versiunile românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă (reamintim că textul de care ne ocupăm este numit de Cătălina Velculescu „unicat” în limba română). Situația prezentată are o mare însemnătate, deoarece arată că textul românesc aflat în discuție nu poate fi privit izolat de cel sârbesc editat de Novaković. Evident, identitate între ele nu există, înregistrându-se și multe diferențe.

În privința deosebirilor dintre *Fiziologul* conservat de ms. rom. BAR 1436 și cel publicat de Novaković semnalăm câteva: leul are mai mulți pui, în varianta românească, și numai unul, în cea sârbească (din acest punct de vedere, textul sârbesc prezintă aceeași situație ca și celelalte versiuni românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă); după naștere, puii leului sunt morți trei zile, până când vine leul, care, suflând peste ei, îi învie

¹¹⁶ St. Novaković, *Physiologus. Слово о вештехъ ходештихъ и летештихъ*, în „Starine”, knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191–193.

¹¹⁷ Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 134, 171 (nota 89).

– în versiunea românească –, pe câtă vreme în cea sârbească nu se precizează durata cât puiul e mort (din nou textul sârbesc se grupează cu celelalte versiuni românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă, distanțându-se de varianta din ms. rom. BAR 1436); indropul merge cu toți peștii din mare să se închine împăratului lor de trei ori pe an, în textul românesc, și de două ori pe an, în cel editat de Novaković (în celelalte versiuni românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă deplasarea respectivă are loc o dată pe an, la fel ca în varianta mediobulgară a *Fiziologului* aflată în ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj, f. 47^v/5–6). Dar cea mai importantă deosebire existentă între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 și cel sârbesc publicat de Novaković este legată, într-un anumit sens, tot de aceea trăsătură a crocodilului atribuită leului. Însușirea respectivă e a treia calitate a leului, numerotată astfel în versiunea sârbească (vezi începutul citatului reprodus anterior: „Г. ДЕЛО ЛЬВОВО“), dar a patra, nenumerotată, în varianta românească de care ne ocupăm, deși în ambele texte se afirmă clar că leul are trei „lucruri“ caracteristice. În celelalte versiuni românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă se menționează, de asemenea, că leul posedă trei calități, numerotate ca atare, dar între ele nu figurează însușirea aflată în discuție. Primele trei însușiri ale leului amintite în *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 – enumerate astfel: „Întâi... Alta easte rândul leului... Al treile lucru al leului...” (f. 44^v/12, 15–16, 45^r/2–3) – sunt asemănătoare cu acelea înregistrate în celelalte variante românești cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă, fiind prezentate exact în aceeași ordine în toate aceste texte. Pasajul în care e vorba despre a patra calitate a leului, consemnată numai de *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, se află la sfârșitul istorioarei respective, așa încât e evident că în acest caz avem a face cu un adaos.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor se poate afirma cu deplină certitudine că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 are la bază o traducere românească efectuată din slavă. În continuare se pot avansa următoarele două ipoteze: 1) cu prilejul realizării acestei traduceri în limba română sau cu ocazia unei prelucrări ulterioare a ei, a fost folosită și o versiune sârbească a *Fiziologului*, nedescoperită încă, similară celei publicate de St. Novaković, în care trebuie să existe același amănunt privitor la însușirea menționată a crocodilului atribuită leului; 2) traducerea efectuată din slavă în limba română a fost prelucrată la un moment dat (teoretic, chiar în momentul realizării ei), utilizându-se nu un text sârbesc asemănător celui editat de Novaković (ca

în ipoteza anterioară), ci o variantă românească de *Fiziolog*, neidentificată până acum, tradusă după un astfel de text sârbesc și în care leul trebuie, de asemenea, să prezinte aceea trăsătură aflată în dezbatere. În orice caz, ni se pare improbabil ca *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 să descindă dintr-o traducere realizată după o ipotetică versiune sârbească în care leul ar poseda toate cele patru calități consemnate de textul românesc. Credem deci că prelucrarea în urma căreia leul a dobândit cea de a patra însușire a fost făcută, foarte probabil, pe teren românesc. Prezența *Fiziologului* în ms. rom. BAR 1436 în continuarea *Florii darurilor*, fără titlu deosebit, pare a reflecta rezultatul tot al unei prelucrări efectuate, probabil, în literatura noastră. De aceea, e posibil ca prelucrările amintite – prin care leului i s-a adăugat cea de a patra calitate, iar *Florii darurilor Fiziologul* – să se fi executat cu același prilej.

PERSOANA COPISTULUI

Copistul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 este Costea Dascălul. Puținele informații pe care le avem despre acesta provin din cele două însemnări scrise de el în limba slavonă și aflate în manuscrisul menționat. Din prima însemnare, care apare la sfârșitul *Fiziologului* (f. 48^v) și care a fost analizată de noi în capitolul referitor la datarea textului, rezultă că la 16 august 1693 Costea Dascălul terminase de copiat *Fiziologul* și, poate, chiar partea finală a *Florii darurilor*. Cea de a doua însemnare se află la sfârșitul *Istoriei lui Sindipa* (f. 121^v) și are următorul conținut: „Am scris eu, mult păcătosul Costea, dascăl de la sfânta biserică din Șcheai. Luna noiembrie, 25 de zile, în anul 7212, 1703“.

Din aceste însemnări se înțelege că activitatea de copist a lui Costea Dascălul s-a desfășurat la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui al XVIII-lea, pe o durată de cel puțin zece ani. Cum ulterior datei de 25 noiembrie 1703 Costea Dascălul a copiat încă un text – *Esopia* –, de 24 de file, deci un text de întindere medie, rezultă, în lipsa unor informații suplimentare, că transcrierea acestuia s-a putut încheia fie la sfârșitul anului 1703, fie la începutul celui următor. Astfel, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, se poate afirma că munca de copist a lui Costea Dascălul s-a desfășurat aproximativ din 1693 până în 1703 sau poate chiar până în 1704. Cercetătorul

brașovean V. Oltean a propus însă alte datări ale activității lui Costea Dascăluș, fără a aduce probe pentru susținerea lor: 1689–1696¹¹⁸ și 1689?–1704¹¹⁹ (semnul întrebării folosit pentru a marca nesiguranța aparține autorului citat).

Ca dascăl al bisericii din Șcheii Brașovului, Costea trebuie să fi fost, în același timp, și profesor la școala de acolo. Analizând conținutul textelor copiate de Costea Dascăluș, V. Oltean le subliniază „caracterul școlar”¹²⁰ evident. Astfel, *Floarea darurilor* și *Fiziologul* sunt cărți de educație moral-creștină, *Esopia* conține, la rândul său, un material prețios pentru educația morală în general, iar cele două fragmente de cosmografie – *Poveastea țărilor și a împărățiilor câte-s în pământul Asiei și Împărțeala dintâi. Cozmografie, ce să zice împărțeala Pământului pre hotară și pre alte seamne ce sânt în cercurile ceriului* – cuprind informații geografice interesante referitoare la Asia¹²¹.

Cu privire la acest copist s-au făcut, de-a lungul timpului, și câteva afirmații greșite, care trebuie îndreptate. Astfel, precizăm că îi aparțin lui Costea Dascăluș toate textele din ms. rom. BAR 1436 aflate între filele 1^r–11^v și 13^r–145^v (pentru conținutul acestora, vezi mai sus capitolul referitor la descrierea manuscrisului, p. 19). Nu poate fi scris de Costea Dascăluș textul de pe filele 218^v–219^v, intitulat *Cazanie la coconi de vârstă pân-ani 10, <c>ând să pristăvesc dintr-această lume, așa cum cred G. Ștrempel*¹²² și M. Moraru¹²³. Analiza comparativă a unor slove ca А, А, З din fragmentul menționat cu aceleași slove aflate în lucrările datorate lui Costea Dascăluș evidențiază clar diferențele de scriere dintre autorii acestor texte. *Cazania* respectivă este transcrisă de un autor necunoscut. De asemenea, *Cronograful* din ms. rom. BAR 1436, care se întinde între filele 149^r și 215^v, nu este nici el scris de Costea Dascăluș, cum apreciază V. Oltean¹²⁴, ci de un autor rămas neidentificat până în prezent (altul decât cel care a copiat *Cazania* amintită mai sus).

¹¹⁸ V. Oltean, *Întâia școală românească din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1981, p. 68.

¹¹⁹ Idem, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, 1989, p. 56.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 58.

¹²¹ Cf. *ibidem*, p. 57–58.

¹²² G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, p. 39.

¹²³ Moraru–Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 212.

¹²⁴ V. Oltean, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, p. 57–58.

Menționăm în final că, în afara textelor din ms. rom. BAR 1436 transcrise de Costea Dascăluș, nu se mai cunosc până acum altele datorate acestui copist.

CONCLUZII

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 a fost copiat, foarte probabil la Brașov, de către Costea Dascăluș de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Transcrierea fragmentului s-a terminat la 16 august 1693. Acest text are la bază o traducere românească efectuată din slavă, probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, care a fost prelucrată utilizându-se fie o versiune sârbească similară celei publicate de St. Novaković, dar nedescoperită încă, fie o variantă românească de *Fiziolog*, neidentificată până acum, tradusă după o versiune sârbească cum e cea menționată anterior. Din punct de vedere lingvistic, se remarcă existența în fragmentul aflat în discuție a două straturi de limbă: unul sudic și altul nordic. Stratul sudic de limbă aparține, foarte probabil, copistului Costea Dascăluș, care era, poate, originar din Brașov sau din ținutul învecinat, iar cel nordic izvorului pe care acesta l-a transcris și care venea probabil din Moldova. În raport cu celelalte variante românești cunoscute traduse din slavă, *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 ocupă o poziție aparte, fiind o versiune independentă (Cătălina Velculescu îl numește „unicat” în limba română).

STUDIU LINGVISTIC

GRAFIA

Textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 conține următorul inventar de slove: а, в, в, г, д, е, ж, з, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, м, ѿ, ѿ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, ѡ, ѡ, ѡ, ю, ѡ, ѡ, ж, в, ѡ, ѡ, ѡ.

Dintre acestea, este nesigură folosirea ierului mic (ѡ): slova care notează sunetul [ă] în cuvintele *împărat* (44^v/11) și *hrăni* (47^r/13) nu se distinge cu claritate, putând reprezenta fie ierul mic, fie pe cel mare. În alte cazuri, *împărat* este notat numai cu ierul mare (46^v/1, 47^r/9), dar pentru *hrăni* aceasta e singura atestare. ă e întrebuițat numai ca slovă-cifră, având valoarea numerică 60 (46^r/1).

Slovele а, в, в, д, з, з, и, к, л, м, о, р, т, ф, ц, ѡ, ю apar cu variante, pe care, pentru economia expunerii, nu le vom reproduce.

Tipurile de ligaturi întâlnite în text sunt variate: 1) ligaturi între două slove aflate în rând: іа = іа (48^v/15), ѡѡ = ѡѡ (48^v/11), ѡѡ = ѡѡ (44^v/10); 2) ligaturi între slove suprascrise: а) între două slove suprascrise: ѡѡ = ѡѡ (44^v/12), ѡѡ = ѡѡ (46^v/1), ѡѡ = ѡѡ (44^v/15); b) între trei slove suprascrise: ѡѡѡ = ѡѡѡ (44^v/11). Ligaturile nu sunt prea des folosite, cea mai frecventă dintre ele fiind aceea dintre т și е suprascriși.

Slovele următoare nu pun probleme în ceea ce privește raportul dintre literă și sunet: в, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, ф, х, ц, ч, ш, ѡ și ѡ. Celelalte slove necesită unele precizări privind valoarea fonetică și/sau distribuția lor în cuvânt.

а se înregistrează în toate pozițiile, având, de obicei, valoarea [a]: аре (44^v/11), фамж (44^v/13), пилица (45^v/11) etc. Sub influența ortografiei slavone, а inițial notează, o dată, diftongul [ja]: ѡ „iad“ (47^r/8; cf. mai jos, p. 55).

е în poziție postconsonantică are valoarea [e]: силеле (45^v/9), лѡме (45^v/6) ѡѡчиде (45^v/10). е notează diftongul [je] la început de cuvânt sau de silabă: еѡѡ (45^v/6), стржжѡѡѡѡ (45^r/1).

ortografice slavone¹²⁷: не^ъсвръши^ѣ (48^v/20), стрък^ѣъ (47^v/12), стрък^ѣъ^ъ (47^v/12), стръв^ѣъ (48^v/4), влът^ѣъ^ъ (47^v/9), влът^ѣъ^ъъ^ъ (47^v/9), з'гръчѣ^ѣце (47^v/12). În vechea slavă, лъ, ръ corespundeau, se pare, unor sonante lichide silabice¹²⁸. De remarcat că în exemplele citate *stârc*, *stârв*, *zgârci* sunt de origine slavă (cf. v.sl. стръкъ, стръвъ, съгръчѣти), iar *nesfârșit* (în text: *nesvârșit*), format în limba română, aparține familiei lexicale a verbului *sfârși* (*svârși*), împrumutat tot din slavă (cf. v.sl. съвръшѣти). Numai *vultur*, atestat în text cu varianta *vâltur*, are altă origine, fiind moștenit din lat. *vultur*.

4. Slova ь se folosește uneori fără valoare fonetică atât în interiorul cuvântului (инъдропъ, 46^v/12), cât și la finală (акъдъ, 45^v/2, конъ, 46^v/8, 10, 11, локъ, 46^v/14), potrivit regulii ortografice slavone de a evita silabele închise¹²⁹.

5. Iericul și paiericul se întrebuintează tot după reguli ortografice slave. Aceste semne diacritice înlocuiau în scrierea chirilică slavă semnele alfabetice ѣ și ѡ care aveau rolul de a vocaliza consoana precedentă, conform legii silabelor deschise. Iericul se folosea în interiorul cuvântului, între consoane, iar paiericul după consoana finală¹³⁰. Iericul, asemănător ca formă și poziție cu apostroful de azi, e notat în textul *Fiziologului* numai în cuvinte de origine slavă: дѣховъ^ѣни (47^v/20; cf. slavonul доуховъникъ), з'гръчѣ^ѣце (47^v/12). Pentru paieric există un singur exemplu de utilizare a lui, alături de ieric – care are altă formă decât cea menționată anterior –, într-un cuvânt moștenit din latină: ꙗцеленъ^ѣтъ (< lat. *intellectus*; 46^v/20).

6. Suprascrierea slovelor se face, de asemenea, după regulile ortografiei slavone. În textul de care ne ocupăm există mai multe tipuri de suprascriere a acestora.

¹²⁷ Vezi Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 428, 431–432.

¹²⁸ Vezi Elena Lința, *Fonetica*, în *Slava veche și slavona românească* (coord. P. Olteanu), București, 1975, p. 45; cf. și Rosetti, ILR, p. 316.

¹²⁹ Cf. Rosetti, ILR, p. 407, 459; Elena Lința, *ibidem*, p. 36, 43.

¹³⁰ Vezi Emil Vărtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 120–121.

Suprascrierea simplă a slovelor care notează vocale se produce: a) în corpului cuvântului: ка^ѣмъ (45^v/12), лѣ^ѣда (45^v/6), рѣ^ѣжъ (47^v/17); b) la finală: сѣ^ѣ (46^v/17; exemplu unic).

Suprascrierea simplă a slovelor care notează semivocale are loc numai la finală de cuvânt, iar slovelor respective le corespund azi sunetele [i] și [u] în diftongi descendenți: апѣ^ѣ (45^v/12, 48^v/1), дѣ^ѣ (45^v/6) etc.; рѣ^ѣ (46^v/6), рѣ^ѣ (45^v/16), мѣ^ѣ (45^v/11) etc.

Suprascrierea simplă a slovelor care notează consoane se realizează: a) în interiorul cuvântului (la început de grup consonantic) și la finala acestuia: апѣ^ѣчи (44^v/15), вѣ^ѣ (46^v/7), гѣ^ѣдѣ^ѣ (44^v/20); b) în legături sintactice: сѣ^ѣ дѣ^ѣжъ (47^v/8), сѣ^ѣ фѣ^ѣ (44^v/20). Ca urmare a utilizării suprascrierii în legături sintactice se ajunge uneori la situația în care un cuvânt poate începe cu o slovă suprascrisă (suprascrierea la inițială de cuvânt): шѣ^ѣпре „și spre“ (47^v/7), шѣ^ѣмъ „și stă“ (47^v/2). Există și o încălcare a regulilor privitoare la suprascrierea slovelor care notează consoane. De exemplu, în cazul formei de dativ сѣ^ѣфлѣмѣ^ѣни (45^v/9) suprascrierea lui л nu se justifică în contextul fonetic dat, deoarece slova în discuție nu se află la finala formei respective și nici la începutul unui grup consonantic din interiorul acesteia. Abaterea menționată se datorește unui automatism de scriere și analogiei cu situațiile în care slova în cauză, notând articolul hotărât masculin și neutru singular la cazurile nominativ și acuzativ, apare la finală de cuvânt și e suprascrisă.

Suprascrierea simplă a unui grup de slove care notează o silabă e rar întâlnită în textul *Fiziologului*. Slovele suprascrise formează ligatură: ка^ѣе (47^v/19), мо^ѣѣ^ѣ (46^v/2, 48^v/6).

Suprascrierea slovelor pe două niveluri: câteodată, unele slove suprascrise sunt notate deasupra altor slove suprascrise, ceea ce conferă textului aspectul unei „scrieri cu caturi (cu cerdac)“. Se înregistrează două situații: a) o slovă suprascrisă e notată deasupra altei slove suprascrise: а^ѣ (48^v/4), кѣ^ѣ (44^v/16), сѣ^ѣ (44^v/13), вѣ^ѣ (48^v/1). Adverbul *când* e scris numai

în acest fel în textul de care ne ocupăm; b) un grup alcătuit din două slove suprascrise care notează o silabă și care formează ligatură e notat deasupra unei slove suprascrise: $\overset{\text{p}}{\text{foa}}$ (47^v/13), $\overset{\text{c}}{\text{ia}}$ (47^v/18), $\overset{\text{n}}{\text{mi}}$ (47^v/9).

Semnele diacritice

Titla are două forme: \sim și \sim . Cea dintâi servește pentru a marca suprascrierea slovelor și se întrebuințează: a) la suprascrierea simplă a slovelor care notează consoane: $\overset{\text{a}}{\text{ma}}$ (44^v/15); b) rareori, la suprascrierea slovelor pe două niveluri: $\overset{\text{p}}{\overset{\text{a}}{\text{a}}}$ (48^v/4). Dintre slovele care notează consoane, titla nu se utilizează la suprascrierea lui a , x , m , t , z : $\overset{\text{a}}{\text{iad}}$ (47^v/8), kr^3e (48^v/5), $\overset{\text{a}}{\text{ap}}\overset{\text{r}}{\text{a}}$ (46^v/1), $\overset{\text{m}}{\text{li}}\text{ba}$ (46^v/12), $\overset{\text{x}}{\text{pra}}$ (48^v/6). Titla menționată e folosită într-un cuvânt dat de câte ori e necesară: $\overset{\text{n}}{\text{r}}\overset{\text{a}}{\text{da}}$ (44^v/20).

A doua titlă, de forma \sim , are următoarele întrebuințări: a) marchează slovele-cifre: $\overset{\text{r}}{\text{ic}}$ (44^v/12), $\overset{\text{n}}{\text{ic}}$ (47^v/2); b) marchează abrevierile prin contracție: $\overset{\text{ic}}{\text{ic}}$ $\overset{\text{x}}{\text{c}}$ (46^v/4, 48^v/19), $\overset{\text{m}}{\text{la}}\text{b}$ „milă” (48^v/19); c) însoțește uneori cuvinte necontrase care fac parte din categoria celor considerate drept *nomina sacra*¹³¹: $\overset{\text{m}}{\text{des}}\overset{\text{r}}{\text{e}}$ (44^v/20, 48^v/4); cf. și grafia fără titlă: $\overset{\text{m}}{\text{des}}\overset{\text{r}}{\text{e}}$ (45^v/8). În mod surprinzător, titla în discuție nu se folosește în două exemple de abreviere prin contracție care ar fi impus utilizarea ei: $\overset{\text{m}}{\text{la}}\text{men}^{\text{e}}$ (45^v/6), $\overset{\text{n}}{\text{sv}}\overset{\text{ic}}{\text{ie}}$ (46^v/6). Titla întrebuințată la suprascriere și cea care marchează abrevierea prin contracție pot apărea în limitele aceluiași cuvânt dacă acesta e contras și are slove suprascrise: $\overset{\text{a}}{\text{xo}}\overset{\text{v}}{\text{ni}}$ (47^v/20), $\overset{\text{n}}{\text{sv}}\overset{\text{ic}}{\text{ia}}$ (48^v/15).

Spiritul lin (' , ') se folosește deasupra slovei care notează vocala inițială a unui cuvânt: $\overset{\text{a}}{\text{da}}\overset{\text{m}}{\text{ni}}$ (44^v/18), $\overset{\text{w}}{\text{ma}}\overset{\text{b}}{\text{a}}$ (47^v/6). Uneori apar două asemenea semne

¹³¹ Vezi Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 141-142.

grafice: primul pe slova căreia îi corespunde semivocala unui diftong ascendent, celălalt pe slova care notează vocala acestuia: $\overset{\text{a}}{\text{da}}\overset{\text{m}}{\text{ni}}$ (47^v/14).

Isonul ('), format din spiritul lin și accentul ascuțit, se întrebuințează deasupra slovei care notează vocala inițială a cuvântului sau vocala unui diftong aflat la inițială de cuvânt: $\overset{\text{a}}{\text{da}}\overset{\text{m}}{\text{ni}}$ (46^v/12), $\overset{\text{a}}{\text{ra}}\overset{\text{b}}{\text{a}}$ (46^v/18, 47^v/17).

Accentul ascuțit (') se înregistrează destul de rar și, în general, e bine notat deasupra vocalei accentuate a cuvântului: $\overset{\text{a}}{\text{ra}}\overset{\text{b}}{\text{a}}$ (48^v/10), $\overset{\text{m}}{\text{li}}\text{ne}$ (48^v/6), $\overset{\text{v}}{\text{li}}\text{nj}\overset{\text{p}}{\text{or}}\overset{\text{i}}{\text{ni}}$ (46^v/11). Uneori însă e folosit greșit: $\overset{\text{n}}{\text{ma}}\overset{\text{i}}{\text{ni}}$ (48^v/6), $\overset{\text{o}}{\text{ma}}\overset{\text{l}}{\text{a}}\overset{\text{r}}{\text{ni}}$ (48^v/2).

Accentul grav (') e și mai rar utilizat decât cel ascuțit și e notat deasupra finalei accentuate a cuvântului: $\overset{\text{a}}{\text{sh}}\overset{\text{r}}{\text{a}}$ (48^v/12), $\overset{\text{a}}{\text{la}}\overset{\text{a}}{\text{a}}$ (45^v/6). Uneori, în monosilabicul *ea* (pron. pers.), accentul grav, foarte lung trasat, însoțește spiritul lin: $\overset{\text{a}}{\text{a}}$ (45^v/12, 47^v/1).

Chendima (') e folosită în text, în general, cu valoare fonetică, notând într-un caz, vocala [i] ($\overset{\text{a}}{\text{a}}$, 45^v/18) și, mai des, semivocala [i] ($\overset{\text{a}}{\text{a}}$, 46^v/13, $\overset{\text{m}}{\text{la}}$, 46^v/20, $\overset{\text{r}}{\text{ma}}$ 46^v/16). Pentru existența probabilă a chendimei fără valoare fonetică, utilizate împreună cu accentul ascuțit deasupra aceleiași slove (a), cf. $\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{a}}{\text{ni}}$ (48^v/6; pe i e notată vrahia).

Vrahia (') se întrebuințează uneori deasupra slovei i aflate la sfârșitul cuvântului, după vocală, pentru a arăta că slova astfel scrisă redă semivocala [i]: $\overset{\text{a}}{\text{ni}}$ (48^v/3), $\overset{\text{o}}{\text{ma}}\overset{\text{l}}{\text{a}}\overset{\text{r}}{\text{ni}}$ (48^v/1, 2) etc.; cf. și o notație fără vrahie: $\overset{\text{a}}{\text{ni}}$ (45^v/14).

Trema (') apare deasupra slovei i pentru a marca faptul că aceasta notează vocala [i]: $\overset{\text{a}}{\text{ni}}$ (45^v/9), $\overset{\text{a}}{\text{ni}}$ (44^v/20), $\overset{\text{v}}{\text{li}}\text{nj}\overset{\text{p}}{\text{or}}\overset{\text{i}}{\text{ni}}$ (45^v/5).

Pentru ieric și paieric, vezi precizările făcute mai sus în paragraful *Grafii influențate de ortografia slavonă*, sub 5 (p. 56).

Abrevieri

Abrevierea cuvintelor se face prin contracție, care cunoaște două aspecte:

- a) contracția fără suprascriere: $\overset{\text{ic}}{\text{ic}}$ $\overset{\text{x}}{\text{c}}$ (46^v/4, 48^v/19), $\overset{\text{m}}{\text{la}}\text{b}$ „milă” (48^v/19);
- b) contracția însoțită de suprascriere: $\overset{\text{a}}{\text{xo}}\overset{\text{v}}{\text{ni}}$ (47^v/20), $\overset{\text{n}}{\text{sv}}\overset{\text{ic}}{\text{ie}}$ (47^v/18), $\overset{\text{a}}{\text{ni}}$

(46^v/2), *мѣменіе* (45^r/6), *сѣцѣа* (48^v/15), *сѣцѣе* (46^v/16). Din punct de vedere grafic, abrevierile prin contracție se marchează cu ajutorul titlei de forma *ѣ*. După cum s-a arătat deja, două cuvinte prescurtate prin contracție sunt lipsite de titla necesară: *мѣменіе* și *сѣцѣе*.

Semnele de punctuație

În textul *Fiziologului* se întâlnesc următoarele semne de punctuație: punctul, virgula, două puncte și patru puncte.

Punctul, așezat jos, în rând, e cel mai frecvent utilizat semn de punctuație. El separă mai ales propozițiile între ele: „Leul easte împărat tuturor gadinilor. Și are și el 3 lucruri ale lui foarte mari.” (44^v/11–12).

Punctul separă, de asemenea, grupuri de propoziții între ele. Iată un exemplu în care semnul de punctuație amintit desparte trei grupuri de acest tip, fiecare format din câte două propoziții: „Așea și tu omule când dai milostenie nu te lăuda. Ce dă întru ascuns să nu te lauz. Ce deaca dai să știe Dumnedzău și tu.” (45^r/5–8). Se deduce din acest exemplu că punctul are câteodată rolul virgulei din limba de astăzi.

În propoziție, punctul desparte uneori părțile de propoziție coordonate sau separă părțile de propoziție subordonate de restul enunțului: „Ce apoi caută capului. și obrazului de om” (45^r/12–13), respectiv: „Să ne închinăm lui Dumnedzău. dzua și noaptea” (46^v/2).

Punctul se mai folosește la sfârșitul titlurilor unora dintre pilde: *Pilda de pil*. (45^r/17). El separă, mai rar decât virgula, slovele cu valoare numerică de restul comunicării: .g. (46^r/1).

Punctul apare și în situațiile în care astăzi s-ar impune folosirea semnului întrebării: „De nu veri face așea apoi ce răspuns veri da înaintea lui Dumnedzău.” (48^r/1–2), „Dară nu vez că toată bunătatea Ț-au dat Dumnedzău.” (48^r/2–3).

Punctul joacă și rolul semnului *două puncte* de astăzi, anunțând vorbirea directă: „Și dzic așea. Doamne tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat să nu paștem iarbă” (48^r/12–13); cf. însă un exemplu în care prezența vorbirii directe nu e marcată de nici un semn de punctuație: „Și să dzici greșit-am Doamne iartă-mă” (48^r/18).

Virgula cunoaște o apariție mai rară decât punctul. În text, ea e folosită numai de două ori cu scopul de a separa propoziții, îndeplinind un rol identic cu cel de astăzi. În prima situație, ea desparte două propoziții aflate în raport de coordonare adversativă: „Iară el mănâncă trupul, iară capul omului nu-l mănâncă” (45^r/10–12). În al doilea caz, virgula separă o subordonată condițională de regenta ei: „Iară de va căuta într-altă parte, ea strică oul” (46^v/20–47^r/1).

Virgula desparte, mai frecvent decât punctul, slovele-cifre de restul comunicării: , *ṛ*, (44^v/12); , *ṁ*, (46^v/10); , *ṁ*, (48^v/15). Într-un caz, virgula și punctul separă o slovă cu valoare numerică de cuvintele din rând: , *ṛ*. (47^r/10).

Semnul două puncte se întrebuințează după titlurile unora dintre pilde: *Pilda vâlturului*: (47^r/9), *Pilda stârcului*: (47^v/12). De asemenea, el apare cu o mare frecvență la sfârșitul pildelor, singur sau împreună cu un semn de final: 45^v/19, 46^r/11, 47^v/3, 48^r/7 etc.

Semnul patru puncte e folosit de două ori: o dată după titlul uneia dintre pilde – *Cuvânt de lup* : (48^r/8) –, iar a doua oară pentru a marca sfârșitul pildei despre inorog (46^v/17).

FONETICA

Vocalele

[a]

În cazul verbului *rezema*, cu etimologia necunoscută, se constată numai forme cu [a] în prima silabă: *radzimă* (45^r/18, 20), *razimi* (45^v/6).

[ă]

[ă] protonic se conservă, neînregistrându-se nici un exemplu de trecere a lui la [a]: *bărbatul* (47^v/16), *împărat* (44^v/11), *lăsat* (48^r/13), *păcate* (45^v/19) etc. [ă] provenit din [a] latin neaccentuat nu se mai păstrează în prima silabă din cuvântul *biserică*, textul consemnând formele asimilate *beseareca* (47^v/1), *besearecă* (46^v/3). În locul lui [ă] normal etimologic apare [i] în prima silabă din *risipăsc* (46^r/18) și *trimite* (48^r/15). *Folos* (< *fălos* < gr.

bizantin $\phi\epsilon\lambda\acute{o}\varsigma$ ¹³²; 45^v/10) e atestat numai cu forma asimilată. În prepoziția *cătră* (48^v/12) se conservă [ă] final provenit din [a] latin neaccentuat.

[e]

[e] accentuat aflat în poziție nazală, precedat sau nu de o labială, a evoluat la [i]: *aminte* (44^v/19, 48^v/10), *minte* (47^v/9), *prință* (44^v/18, 45^v/2, 8). Același tratament se constată și în compusul pronumelui *îns* cu prepoziția *de*: *dens* > *dins* (46^v/17); cf. și prepoziția *din* (47^v/5). [e] accentuat aflat în poziție meta-fonică se conservă nediftongat la [ɛa] în *pedepsa* (44^v/10). [e] medial aton se păstrează, în general, neevoluat la [i]: *așijderea* (48^v/16), *încheieturi* (45^v/17), *neconținut* (48^v/16), *oamenilor* (47^v/14), *pântece* (45^v/15), *petreci* (48^v/8), *preveghetoarea* (48^v/12) etc.; cf. totuși *bisearecă* (48^v/17), în care [i] provine din [e] neaccentuat (< [ă]), *inima* (48^v/2-3), cu al doilea [i] rezultat din închiderea unui mai vechi [e] neaccentuat, și *nimic* (47^v/15), cu primul [i] provenit din [e] aton asimilat regresiv de [i] accentuat din a doua silabă. Substantivele articulate enclitic se înregistrează numai cu formele nedisimilate: *dzilele* (45^v/9), *picioarele* (45^v/16), *soarele* (47^v/1), *tinereațele* (47^v/2-3) etc. [e] final aton se conservă: *are* (44^v/11), *bine* (45^v/14), *de* (44^v/17), *mare* (46^v/16) etc.

[i]

Verbul *rezema* are numai forme care conțin vocala [i] în a doua silabă: *radzimă* (45^v/18, 20), *razimi* (45^v/6).

[î]

[î] se conservă la inițială de cuvânt în *îmblă* (47^v/8) și *întră* (45^v/12, 46^v/5). În *inima* (48^v/2-3), în locul fonetismului etimologic cu [î] la inițială e consemnat cel analogic cu [i].

[o]

[o] aton a trecut la [u] în *adurmit* (44^v/18) și în *gheunoaia* (47^v/4), *gheunoaiei* (47^v/3). În *neconținut* (48^v/16) e atestat [o], nu [u].

¹³² Vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 114, 127, 186.

[u]

[u] final se înregistrează după dentala [r] rostită moale ([r']) în *curvariu* (48^v/3) și după oclusiva palatală [k'] în *ochiu* (44^v/16). În *cumu-ț va fi* (45^v/18), al doilea [u] e, probabil, un fel de [u] final „latent”¹³³, actualizat în condiții de fonetică sintactică, datorită „enclizei” pronumelui personal la adverbul *cum*, ceea ce are drept rezultat pronunțarea într-o silabă a segmentului [mu] și a formei pronominale respective.

Diftongii

[ɛa]

[ɛa] final accentuat se conservă netrecut la [é] ([ê]): *bea* (45^v/20, 46^v/2), *cădea* (45^v/10), *rea* (48^v/8). [ɛa] se menține în poziția [a] în conjuncția *deaca* (45^v/7) și în poziția [i] în substantivul de origine slavă *veacii* (48^v/20).

[ei]

[ei] se păstrează în *trei* (46^v/14), *treile* (45^v/2).

[ia]

[ia] final accentuat se conservă neevoluat la [iê] ([îê]): *va tăia* (45^v/9).

[uă]

[uă] a trecut la [uo] prin acomodare în *noauo* (scris: **noaw**; 46^v/1) și în *oaouo* (scris: **waaw**; 46^v/19).

¹³³ Pentru fenomenul de „latentă” a lui [u] final în limba română, vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia, în Limba română contemporană* (coord. Ion Coteanu), I, București, 1974, p. 105-106.

Consoanele

Labiale

Consoana [f] e palatalizată în stadiul [h'] numai în *hirăstrăul* (45^v/1); cf. și câteva exemple cu [f] nealterat: *fi* (46^v/6), *fie* (44^v/20). Celelalte labiale nu au suferit palatalizarea: *bine* (45^v/14), *mică* (48^v/12), *piatră* (47^v/16), *vițelul* (45^v/12) etc. În poziție „tare”, [b] e rostit dur în *încuibadză* (47^v/10), dar [m] și [v] se rostesc moale în *merg* (45^v/20) și, respectiv, în *ispoveduiești* (47^v/20). În poziție „tare”, [p] e moale în *pentru* (44^v/10) și dur în *risipăsc* (46^v/18). În prepoziția *supt* (< lat. *subtus*; 47^v/12), [b] a devenit [p] prin acomodare la dentala surdă [t].

Dentale

[d] e rostit moale: *de* (44^v/17), *din* (47^v/5), *dins* (46^v/17). În *putredeaste* (46^v/11), [d] se păstrează nealterat în (d)z. Faptul a fost explicat prin derivarea relativ târzie a verbului *putredi* de la adjectivul *putred* și prin asimilarea și mai târzie a verbului respectiv la formele verbale în -(d)zi¹³⁴.

[dz] (< lat. [d] + iot) se pronunță dur numai în două cuvinte de origine latină: substantivul *Dumnedzău* (44^v/20), cu 23 de apariții în text, și adverbul *dzua* (provenit din substantiv; 45^v/8), cu 4 apariții. În cazul ultimului cuvânt amintit, rostirea dură a lui [dz] a provocat trecerea lui [i] la [i]: [dziu] > [dzâu]. Apoi [i] a evoluat la [u], prin acomodare la caracterul bilabial al semivocalei următoare: [dzâu] > [dzuu]. În final, semivocala respectivă nu a mai fost notată – probabil pentru a se evita succesiunea a două slove identice (ʒʒ) sau diferite (ʒo ori ʒw) având valori fonetice apropiate –, rezultând forma grafică *sʒa*, transcrisă de noi *dzua*. În celelalte atestări ale sale în termeni de origine latină, [dz] e pronunțat moale: *dzic* (48^v/12), *dziua* (46^v/17), *laudzi* (45^v/7), *soldzii* (46^v/14) etc. [dz] se mai consemnează într-un cuvânt împrumutat din slavă – *pădzeaste* (48^v/17) –, unde se explică prin extindere analogică, și într-unul cu etimologia necunoscută – *radzimă* (45^v/18, 20) –, fiind rostit moale în ambele exemple. În *dzice* (48^v/5), *dzici* (48^v/18), [dz] nu a trecut la [ǰ] prin asimilare regresivă la distanță sub acțiunea lui [ǰ].

¹³⁴ Vezi Densusianu, HLR, II, p. 113.

[r] e, de regulă, rostit moale: *rea* (48^v/8), *strică* (47^v/1), *strigă* (48^v/4). Pronunțarea sa dură se reflectă într-un cuvânt moștenit din latină – *lacrămi* (48^v/9) – și, poate, într-unul de origine necunoscută – *radzimă* (45^v/18, 20), *razimi* (45^v/6) –. [r] final e moale în *ceri* (s.n., 47^v/18), *curvariu* (48^v/3), *vânătoriul* (45^v/8) și dur în *vistiier* (s.n., 48^v/7). [r] se conservă în prepoziția *pre* (44^v/15), dar a dispărut prin disimilare regresivă la distanță din prepoziția *pentru* (< *prentu*; 44^v/10).

[s] e moale în cele mai multe cazuri: *iase* (47^v/15, 18), *lipsesc* (47^v/15), *pedepsești* (48^v/5). În toate atestările scrise desfășurat în rând ale pronumelui reflexiv cu formă neaccentuată de acuzativ, [s] însă e dur: *să* (44^v/17, 45^v/4 etc.). În cazul substantivului *sânge* există două grafii: una care reflectă rostirea normală etimologică – *sângele* (46^v/13) – și alta care oglindește pronunțarea hipercorectă cu [s] moale – *singele* (46^v/12) –.

[t] se conservă în prepoziția *supt* (47^v/12).

[t] e moale într-un număr covârșitor de cazuri: *înmulțesc* (47^v/19), *înțelept* (46^v/20), *morți* (44^v/13), *vițelul* (45^v/12) etc. Totuși într-un exemplu realizat în fonetică sintactică [t] se rostește dur: *t-au dat* (48^v/2–3).

[z] e pronunțat moale în toate aparițiile sale: în termeni de origine latină unde provine din fricativizarea africtei [dz] (< lat. [d] + iot) – *pierzi* (45^v/9), *ziua* (47^v/17) –, în împrumuturi din slavă – *păzești* (47^v/5), *zimbru* (45^v/20) – și într-un cuvânt cu etimologia necunoscută – *razimi* (45^v/6) –.

Prepalatale

[ǰ] (< lat. [d] + iot + [ó], [ú]) se conservă neevoluat la [j] în două cuvinte care înregistrează patru apariții: *agiungă* (45^v/5), *agiunge* (46^v/9), *gios* (45^v/4, 48^v/13). În tot textul nu se consemnează nici un exemplu de trecere a lui [ǰ] la [j].

[j] e pronunțat moale în *grije* (< bg. *grīza*; 47^v/11).

[ʃ] în poziție „moale” e în mod constant rostit moale: *înșeale* (45^v/1–2), *șeade* (47^v/16), *șearpe* (47^v/1). În poziție „tare”, [ʃ] e moale în *greșit-am* (48^v/18) și dur în *înșală* (47^v/10). În adverbul *așa*, folosit de 15 ori în text, [ʃ] e mereu moale: *așa* (44^v/18).

Palatale

[ń] (< lat. [n] + iot) nu se mai păstrează, evoluând la [i]: *întâi* (44^v/12). În pluralul *ani* (47^v/10), dentala [n] e refăcută analogic după forma de singular *an*.

Laringala [h]

[h] etimologic se conservă în *prah* (48^v/6).

Grupuri de consoane

[sv] etimologic se păstrează cu [v] netrecut la [f] prin acomodare la dentala surdă [s]: *nesvârșit* (48^v/20), *Svinția* (48^v/15), *Svinției* (46^v/16).

MORFOLOGIA

Substantivul

Radicalul. Copac are la singular un radical terminat în africata [č], identic cu al pluralului, și, desigur, mai apropiat de etimon: *copaci* (45^v/19). Nu se înregistrează varianta actuală, cu oclusiva [k] la finala radicalului forme de singular. *Unghie* (< lat. *ung(u)la*) are un radical monosilabic, normal etimologic, terminat în consoana palatală [gʲ]: *unghile* (47^v/15, 17).

Genul. Substantivul veac e de genul masculin ca în limba de origine (cf. v.sl. *věků*): „*veacii nesvârșit*“ (48^v/20).

Numărul. Gadină și lacrimă au la plural desinența -i: *gadinile* (46^v/20), *gadinilor* (44^v/11), *lacrămi* (48^v/9). *Pasăre* are desinența de plural -i ca în limba de astăzi, dar în radical nu se produce alternanța *ă/â*: *pasărilor* (47^v/10). *Tinerețe* are la plural desinența -e: *tinerețele* (47^v/2-3). Desinența de plural pentru neutre, descendentă din lat. -ora, este -uri: *lucruri* (44^v/12).

Cazul. Genitivul singular articulat al substantivului masculin popă și al substantivelor feminine *ghionoaie* și *priveghetoare* se termină în -ei: *popei* (47^v/3), respectiv *gheunoaiei* (47^v/3), *preveghetoarei* (48^v/11).

Genitivul analitic se construiește cu ajutorul prepoziției *de* urmate de acuzativul substantivului care se declină. Exemplele care se consemnează în

text sunt: „Caută capului și obrazului *de om*“ (*de om* = „omului“; 45^v/12-13) și poate „Pilda *de pil*“ (*de pil* = „pilului“; titlul unei istorioare, 45^v/17); pentru ultimul exemplu, cf. construcțiile echivalente gramatical: „Pilda *boului*“ (48^v/20), „Pilda *gheunoaiei*“ (47^v/3), „Pilda *preveghetoarei*“ (48^v/11) etc.

Acuzativul cu funcție sintactică de complement direct al substantivelor care desemnează persoane se construiește la fel ca în limba de astăzi cu ajutorul prepoziției *pe*, care apare în text numai cu varianta învechită *pre*: „Va mânca *pre om*“ (45^v/10). De regulă, prepoziția respectivă nu se folosește cu substantive care, având rol de complement direct, nu exprimă persoana: „Mănâncă *trupul*“ (45^v/11). Se constată însă următoarele excepții: a) *pe* e întrebuințat o dată cu un substantiv care denumește un animal: „Agiunge *pre căprioara* și o loveaște cu cornul“ (46^v/9-10); b) *pe* s-a extins la substantivul *suflet* utilizat într-o structură formată prin coordonare cu pronumele personal în acuzativ care îndeplinește funcția sintactică de complement direct și care e însoțit în mod normal de prepoziția în cauză: „Te vor ucide dracii *pre tine* și *pre sufletul tău*“ (45^v/10-11), „Te va dobândi și *pre tine*, și *pre sufletul tău*“ (47^v/7-8).

Vocativul singular al masculinelor – unicul înregistrat în text – are, de obicei, desinența -e: *Doamne* (48^v/5), *ome* (45^v/15, 45^v/6 etc.). Totuși uneori substantivul *om* apare și cu forma mai nouă de vocativ terminată în -le: *omule* (44^v/18, 45^v/5-6, 47^v/18).

Articolul

Articolul hotărât enclitic nu e exprimat într-un caz, anume când substantivul e precedat de adjectivul pronominal nehotărât *tot*: „toate *dzile*“ (47^v/20); cf. însă și un exemplu cu substantivul articulat determinat de același adjectiv: „toate *gadinile*“ (46^v/20).

Articolul posesiv (genitival) e atestat numai cu formele variabile: *al leului* (45^v/3), *ale lui* (44^v/12), *ale tale* (48^v/5-6).

Articolul demonstrativ (adjectival) apare o dată în text cu forma de masculin singular: „voivodul *cel mare*“ (46^v/12).

Adjectivul

Mare e variabil în raport cu numărul: *mari* (44^v/12).

Pronumele

Pronumele personal. La formele neaccentuate de dativ și de acuzativ singular ale masculinului persoanei a 3-a se constată proteza lui [i]: *îi* (45^v/14, 46^v/13), *il* (45^v/14, 46^v/19).

Pronumele *îns*, *însă* apar numai în construcții prepoziționale cu *întru* și nu au niciodată formă articulată: *într-îns* (47^v/10), *într-însă* (45^v/19). Compusul pronumelui *îns* cu prepoziția *de* e, de asemenea, nearticulat și nu e consemnat cu fonetismul actual [i] după [d]: *dins* (46^v/17).

Pronumele reflexiv apare în text numai cu formele neaccentuate care au aceeași distribuție ca în limba de astăzi. Aceste forme sunt: a) pentru dativ: *iș*, cu proteza lui [i] (47^v/7), și *-ș* (45^v/4); b) pentru acuzativ: *să*, cu [s] rostit dur (44^v/17, 45^v/4 etc.). Forma actuală de acuzativ *se* nu e atestată.

Pronumele și adjectivul pronominal posesiv. Singurul pronume posesiv folosit în text este *ale tale* (48^v/5–6), care reprezintă o formă de nominativ.

Adjectivele pronominale posesive înregistrate în scrierea de care ne ocupăm sunt: a) pentru persoana 1: *nostru* (46^v/4,5); b) pentru persoana a 2-a: *tău* (45^v/11, 47^v/8, 48^v/9); c) pentru persoana a 3-a: *sa* (45^v/14), *său* (44^v/14). Adjectivele posesive de persoana a 3-a menționate apar numai după substantive nearticulate care denumesc grade de rudenie, formând o unitate cu acestea: *mumă-sa* (45^v/14), *tată-său* (44^v/14).

Se observă deficitul de unități existent în ceea ce privește atât inventarul de pronume posesive, cât și pe cel de adjective pronominale posesive. În aceste condiții, exprimarea posesiei (în sens larg) în raport cu un subiect de persoană a 3-a se face prin utilizarea pronumelor personale la cazul genitiv: „Pilița... va să feate vițelul ei” (45^v/11–12), „Mumă-sa îl ia cu râțul ei” (45^v/14), „Are și el 3 lucruri ale lui foarte mari” (44^v/11–12), „Vine tată-său, leul, și suflă pre puii lui” (44^v/14–15).

Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ. Pronumele demonstrativ de depărtare are formele: *aceaea* (f., sg.; 46^v/13), *acealea* (f., pl.; 46^v/10), *acela* (m., sg.; 48^v/7). Femininul *aceaea*, cu valoare neutră, formează, în combinație cu prepoziția *pentru*, locuțiunea adverbială cu sens cauzal *pentru aceaea* (47^v/19). Forma de masculin singular fără a inițial

intră, împreună cu pronumele relativ *ce*, în alcătuirea pronumelui relativ compus *cela ce* (46^v/1–2).

Pronumele demonstrativ de apropiere se întâlnește o dată sub forma *acesta* (m., sg.; 48^v/5).

Adjectivul pronominal demonstrativ de depărtare e atestat cu formele *acea* (f., sg.; 48^v/18) și *acel* (m., sg.; 45^v/20), iar cel de apropiere cu forma *această* (f., sg.; 45^v/18). Comună adjectivelor pronominale amintite e antepunerea lor față de regent: „*acea* pasăre” (48^v/18), „*acel* copaci” (45^v/20), respectiv „*această* lume” (45^v/18).

Pronumele și adjectivul interogativ-relativ. Pronumele interogativ nu se întâlnește în text, dar se înregistrează o dată adjectivul pronominal interogativ: „*Ce* răspuns veri da...?” (48^v/1).

Pronumele relativ cuprinde următorul inventar: *care* (m., sg.; 47^v/9), *carele* (m., sg.; 48^v/19), *ce* (45^v/20, 48^v/6) și compusul *cela ce* (46^v/1–2). Se observă că relativul *care* figurează și cu forma de masculin singular articulată enclitic *carele*. Adjectivul pronominal relativ nu e atestat.

Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât. Pronumele nehotărât e consemnat cu formele: *altul* (m., sg.; 44^v/17), *toate* (f.-n., pl.; 46^v/2), *toț* (m., pl.; 46^v/17). Pronumele nehotărât *alta* (sg.; 44^v/15) are formă feminină și sens neutru: „*Alta* easte rândul leului” (44^v/15–16).

Deși cunoaște numeroase apariții concrete în text, adjectivul pronominal nehotărât se reduce la trei unități cu următoarele forme: 1) *altă* (f., sg.; 46^v/20); 2) *toată* (f., sg.; 48^v/2, 48^v/17), *toate* (f., n., pl.; 46^v/20, 47^v/20, 48^v/6), *toț* (m., pl.; 46^v/5, 16, 47^v/6), *tuturor* (f., pl.; 44^v/11, 47^v/9–10); 3) *un* (m., sg.; 44^v/16).

Pronumele și adjectivul negativ. *Nimic* (47^v/15) pare a avea sensul adverbial „deloc, niciodată” în exemplul: „Deaca face pui, nu-i lipsesc *nimic*, nici el nu lipsește din cuib nici un ceas” (47^v/14–16).

Adjectivul pronominal negativ e reprezentat numai de *nici un* (n., sg.; 45^v/9, 47^v/16).

Numeralul

Numeralul cardinal adverbial e format ca în limba de astăzi din prepoziția *de*, numeralul cardinal propriu-zis și substantivul *oară* la plural: *de trei ori* (46^v/14), *de 3 ori* (46^v/15).

Numeralul ordinal e atestat cu formele: *întâi* (44^v/12), care însă are sens adverbial („în primul rând“), și *al treile* (45^r/2), care se întrebunțează cu valoare adjectivală – „*al treile lucru al leului*“ (45^r/2–3) – și care se deosebește de forma corespunzătoare din limba literară actuală (*al treilea*) prin absența particulei finale -a.

Verbul

Locuțiuni verbale

În textul de care ne ocupăm există două locuțiuni verbale curente și astăzi în limbă: *a aduce aminte* și *a părea bine* (*adu... aminte*, 44^v/19, *să...aduci aminte*, 48^v/10, *pare bine*, 48^v/14). Apar însă și două locuțiuni verbale învechite: *a da laudă* „a (pro)slăvi, a lăuda“ și *a prinde veste* „a afla“ (*să dai laudă*, 48^v/17, *să nu... prinză veaste*, 45^r/8).

Verbe auxiliare

Auxiliarul *a avea* din structura perfectului compus are la pers. 3 sg. forma *au*: *au fost* (48^v/5), *au murit* (48^v/6). La pers. 3 sg. a modului condițional-optativ auxiliarul în discuție e atestat cu forma *are* (*are întoarce*, 47^r/6; exemplu unic), care e folosită, desigur, și cu valoare predicativă la indicativ prezent pers. 3 sg. (cf. 44^v/11). La viitor, formele auxiliarului *a vrea* înregistrate în text sunt: *veri* (pers. 2 sg., 45^v/10), *va* (pers. 3 sg., 45^v/10), *vom* (pers. 1 pl., 46^v/6), *vor* (pers. 3 pl., 46^r/10). Două dintre acestea sunt întrebuințate și cu valoare predicativă la indicativ prezent: *veri* (*nu veri să dai*, 48^r/4) și *va* (*va el să să odihnească*, 45^r/18). În plus, la pers. 2 sg. a indicativului prezent se consemnează, o dată, și forma *vei* utilizată cu funcție predicativă: *vei să-i faci bine* (45^r/16).

Conjugări

Verbul *a învia* e atestat cu forme aparținând conjugării I, ca în limba literară actuală: *înviadză* (44^v/15). Nu se înregistrează varianta de conjugarea a III-a, învechită azi, *a învie* (< pref. *în-* + *vie* < lat. *vivere*).

Indicativ prezent

Radicalul. Verbul *a putrezi* conservă fonetismul original apărând în forma *putredește* (46^v/11), fără alterarea fonetică a radicalului. În *a crede* s-a produs iotacizarea analogică, așa încât textul consemnează forma *crez* (48^v/5). Verbul *a ucide* e atestat cu radicalul analogic *ucig* (45^v/5). *A bea* e înregistrat la pers. 2 sg. cu forma *beai* (44^v/19), explicabilă prin tendința de regularizare a radicalului acestui verb.

Sufixe -ez și -esc. Se constată preferința pentru formele verbale sufixate: *învăluiaște* (46^r/5–6), *înviadză* (44^v/15), *socotești* (48^v/7), *străjuiaște* (44^v/17).

Desinențele. Verbul *a acoperi* are la pers. 3 sg. desinența -e, normală din punct de vedere etimologic pentru un verb de conjugarea a IV-a: *acoapere* (45^r/4).

Indicativ perfect simplu

Verbul *a face* figurează în text cu forma nouă, analogică, *făcu* (46^v/2).

Indicativ perfect compus

Postpunerea auxiliarului se înregistrează o dată, la pers. 1 sg.: *greșit-am* (48^r/18).

Indicativ viitor

Viitorul se exprimă prin construcția alcătuită din auxiliarul *a vrea* și infinitiv: *va tăia* (45^v/9). Poate că tot o formă de viitor reprezintă construcția formată din verbul *a vrea* și conjunctiv: *va să feate* (45^v/11–12); cf. *va făta* (45^v/13).

Conjunctiv prezent

Verbul *a prinde* a suferit iotacizarea analogică: *să...prinză* (44^v/18). De remarcat folosirea frecventă în textul *Fiziologului* a modului conjunctiv cu valoare de imperativ prohibitiv: *să nu te lauz* (45^r/7), *să nu te razimi* (45^v/6) etc.

Imperativ

La imperativul pozitiv al verbelor reflexive forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal de pers. 2 sg. utilizată cu valoare reflexivă precedă verbul: *te deșteaptă* (44^v/20), *te radzimă* (45^v/7–8) etc.; cf. construcția cu pronumele personal așezat după un verb la diateza activă: *iartă-mă* (48^r/18). Imperativul prohibitiv se exprimă la pers. 2 sg. cu ajutorul negației *nu* și al infinitivului scurt al verbului de conjugat: *nu te lăuda* (45^r/6).

Participiu

Verbul *a face* e consemnat cu forma analogică de participiu *făcut* (48^r/13), nu cu cea etimologică *fapt*.

Adverbul

Așijderea (48^v/16) și *pururea* (48^r/16) conțin particula deictică -a.

Adverbele pronomiale de loc și de timp *acolo* (47^r/14) și *acum* (48^v/19) au aceeași formă ca în limba literară actuală. În schimb, adverbul prono-

minal de mod *aşa* e atestat numai în varianta cu [ş] moale: *aşea* (44^v/18, 45^v/5 etc.).

Relativul *când*, repetat în propoziție (*când...*, *când...*; 47^v/16), pare a avea sensul negativ „nici” în exemplul: „Nici el nu lipseşte din cuib nici un ceas, *când* bărbatul, *când* muiarea” (47^v/15–16).

Relativul *cât* (44^v/12) cu sensul „după ce” introduce o propoziție circumstanțială de timp și exprimă raportul de posterioritate: „*Cât* fată leoaia căteii, iară ei sânt morți 3 dzile” (44^v/12–14).

Dar înregistrează o apariție în tot textul, având forma *dară* (48^v/2) și sensul interogativ „oare”: „*Dară* nu vez că toată bunătatea Ț-au dat Dumnedzău?” (48^v/2–3).

Deci (46^v/10) are sensul învechit „după aceea”: „<Inorogul> agiunge pre căprioara și o lovește cu cornul și o împunge. *Deci* tot o poartă în corn 40 de dzile până putredeaște” (46^v/9–11).

Doar apare exclusiv în varianta *doară* (47^v/3) și e întrebuințat o dată cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncții subordonatoare care introduce o propoziție circumstanțială de scop: „Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, *doară* are întoarce omul să caute spre el” (47^v/5–7).

Iar, consemnat în forma *iară* (44^v/13, 48^v/4), are sensul „atunci” când e folosit drept corelativ al propoziției circumstanțiale de timp: „Când vede vânătorii, *iară* el fuge” (45^v/3), „Pilița, când va să feate vițelul ei, *iară* ea intră în apă mare până la pânțele ei și va fâta” (45^v/11–13).

Prepoziția

Către și *sub* apar cu variantele învechite *cătră* (48^v/12) și *supt* (47^v/12), dar *din* (47^v/5) are aceeași formă ca în limba literară de astăzi.

De intră în construcții cu valoare de genitiv: „Caută capului și obrazului de om” (*de om* = „omului”; 45^v/12–13) și poate „Pilda de pil” (*de pil* = „pilului”; titlul unei istorioare, 45^v/17). *De* cu sensul „decât” introduce complementul circumstanțial de mod comparativ: „Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de* toate gadinile” (46^v/19–20).

Pe, înregistrat exclusiv cu varianta învechită *pre* (45^v/15), introduce complementul direct care nu exprimă persoana în exemplele: „Agiunge *pre* căprioara și o lovește cu cornul” (46^v/9–10), „Te vor ucide dracii *pre* tine și *pre* sufletul tău” (45^v/10–11), „Te va dobândi și *pre* tine, și *pre* sufletul tău” (47^v/7–8). *Pre* are una dintre accepțiile „spre, peste” în contextul: „Vine

tată-său, leul, și suflă *pre* puii lui și atunci înviadză” (44^v/14–15) și unul dintre sensurile „spre, către” în exemplul: „Stratocamilul... când oauo oul îl lasă în apă și-l clocește cu ochii și tot caută *pre* el” (46^v/18–20); referitor la prima accepție indicată pentru *pre* din ultimul citat, cf. „Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, doară are întoarce omul să caute *spre* el” (47^v/5–7).

Pentru are aceeași formă ca în limba literară actuală și sensul „despre” atestat în construcțiile din titlurile unor istorioare: „[*P*]entru indrop” (46^v/11), „*Pentru* stratocamil spun” (46^v/17) etc.

Conjuncția

Căci și *dacă* sunt consemnate cu variantele învechite *căce* (48^v/7) și *deaca* (45^v/7), dar *deci* (46^v/20) apare cu aceeași formă ca în limba literară de astăzi.

Ci, înregistrat numai cu varianta învechită *ce* (45^v/6), are o dată, poate, una dintre accepțiile „prin urmare, deci”, exprimând raportul de coordonare conclusivă: „Și să-ți aduci aminte că și tu veri muri, *ce* să mărești pre Dumnedzău pururea” (48^v/10–11).

Până (45^v/6) cu sensul „cât timp” introduce o propoziție circumstanțială de timp și exprimă raportul de simultaneitate durativă: „*Până* ești pre lume, să nu te razimi pre avuție” (45^v/6–7).

Să (48^v/20), atestat cu sensul etimologic „dacă”, introduce o propoziție circumstanțială condițională, fiind precedat de adverbul restrictiv *numai*, care subliniază caracterul exclusiv al condiției exprimate de subordonata respectivă: „Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai să să roage lui Dumnedzău pururea” (48^v/18–20).

SINTAXA

Sintaxa propoziției

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere se consemnează în următoarele trei exemple: „Te va dobândi și *pre* tine, și *pre* sufletul tău” (47^v/7–8), „Dumnedzău easte și în *ceri*, și *pre* pământ” (47^v/18–19), „Nici el nu lipsește din cuib

nici un ceas, când *bărbatul*, când *muiarea*" (47^v/15–16). În citatele prezentate și (repetat) e adverb, iar *când* (de asemenea repetat) pare a avea sensul adverbului *nici*.

Coordonarea copulativă se realizează numai cu ajutorul conjuncției *și*, stabilindu-se: a) cel mai frecvent, între două părți de propoziție cu aceeași funcție sintactică: „Porți aur *și* argint” (48^r/3–4; coordonare între complemente directe); b) în trei cazuri, între trei părți de propoziție cu aceeași funcție sintactică: „Și-i cade peanele *și* piscul *și* unghile” (47^r/15; coordonare între subiecte), „Și-i cresc peanele *și* piscul *și* unghile” (47^r/17; coordonare tot între subiecte), „Să dobândești milă de la Domnul nostru, Iisus Hristos, acum *și* pururea *și* întru veacii nesvârșit” (48^v/18–20; coordonare între complemente circumstanțiale de timp).

Alte tipuri de coordonare la nivelul propoziției nu se înregistrează în textul de care ne ocupăm.

Subiectul

Se exprimă prin substantive și prin pronume: „*Stratocamilul* easte pasăre mare” (46^v/18), „Iară *ei* sânt morți” (44^v/13). În majoritatea covârșitoare a cazurilor, subiectul e simplu, ca în exemplele citate anterior, dar se întâlnesc, foarte rar, și situații în care subiectul multiplu e format din doi sau din trei termeni coordonați: „Să știe *Dumnedzău și tu*” (45^r/7–8), respectiv „Și-i cresc *peanele și piscul și unghile*” (47^r/17). Reluarea subiectului prin pronume personal se face atunci când între această parte de propoziție exprimată prin substantive și predicat e introdusă o propoziție circumstanțială (de timp): „*Leul*, când va mânca pre om, iară *el* mănâncă trupul” (45^v/10–11), „*Pilița*, când va să feate vițelul ei, iară *ea* întră în apă mare până la pântecel ei” (45^v/11–13).

Predicatul

Există predicate verbale exprimate prin: a) locuțiuni verbale: „*Îi pare bine*” (48^v/14); b) verbe la diatezele activă, pasivă și reflexivă: „*El fuge*” (45^r/3), „*Vom fi osândiți*” (46^v/6), „*Apoi te căiești*” (45^r/16). Se consemnează predicate nominale cu nume predicativ: a) simplu: „*Leul easte împărat* tuturor gadinilor” (44^v/11); b) multiplu (numai cu doi termeni coordonați): „*Stârcul... easte lung în picioare și scurt în trup*” (47^r/12–13).

Raportul dintre subiect și predicat

De regulă, între subiect și predicat se stabilesc relații de acord gramatical: „*Vânătorii merg* la acel copaci” (45^r/19–20). Rareori se constată și abateri: a) acord prin atracție: „*Să știe Dumnedzău și tu*” (45^r/7–8); b) lipsa acordului: „Și-i cade peanele *și* piscul *și* unghile” (47^r/15); cf. însă construcția similară acordată: „Și-i cresc *peanele și piscul și unghile*” (47^r/17).

Atributul

Este de mai multe feluri: a) substantival: „*Capul omului* nu-l mănâncă” (45^r/11–12); b) adjectival: „*Lupul easte gadină rea și stricătoare*” (48^r/8–9); c) pronominal: „*Merg* la împăratul *lor*” (46^r/16–17). Atragem atenția îndeosebi asupra următoarelor tipuri: a) atribut substantival prepozițional exprimat prin construcții prepoziționale cu valoare de genitiv realizate cu prepoziția *de*: „*Caută* capului *și* obrazului *de om*” (*de om* = „omului”; 45^r/12–13) și poate „*Pilda de pil*” (*de pil* = „pilului”; titlul unei istorioare, 45^r/17); b) atribut substantival în dativ: „*Leul easte împărat* tuturor *gadinilor*” (44^v/11), „*Vâlturul easte împărat* tuturor *pasărilor*” (47^r/9–10); c) atribut substantival apozițional acordat în caz: „*Așa și tu, ome*, nu uita pre *Dumnedzău*” (46^v/15–16); d) atribut substantival apozițional neacordat în caz: „Să ne închinăm Împăratului nostru, *Iisus Hristos*” (46^v/3–4), „Să dobândești milă de la Domnul nostru, *Iisus Hristos*” (48^v/18–19), „*Așijderea și ție, ome*, cade-ți-să neconțin să dai laudă lui *Dumnedzău*” (48^v/16–17); e) atribut pronominal în dativ: „*El fuge și-ș acoapere* urma cu coada” (45^r/3–4).

Complementul

Complementul direct exprimat prin substantive care desemnează persoane, așezat după verb și introdus de prepoziția *pe* nu e anticipat prin forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal: „*Va mânca pre om*” (45^r/10), „*Nu petreci pre vecinul tău* la moartea lui” (48^v/8–9). Antepus verbului, complementul direct exprimat prin substantive e reluat prin forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal, indiferent dacă substantivele respective denumesc sau nu persoane: „*Pre săraci* să nu-i uităm *și pre fratele nostru și pre vecinul nostru* să nu-l urâm, nici să-l pedepsim” (46^v/4–6), „*Capul omului* nu-l mănâncă” (45^r/11–12). Reamintim cele trei exem-

ple în care prepoziția *pe* introduce complementul direct care nu exprimă persoana: „Agiunge *pe căprioara* și o lovește cu cornul“ (46^v/9–10), „Te vor ucide dracii *pe tine* și *pe sufletul tău*“ (45^v/10–11), „Te va dobândi și *pe tine*, și *pe sufletul tău*“ (47^v/7–8).

Complementul indirect exprimat prin substantive în cazul dativ și așezat după verb nu e anticipat prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal: „Faci *omului rău*“ (45^v/15–16), „Nu veri să dai și *săracului*“ (48^r/4–5). Antepus verbului, complementul indirect exprimat prin substantive în cazul amintit e reluat prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal: „*Sufletului* nici un folos nu-i easte“ (45^v/9–10). De obicei, complementul indirect exprimat prin forma accentuată de dativ a pronumelui personal se mai exprimă o dată prin cea neaccentuată corespunzătoare: „*Ne easte noauo* împărat Dumnedzău“ (46^v/1), „*Ți să cade și ție*“ (47^v/19). Se consemnează totuși două exemple în care complementul indirect e exprimat numai prin forma accentuată de dativ a acestui pronume: „Iordanul easte *ție* beseareca“ (47^v/1), „Soarele easte *ție* rugăciunea“ (47^v/1–2).

Complementul circumstanțial de mod comparativ se construiește cu prepoziția *de* cu sensul „decât“: „Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de toate gadinile*“ (46^v/19–20).

Complementul circumstanțial de relație, subordonat adjectivului, se exprimă prin substantive precedate de prepoziția *în*: „Stârcul easte pasăre înaltă și easte lung *în picioare* și scurt *în trup*“ (47^v/12–13).

Elementul predicativ suplimentar

Se exprimă prin adjective propriu-zise și de origine participială: „Dumnedzău te-au făcut *mai frumos* de toate gadinile și *mai înțelept*“ (46^v/19–20), respectiv „Să nu-l afle adurmit“ (44^v/17–18).

Sintaxa frazei

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere se stabilește: a) între propoziții principale: „Nu-i lipsesc nimic, nici el nu lipsește din cuib“ (47^v/15–16; *nici e* adverb, nu conjuncție); b) între propoziții subordonate: „Să străjuiaște de

vânători, ca să nu-l afle adurmit, să-l prinză“ (44^v/17–18; coordonare între propoziții circumstanțiale de scop).

Coordonarea copulativă se realizează cu ajutorul conjuncțiilor *iară, nici, și*, stabilindu-se: a) între propoziții principale: „El să radzimă de un copaci și stă într-un picior, *iară* vânătorii merg la acel copaci“ (45^v/18–20), „Pre vecinul nostru să nu-l urâm, *nici* să-l pedepsim“ (46^v/5–6; exemplu unic), „Beai și mănânci și te veselești“ (46^v/8); b) între propoziții subordonate: „Să te ispoveduiești de păcate, că Iordanul easte ție beseareca și soarele easte ție rugăciunea, *iară* înălțimea easte postul, *iară* tinerețele easte învățătura popei“ (47^v/20–47^v/3; coordonare între propoziții circumstanțiale de cauză), „Să te străjuiești de diavolul, ca să nu te înșeale și să te prinză fără veaste“ (45^v/1–2; coordonare între propoziții circumstanțiale de scop).

Coordonarea adversativă se realizează cu ajutorul conjuncțiilor *ce și iară*, stabilindu-se: a) între propoziții principale: „Când dai milostenie, nu te lăuda, *ce* dă întru ascuns“ (45^v/6–7), „Când oauo oul, îl lasă în apă și-l clocește cu ochii și tot caută pre el; *iară* de va căuta într-altă parte, ea strică oul“ (46^v/18–47^v/1); b) între propoziții subordonate: „Că leul, când va mânca pre om, *iară* el mănâncă trupul, *iară* capul omului nu-l mănâncă“ (45^v/10–12).

Coordonarea disjunctivă se stabilește între propoziții principale legate prin conjuncția *sau*: „Să nu te razimi pre avuție *sau* să te laudzi cu vitejiia“ (45^v/6–7).

Coordonarea conclusivă se stabilește între propoziții principale legate prin conjuncțiile *deci și*, poate, *ce*: „Să socotești că Dumnedzău te-au făcut mai frumos de toate gadinile și mai înțelept, *deci* să socotești...“ (46^v/18–46^v/1), respectiv „Și să-ți aduci aminte că și tu veri muri, *ce* să mărești pre Dumnedzău pururea“ (48^v/10–11).

Subordonarea

Propoziția subiectivă se introduce prin pronumele relativ *ce* și prin conjuncția *să*: „Numai *ce* dai săracului, acela easte vistiari neputred“ (48^r/6–7), „Ți să cade și ție *să* te rogi lui Dumnedzău“ (47^v/19–20). În primul exemplu, subordonata subiectivă e reluată în regentă prin corelativul pronominal *acela*.

Propoziția atributivă se introduce prin pronumele relative *carele, ce, cea ce* și prin adverbul relativ *unde*: „Dumnedzău iartă păcătosul *carele*

easte cât de păcătos“ (48^r/18–19), „Iară vânătorii merg la acel copaci, *ce* să radzimă el, furiș“ (45^r/19–20), „Ne easte noauo împărat Dumnedzău, *cela ce* făcu toate“ (46^v/1–2), „Easte într-un loc un peaste cu soldzii de aur, *unde* stă într-un loc“ (46^r/13–14). Se observă că invariabilul *ce* e folosit cu sensul pronumelui relativ *care* precedat de prepoziție: *de care*. *Unde* are, de asemenea, înțelesul pronumelui relativ *care*, dar neînsoțit de prepoziție, și e utilizat abuziv pe lângă un substantiv nume de ființă (*peaste*), cu care e incompatibil semantic.

Propoziția completivă directă se introduce prin pronumele relativ *care* și prin conjuncțiile *că* și *să*: „*Care* easte slab și fără minte, îl înșală“ (47^v/9–10), „Să știi *că* Dumnedzău easte și în ceri, și pre pământ“ (47^v/18–19), „Vei *să*-i faci bine“ (45^r/16). De remarcat în primul exemplu că subordonata în discuție e reluată în regentă prin forma neaccentuată de acuzativ *il* a pronumelui personal și că relativul *care* e folosit fără prepoziția *pe*.

Propoziția completivă indirectă se introduce prin conjuncția *că*: „Să-ți aduci aminte *că* și tu veri muri“ (48^v/10).

Propoziția circumstanțială de loc se introduce prin adverbul relativ *unde*: „El merge *unde* easte o răspântie“ (48^r/10).

Propoziția circumstanțială de timp a) de posterioritate: se introduce prin adverbul *cât* și prin conjuncția *deaca*: „*Cât* fată leoaia căteii, iară ei sânt morți 3 dzile“ (44^v/12–14), „*Deaca* faci omului rău, apoi te căiești și vei *să*-i faci bine“ (45^r/15–16); b) de simultaneitate: se introduce prin adverbele *când* și *cum* și prin conjuncțiile *deaca* și *până*: „*Când* doarme leul, el cu un ochiu doarme și cu altul să străjuiască de vânători“ (44^v/16–17), „*Când* veade vânătorii, iară el fuge și-ș acoapere urma cu coada“ (45^r/3–4), „*Când* dai milostenie, nu te lăuda, ce dă întru ascuns... *Deaca* dai, să știe Dumnedzău și tu“ (45^r/6–8), „*Cum* va căuta spre <e>l stratocamilul, să strice oul“ (47^r/3–4), „*Până* ești pre lume, să nu te razimi pre avuție“ (45^v/6–7); c) de anterioritate: se introduce prin conjuncția *până*: „Ei sânt morți 3 dzile *până* vine tată-său, leul, și suflă pre puii lui și atunci înviadză“ (44^v/13–15). Drept corelative ale subordonatei temporale se folosesc în regentă adverbele *apoi* și *iară* „atunci“ (pentru exemple vezi citatele prezentate).

Propoziția circumstanțială de cauză se introduce prin conjuncțiile *că* și *căce* și prin locuțiunea conjuncțională *pentru că*: „Te radzimă pre

Dumnedzău dzua și noaptea, *că* vine moartea ca vânătorii și-ț va tăia dzilele“ (45^v/7–9), „Așea și tu, ome, *căce* nu socotești că din pământ ești și iară în pământ veri merge“ (48^v/6–8), „Pentru aceea ți să cade și ție să te rogi lui Dumnedzău, *pentru că* faci păcate în toate dzile“ (47^v/19–20). În ultimul exemplu, se constată prezența în regentă a locuțiunii adverbiale *pentru aceea*, utilizate drept corelativ de insistență al subordonatei cauzale.

Propoziția circumstanțială de scop se introduce prin conjuncțiile *ca* și *să* și prin adverbul *doară*, întrebuințat o dată cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncții subordonatoare: „Să străjuiască de vânători, *ca* să nu-l afle adurmit“ (44^v/17–18), „Să te duci la duhovnic *să* te ispoveduiești de păcate“ (47^r/19–20), „Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, *doară* are întoarce omul să caute spre el“ (47^r/5–7).

Propoziția circumstanțială condițională se introduce prin conjuncțiile *de*, *deaca* și *să*, ultima întărită de adverbul restrictiv *numai*, care subliniază caracterul exclusiv al condiției exprimate de subordonata respectivă: „*De* nu veri face așea, apoi ce răspuns veri da înaintea lui Dumnedzău?“ (48^r/1–2), „*Deaca* va bea să va îmbăta ca și de vin“ (46^r/2–3), „Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai *să* să roage lui Dumnedzău pururea“ (48^r/18–20). De remarcat în primul citat folosirea în regentă a adverbului *apoi* drept corelativ al subordonatei condiționale.

Propoziția predicativă suplimentară se introduce prin adverbul relativ *cum* și prin conjuncția *să*: „Socotească-ți viața pre această lume *cumu*-ț va fi“ (45^v/18), „Tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat *să* nu paștem iarbă“ (48^r/12–13).

Topica părților de propoziție

Destul de frecvent, acțiunea exprimată de predicat e evidențiată prin plasarea acestuia înaintea subiectului, atât în propoziții principale – „Și *să* ascund vânătorii și merge pilul la copaci“ (45^v/2–3), „Și *aude* Dumnedzău ruga lor“ (48^r/14) etc. –, cât și în subordonate – „*Cât* fată leoaia căteii, iară ei sânt morți 3 dzile“ (44^v/12–14), „*Când* doarme leul, el cu un ochiu doarme și cu altul să străjuiască de vânători“ (44^v/16–17), „Te radzimă pre Dumnedzău dzua și noaptea, *că* vine moartea ca vânătorii“ (45^v/7–9) etc. –.

Într-un caz, atributul adjectival e plasat nu lângă regentul său (substantivul *corn*), ci după un atribut substantival prepozițional subordonat aceluiași termen: „Inorogul easte gadină mare și cu un corn în frunte, *mare*“ (46^v/7-8).

Uneori, complementul direct e așezat, pentru reliefare, înaintea predicatului, deplasat la sfârșitul propoziției: „*Pre săraci* să nu-i uităm și *pre fratele* nostru și *pre vecinul* nostru să nu-l urâm“ (46^v/4-6).

În alt exemplu, complementul circumstanțial de mod comparativ ar fi trebuit, poate, plasat după al doilea adjectiv, și nu după primul, cum e în text: „Să socotești că Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de toate gadinile* și mai înțelept“ (46^v/18-20).

Topica propozițiilor

Subiectiva și completiva directă introduse prin pronume relative – prima prin *ce* și a doua prin *care* – sunt numai antepuse față de regentele lor: „Numai *ce* dai săracului, acela easte vistiiar neputred“ (48^r/6-7), „*Care* easte slab și fără minte, îl înșală“ (47^v/9-10).

Subordonata atributivă introdusă prin *ce* e așezată în regentă după substantivul determinat (*copaci*), provocând izolarea ultimului cuvânt al acesteia, adverbul *furiș*: „Iară vânătorii merg la acel copaci, *ce* să radzimă el, furiș“ (45^r/19-20).

În două exemple, subordonata circumstanțială de timp introdusă prin adverbul relativ *când* e plasată în regentă, imediat după subiectul acesteia (exprimat prin substantivele *leul* și *pilița*), separându-l de restul propoziției din care face parte și provocând reluarea lui printr-un pronume personal (*el*, respectiv *ea*): „Că leul, *când* va mânca pre om, iară el mănâncă trupul“ (45^r/10-11), „Iară pilița, *când* va să feate vițelul ei, iară ea întră în apă mare până la pânțele ei“ (45^v/11-13).

Negația

În textul *Fiziologului* se înregistrează următoarele tipuri de negații: 1) *negația simplă* cu: a) *nu* cuvânt negativ (cele mai multe exemple): „*Nu* te lăuda“ (45^r/6), „*Nu* are încheieturi“ (45^r/17) etc.; b) *nici* cuvânt negativ (un

caz): „*Nici* să-l pedepsim“ (46^v/6); 2) *negația dublă* (două exemple): „Sufletului *nici un* folos *nu-i* easte“ (45^r/9-10), „*Nu-i* lipsesc *nimic*“ (47^v/15); 3) *negația triplă* (un caz): „*Nici* el *nu* lipsește din cuib *nici un* ceas, când bărbatul, când muiarea“ (47^v/15-16). În ultimul exemplu, deși *când* (repetat) pare a avea, contextual, sensul adverbului *nici*, el nu e totuși cuvânt de negație. De remarcat că utilizarea lui *nici* ca negație suficientă e slab reflectată de text (cf. 1. b).

Vorbirea directă

În textul de care ne ocupăm folosirea vorbirii directe e consemnată în următoarele pasaje, însoțite de verbul de declarație *a zice*: „Și *dzic* așa: «Doamne, Tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat să nu paștem iarbă, ce ne-ai dat carne să mâncăm»“ (48^r/12-14), „Și *să dzici*: «Greșit-am, Doamne, iartă-mă!», că Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos“ (48^r/18-19), „Și *dzice*: «Doamne, crez! Acesta încă au fost bou ca și mine și astăz au murit!»“ (48^v/5-6). Se observă că în al doilea citat fragmentul care conține vorbirea directă e introdus în comunicarea inițială, de bază, pe câtă vreme în celelalte exemple, pasajele în discuție apar, fiecare, după acest tip de comunicare.

Construcții sintactice speciale

În textul *Fiziologului* se înregistrează câteva construcții de tipul *sum pro habeo*: „Să-ț *fie* ție gândul la Dumnedzău“ (44^v/20), „Sufletului *nici un* folos *nu-i* easte“ (45^r/9-10), „*Ne easte* noauo împărat Dumnedzău“ (46^v/1) etc.

LEXICUL

Cuvinte dispărute din limba actuală,
învechite sau regionale

I. *Cuvinte de origine latină*
scura (< *excurare*) „a se curăța, a se șterge“: „Până o poartă <inorogul>, numai cu limba linge singele ei <al căprioarei> și *scură* tot lingând sângele“ (46^v/12-13).

II. Cuvinte de origine slavă

gadină (< bg. *gadină*) 1. „animal sălbatic”: „Leul easte împărat tuturor *gadinilor*” (44^v/11); 2. „animal (în general)”: „Dumnezău te-au făcut <pe tine, pe om> mai frumos de toate *gadinile*” (46^r/19–20).

indrop (< slavonul *inūdripū*) „animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peștilor”: „*Indropul* easte voivodul cel mare peștilor” (46^r/12).

inorog (< slavonul *inorogū*) „animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte”: „*Inorogul* easte *gadină* mare și cu un corn în frunte, mare” (46^v/7–8).

ispovedui (< slavonul *ispovědovati*) „a se spovedi”: „Să te duci la duhovnic să te *ispoveduești* de păcate” (47^r/19–20).

stratocamil (< slavonul *stratokamilū*) „struț”: „*Stratocamilul* easte pasăre mare” (46^v/18).

III. Cuvinte de origine turcă

pil (< tc. dialectal *pil*¹³⁵, tc. literar *fil*) „elefant”: „*Pilul* nu are încheieturi la picioare” (45^r/17–18).

IV. Formații pe teren românesc

*leoaiă*¹³⁶ (< *leu* + suf. *-oaiă*) „leoaică”: „Cât fată *leoaiă* căței” (44^v/12–13).

piliță (< *pil* + suf. *-iță*) „femela elefantului”: „*Pilița*, când va să feate *vițelul* ei, iară ea întră în apă” (45^v/11–12).

Cuvinte cu sensuri dispărute din limba actuală,
învechite sau regionale

I. Cuvinte de origine latină

apleca (< *applicare*) „a alăpta”: „<*Pilița*> iase cu el afară și-l *apleacă*” (45^v/17).

cățel (< *catellus*) „puiul leului”: „Cât fată *leoaiă* căței” (44^v/12–13).

căuta (< **cautare*) „a privi”: „Când <*stratocamilul*> oauo oul, îl lasă în apă și-l clocește cu ochii și tot *caută* pre el” (46^v/18–20).

¹³⁵ Vezi I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, [1926–1931], p. 935, col. 2. În limba turcă, substantivul *pil* are origine persană (vezi Diran Kélékian, *Dictionnaire turco-français*, Constantinopol, 1911, p. 332, col. 2), iar *fil* arabă (*ibidem*, p. 916–917).

¹³⁶ După DA (s.v. *leu*), *leoaiă* ar putea fi moștenit din lat. pop. **leonia*.

frundză (< *frondia*) „frunziș”: „<*Zimbrul*> să ucide de toț copacii până întră în *frundză*” (46^r/4–5).

ieși (< *exire*) „a merge, a ajunge”: „<*Zimbrul*> iase la pădure” (46^r/4).

întoarce (< *intorquere*) „a determina, a abate atenția cuiva”: „Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, doară *are întoarce* omul să caute spre el” (47^r/5–7).

ucide (< *occidere*) „a se lovi cu putere”: „<*Zimbrul*> iase la pădure și să *ucide* de toț copacii” (46^r/4–5).

vițel (< *vitellus*) „puiul elefantului”: „Iară *pilița*, când va să feate *vițelul* ei, iară ea întră în apă” (45^v/11–12).

II. Cuvinte de origine slavă

matcă (< bg., scr. *matka*), în sintagma *matca focului* „focul iadului”: „<*Dracul*> îi ia <păcătosului> și sufletul și-l duce în *matca focului*” (47^v/11).

milostenie (< slavonul mediobulgar *milostinja*, apropiat de cuvintele formate cu suf. *-enie*) „pomană”: „Când dai *milostenie*, nu te lăuda” (45^r/6).

pădzi (< v.sl. *paziti*) „a merge, a frecventa”: „*Pădzește* la bisearecă” (48^r/17).

*pedepsi*¹³⁷ (cf. v.sl. *pedepsati*) „a chinui, a face să sufere, a asupri, a năpăstui”: „Pre vecinul nostru să nu-l urâm, nici să-l *pedepsim*” (46^r/5–6).

prost (< v.sl. *prostū*) „simplu, naiv”: „Boul easte în slujba omului și easte *prost* și tot gândește bine omului” (48^v/1–2).

rând (< v.sl. *redū*) „obicei”: „Alta easte *rândul* leului” (44^v/15–16).

rât (< v.sl. *rūtū*) „trompa elefantului”: „Iară mumă-sa <*pilița*> îl ia cu *râtul* ei” (45^v/14).

veseli (< v.sl. *veseliti se*) „a se distra, a petrece”: „Beai și mănânci și te *veselești*” (46^r/8).

zgârci (< v.sl. *sūgrūčiti*) „a se îndoi, a se coroi”: „Deaca îmbătrânește, el orbește și i să *zgârcește* piscul supt barbă” (47^r/11–12).

¹³⁷ Pentru originea mai degrabă slavă decât grecească a verbului rom. *pedepsi* „a sancționa, a reprimă, a condamna”, vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, p. 125, 127, 187; cf. și Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, p. 559, col. 2, s.v. *pedepsati* „idem”. Sensul cu care acest verb e folosit în text reprezintă o dezvoltare semantică ulterioară.

III. Formații pe teren românesc

învălu (< pref. în- + val + suf. -ui) „a se înveli, a se acoperi”: „<Zimbrul> să învăluiaște cu frundză” (46^v/5-6).

lucru (derivat regresiv de la vb. *lucra*) „calitate, însușire, trăsătură caracteristică” (foarte probabil calc semantic după slavonul ДѢЛО „lucru” și „calitate, însușire”¹³⁸): „Leul easte împărat tuturor gadinilor și are și el 3 lucruri ale lui foarte mari” (44^v/11-12); cf. St. Novaković, *Physiologus*, în „Starine”, knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191/5: „ЛВВВ КСТЬ ВЪСЕМЬ ЗВЕРЕМЬ ЦАРЬ; ИМАТЬ БО .Г. ДЕЛА ВЕЛИКА О СЕВѢК”.
pedepsă (probabil derivat regresiv de la vb. *pedepsi* „a sancționa, a reprimă, a condamna”) „învățătură, pildă”¹³⁹: „Pentru pedepsa leului” (44^v/10; titlul primei istorioare din textul de care ne ocupăm).

¹³⁸ Cf. Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 187, col. 1, s.v. *dělo, dělese, děla*; vezi și *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 10, Praga, 1965, p. 549-550, s.v. *dělo, dělese, děla*.

¹³⁹ Sensurile „învățătură, educație, instrucție” ale substantivului rom. *pedeapsă*, atestate în scrieri începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au apărut fie, probabil, prin calc după ngr. *παίδευσις, παίδεψις* „sancțiune, represiune, condamnare” și „educație, instrucție”, fie, poate, sub influența verbului rom. *pedepsi* „a învăța, a educa, a instrui”, ale cărui sensuri menționate, întâlnite în texte începând, de asemenea, cu a doua jumătate a secolului amintit, sunt, foarte probabil, calchiate după ngr. *παίδεω* (aorist *παίδεψα*) „a sancționa, a reprimă, a condamna” și „a educa, a instrui”; cf. DLR, tom. VIII, partea a 2-a, litera P, București, 1974, p. 380-382, s.v. *pedeapsă, pedepsi*; George G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română*, București, 1894, p. XII, XVII, 44; H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 125-126. Pentru comparația cu neogreaca a cuvintelor rom. *pedeapsă, pedepsi* vezi și A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s.M., 1879, p. 685, s.v. *pedepsesc*, iar pentru unele utilizări ale lor cu sensuri referitoare la educație în textele românești vechi vezi, de asemenea, Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, București, 1887, p. 26-27.

În evoluția semantică a verbului rom. *pedepsi*, H. Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. III, București, 1912-1925, p. 1142, col. 1, s.v.) vedea un posibil calc după slavonul *nakazati* „a învăța, a educa, a instrui” și „a sancționa, a reprimă, a condamna”, ipoteză considerată inutilă de Alejandro Cioranescu (*Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 4, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, 1960, p. 613, col. 2, s.v. *pedepsi*), care apreciază că evoluția e normală și propune pentru exemplificare comparația cu verbul *disciplina* și cu cel v.fr. *chastier* „a învăța, a instrui” (raportarea la termenul franțuzesc menționat a fost realizată mai întâi de H. Tiktin). Din păcate, nici una dintre aceste explicații etimologice nu ține seama de atestările sensurilor verbului rom. *pedepsi* în textele vremii. După cum am precizat deja, cele mai vechi întrebunțări ale acestui verb cu sensurile „a învăța, a educa, a instrui” se înregistrează în scrieri din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, adică atunci când începe să se facă simțită la noi influența neogreacă. De aceea calcul semantic după neogreacă ni se pare foarte probabil în cazul verbului românesc amintit.

IV. Cuvinte cu etimologia controversată

*vistiier*¹⁴⁰ „avuție, bogăție, comoară”: „Ale tale toate sânt prah și pulbere; numai ce dai săracului, acela easte *vistiier* neputred” (48^v/5-7).

V. Termeni de origine obscură

pisc „plisc, cioc”: „<Gheunoaia> bate cu *piscul* toț copacii” (47^v/5-6).

Sinonimia

Deși textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 este redus ca întindere, se înregistrează totuși destule cazuri de sinonimie. În cele ce urmează, exemplele extrase sunt dispuse în ordine alfabetică atât pe verticală, cât și pe orizontală, în cadrul aceleiași serii sinonimice. Când un termen al unei astfel de serii este format din două cuvinte, el a fost așezat la locul care i se cuvine,

¹⁴⁰ Iată câteva dintre explicațiile etimologice privitoare la acest cuvânt. H. Tiktin (*op. cit.*, p. 1758, col. 2, s.v. *vistier*²) afirmă că termenul în discuție provine indirect din lat. *vestiarium* „dulap de haine”, lat. medieval „vistierie, comoară”. I.-A. Candrea (*Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, p. 1428, col. 2, s.v. *vistier*²) se exprimă mai categoric, apreciind că acesta e un cuvânt de origine cărturărească din lat. medieval *vestiarium* (altfel formulat, un împrumut direct din latina medievală). În *Dicționarul limbii române moderne* ([București], 1958, p. 933, col. 1, s.v. *vistier*¹ „vistierie”) se consideră că în cazul de față avem a face tot cu un împrumut direct, dar din lat. lit. *vestiarius*.

O. Densusianu (HLR, II, p. 548) e însă de părere că substantivul în cauză nu provine din latină, ci din gr. bizantin βιστιάριον.

Alejandro Cioranescu (*op. cit.*, fasc. 6, 1961, p. 899, s.v. *vistier*) susține că termenul respectiv descinde din lat. *vestiarium* prin intermediul mediogr. βεστιαρίης și propune totodată comparația cu sl. *vistiarija*.

August Scriban (*Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 1410, col. 2, s.v. 2. *vistiier*) consideră că acest cuvânt își are originea în lat. *vestiarium* „dulap de haine” trecut prin greaca medie sau prin vechia slavă, dar el nu indică și etimoanele directe ale termenului românesc.

Cu toată prudența necesară, menționăm că substantivul de care ne ocupăm ar putea fi raportat și la slavonul *vistiarij*, pe care Fr. Miklosich, în dicționarul său (*op. cit.*, p. 64, col. 2), îl compară, foarte probabil chiar pentru sensurile care interesează discuția de față, cu alt cuvânt slavonesc, *riznica* „vistierie, comoară” (*ibidem*, p. 799, col. 1).

În sfârșit, având în vedere această diversitate de opinii, s-ar putea avansa, ca în atâtea alte cazuri, și pentru substantivul rom. *vistiier* „vistierie; avuție, bogăție, comoară” ipoteza unei origini multiple: latină medievală, greacă bizantină și, eventual, slavonă.

pe baza criteriului alfabetic, primului cuvânt din structura sa. De remarcat că unii termeni intră în două serii sinonimice, evident, cu alte sensuri și cu alte trăsături gramaticale: *duce* (se ~) – *merge* – *păzi*, *păzi* (se ~) – *străjui* (se ~). Forma-titlu a cuvintelor este, în majoritatea cazurilor, cea literară actuală.

apoi (48^r/1) – *iară* (47^r/19)
așa (44^v/18 etc.) – *așijderea* (48^v/16)
avuție (45^r/9, 45^v/7) – *vistier* (48^r/7)
cuib (47^v/7) – *sălaș* (47^v/7)
duce (se ~) (47^r/13) – *merge* (46^r/16, 46^v/3) – *păzi* (48^r/17)
iad (47^r/8) – *matca focului* (47^v/11)
mări (48^v/11) – *slăvi* (48^v/15)
păzi (se ~) (47^r/5) – *străjui* (se ~) (45^r/1)
praf (48^r/6) – *pulbere* (48^r/6)
pre (46^v/20) – *spre* (47^r/3)
sta (47^r/5) – *ședea* (47^r/16)
umbla (47^v/8) – *zbura* (47^v/5)

Formarea cuvintelor

Derivarea

I. Cu prefixe

ne-: adjective: *neconținut* (48^v/16; folosit în text cu valoare de adverb), *neputred* (48^r/7), *nesvârșit* (48^v/20).

II. Cu sufixe

-ariu: substantive: *curvariu* (48^v/3; cuvântul ar putea fi și un împrumut din v.sl. *kurūvarī* – cf. DA, s.v. –, cu [u] final apărut analogic în limba română).
-el: adjective: *pușinel* (45^v/1).
-i: verbe: *putredește* (46^v/11). Tot aici se încadrează, poate, și *țepeni* – în text: *țepenes* (45^v/16) –, dacă nu cumva acest cuvânt trebuie considerat drept o formație parasintetică deprefixată (< *îțepeni*).
-ie: substantive: *avuție* (45^r/7), *avuția* (45^r/9), *beția* (46^r/9), *nebuniia* (46^r/9), *Svinția* (48^v/15), *Svinției* (46^v/16), *vitejiia* (45^v/7).

-ime: substantive: *înălțimea* (47^v/2).

-iș: adverb: *furiș* (45^r/20).

-iță: substantive: *pilița* (45^v/11).

-oaie: substantive: *leoaia* (44^v/13; cuvântul ar putea fi însă moștenit din lat. pop. **leonia*, pentru care vezi DA, s. v. *leu*). Tot aici se grupează și formele *gheunoaia* (47^v/4), *gheunoaiei* (47^v/3), care aparțin unui derivat moțional de la baza rom. com. **ghion*¹⁴¹ (cf. alb. *gjon* „otus scop”).

-os: adjective: *păcătos* (48^r/19).

-toare: substantive: *preveghețoarea* (48^v/12), *preveghețoarei* (48^v/11).

-tor: substantive: *vânători* (44^v/17), *vânătorii* (45^r/3, 5 etc.), *vânătoriul* (45^r/8, 45^v/9); adjective: *stricătoare* (48^r/9).

-ui: verbe: *străjuiaște* (44^v/17), *străjuiești* (45^r/1).

-ură: substantive: *încheieturi* (45^r/17), *învățătura* (47^v/3).

III. Formații parasintetice

Exemplele cuprind numai verbe:

pref. *în-* + bază + suf. *-a*: *înviază* (44^v/15, derivat, poate, de la adjectivul *viu*, în caz că verbul rom. *învia* nu e moștenit din lat. pop. **invivo*, *-are*, format de la adjectivul lat. *vivus*, *-a*, *-um* „viu”; pentru ultima ipoteză, vezi DA, s.v. *învia*).

pref. *în-* + bază + suf. *-i*: *îmbătrânește* (47^r/11, derivat de la adjectivul *bătrân*), *înmulțesc* (47^r/19, derivat de la adjectivul *mult*).

pref. *în-* + bază + suf. *-ui*: *învăluiaște* (46^r/5–6, derivat de la substantivul *val*); cf. și adjectivul de origine participială *învăluit* (46^r/10).

IV. Formații regresive

Câteva substantive provin de la verbe, prin derivare regresivă: *lucru* (< *lucra*; 45^r/3), *rugă* (< *ruga*; 48^r/11); cf., de asemenea, *laudă* (48^v/17). Probabil postverbal de la *lăuda* (în DA, s.v. *laudă*, se afirmă că acest substantiv ar putea fi și moștenit din lat. *laus*, *-dis*, acuzativ *laudem*, cu metaplasmă), și *pedepsă* (în text: *pedepsa*, 44^v/10), probabil postverbal de la *pedepsi*.

¹⁴¹ Vezi Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 80.

Compunerea

Sunt puține fapte de semnalat în ceea ce privește compunerea și acestea nu au caracter deosebit.

În cazul pronumelor, se observă prezența relativului *cela ce* (46^v/1-2), compus prin alăturare din demonstrativul de depărtare *cela* și pronumele relativ *ce*.

Se remarcă totodată existența a două verbe compuse parasintetice: *încuiba* (< *în cuib* + suf. -a; în text: *încuibadză*, 47^v/10) și *îngropa* (< *în groapă* + suf. -a; în text: *îngroapă*, 45^v/14).

O mențiune specială merită adverbul *aminte* (44^v/19, 48^v/10), format, foarte probabil, prin sudare din prepoziția *a* și substantivul *mintе*, privitor la care nu avem însă deplina siguranță că în acea epocă era cu adevărat compus, fiind posibil ca părțile lui alcătuitoare să mai fi păstrat o relativă independență și deci ca întreaga grupare să fi funcționat ca o locuțiune adverbială.

Schimbarea valorii gramaticale

Este un procedeu destul de frecvent întâlnit în textul de care ne ocupăm, dar transformările sunt la fel de obișnuite și azi: substantive articulate enclitic devenite adverbe de timp (*dzua*, 45^v/8, 46^v/2 etc., *noaptea*, 46^v/17, 47^v/17 etc.), adjective trecute în clasa adverbilor de mod („*adoarme greu*“, 46^v/6, „*strigă tare*“, 48^v/4-5 etc.), verbe la participiu utilizate ca adjective („*să nu-l afle adurmit*“, 44^v/17-18) și, respectiv, la supin folosite ca substantive (*răsărit*, 46^v/15) etc.

Reținem totuși un fenomen mai deosebit: e vorba de întrebuințarea adverbului *doară* cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncții subordonatoare care introduce o propoziție circumstanțială de scop: „*Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, doară are întoarce omul să caute spre el*“ (47^v/5-7).

NOTA EDITORULUI

I. Ediția de față urmărește să pună la dispoziția cititorilor interesați cea mai veche versiune în limba română, cunoscută până în prezent, a *Fiziologului*. Textul, copiat de Costea Dascălul în anul 1693, se conservă între filele 44^v și 48^v ale ms. rom. BAR 1436 și a mai fost publicat o dată – fiind însoțit de un scurt studiu introductiv – de Margareta D. Mociorniță¹, o elevă a lui N. Cartoian. Necesitatea actualei ediții se impunea nu numai pentru că la prima publicare textul a fost transcris cu unele greșeli, ci și fiindcă vechea ediție, apărută în urmă cu peste 60 de ani într-un periodic cu o difuzare limitată, nu se mai găsește astăzi decât în câteva mari biblioteci publice din țară, fiind uneori greu accesibilă chiar și specialiștilor.

II. În prezenta ediție, textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 a fost reprodus în transcriere (fonetică) interpretativă moderată. Am menținut în transcriere fonetismele, formele flexionare și construcțiile sintactice cu caracter arhaic, regional sau popular, respectând, pe cât posibil, și normele ortografice actuale. Înfățișăm în continuare câteva aspecte mai importante privitoare la modul de transcriere a textului aflat în discuție.

1. Ca regulă generală, cuvintele ale căror consoane finale suprascrise ar putea fi urmate de *i* sau de *u* (după caz) au fost transcrise notând în rând

consoana respectivă și subliniind-o: *астѣ*³ (48^v/6) = astăz, *кѣ*^А (44^v/16) = când, *моѣ*^Ѡ (46^v/5, 47^v/6) = tof, *вечинѣ*^Ѡ (46^v/5, 48^v/9) = vecinul etc.; cf. și transcrierea termenilor românești redați cu caractere cursive și având slove finale suprascrise interpretabile fonetic: *лѣ*^Ѡ (48^v/8) = lup, *пѣ*^Ѡ (45^v/17) = pil etc.

2. Slova *e* aflată la inițială de cuvânt sau de silabă a fost echivalată, de obicei, prin *ie*: *сѣ* (47^v/18) = suie, *мае* (45^v/1) = taie etc. Totuși, în cazul

¹ Vezi Margareta D. Mociorniță, *Traduceri românești din Fiziolog (cel mai vechi text)*, în „Cercetări literare“, I, București, 1934, p. 83-88 (studiul), 89-92 (textul în transcriere), 93-101 (reproducerea în facsimile).

valoare numerică au fost redactate prin cifre arabe, iar punctuația textului a fost stabilită de noi în conformitate cu normele actuale.

Numerele de ordine ale capitolelor, scrise marginal de copist, au fost integrate în text, înaintea titlului fiecărei pilde. În manuscris, titlurile respective sunt notate cu cerneală roșie, în rând, în continuarea textului.

Însemnarea finală scrisă de Costea Dascălul în slavonă a fost transliterată în alfabet latin conform normelor uzuale și a fost subliniată, reproducându-se cu caractere cursive. În aparatul critic s-a indicat traducerea ei în limba română. Slovele suprascrise din cuvintele slavonești au fost coborâte în rând, fiind marcate între paranteze rotunde. Cuvintele slavonești abreviate n-au fost întregite, ci s-a reproduș abrevierea în conformitate cu precizările deja făcute. Deasupra literelor care corespund slovelor suprascrise și a abrevierilor reproduce am menținut titla.

Intervențiile noastre în text pentru a completa omisiunile sunt marcate între paranteze unghiulare: < >. Existența în manuscris a unei slove ilizibile, reconstituite de noi, a fost semnalată notând litera corespunzătoare între paranteze drepte: [].

În aparatul critic am dat o explicație cu privire la numerotarea capitolelor în manuscris, am semnalat notațiile interliniare, grafiile greșite supuse emendării, substituțiile de slove datorate copistului, am indicat alte lecțiuni posibile în cazul câtorva cuvinte românești și am menționat traducerea în limba română a însemnării finale scrise în slavonă amintite anterior. De asemenea, tot în note, am efectuat comparația cu alte texte care au fost utilizate în vederea completării lacunelor.

IV. Pentru a facilita cititorilor moderni înțelegerea textului, prezenta ediție este însoțită de un glosar în care sunt explicate sensurile unor cuvinte necunoscute sau mai puțin cunoscute astăzi. Termenii sunt înregistrați în acest glosar cu o formă-tip dedusă din text și diferită uneori de cea din limba literară actuală.

Lista abrevierilor utilizate de copist

ДѢВЪ, ДѢВЪ	= Dumnedzău	МѢМЕНІЕ	= milostenie
АХОВНИ	= duhovnic	СВѢЦА	= Svinția
ІС ХС	= Iisus Hristos	СВѢЦЕ	= Svinției
МЛЪ	= milă		

<FIZIOLOGUL>

40¹. Pentru pedepsa leului. Leul easte împărat tuturor 44¹⁰
gadinilor și are și el 3 lucruri ale lui foarte mari. Întâi, cât
fată leoaia căteii, iară ei sânt morți 3 dzile până vine tată-său,
leul, și suflă pre puii lui și atunci înviadză. Alta easte rându/
leului: când doarme leul, el cu un ochiu doarme și cu altu/
să străjuiaște de vânători, ca să nu-l afle adurmit, să-l prinză.

Așea și tu, omule, când beai și mănânci și când
<dormi²>, adu-ț aminte și te deșteaptă³ și să-ț fie ție gândul
la Dumnedzău // și să te străjuiești de diavolul, ca să nu te 45^r
înșeale și să te prinză fără veaste.

Al treile lucru al leului: când veade vânătorii, iară el
fuge și-ș acoapere urma cu coada, să nu mai cunoască urma
vânătorii, să-l agiungă.

Așea și tu, omule, când dai milostenie, nu te lăuda, ce
dă întru ascuns. Să nu te lauz, ce, deaca dai, să știe
Dumnedzău și tu; să nu-ț prinză veaste vânătorii, dracul, că
nu numai ce pierzi avuția și sufletului nici un folos nu-i
easte, că leul, când va mânca pre om, iară el mănâncă trupul,
iară capul omului nu-l mănâncă; ce apoi caută capului și

¹ Primele 39 de capitole conțin *Floarea darurilor*.

² Vezi St. Novaković, *Physiologus*, în „Starine“, knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191/12: спши (= „dormi“, indicativ prezent pers. 2 sg.). Cf. și ms. rom. BAR 2513 (f. 256^v/6), 2516 (f. 276^v/2), 2100 (f. 246^v/14), 3275 (f. 7^v/13), 3590 (f. 109^v/7), 938 (f. 354^v/13), 2158 (f. 21^v/8-9): dormind.

³ Scris inițial: ДѢВЪМЪ; ulterior, copistul a notat ѿ peste ultimul Ъ.

47^r 45. Pentru stratocamil spun¹¹. Stratocamilul easte pasăre mare și când oauo oul, îl lasă în apă și-l clocește cu ochii și tot caută pre el; iară de va căuta într-altă // parte, ea strică oul. Și easte un șearpe lung de 50 de coți și merge la stratocamil și stă și el lângă pasăre, doară cum va căuta spre <e>l stratocamilul, să strice oul.

Așea și tu, ome⁴, să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, doară are întoarce omul să caute spre el și spre năravul lui, până te va dobândi și pre tine, și pre sufletul tău, ca să-l ducă în iad¹².

46. Pilda vâlturului. Vâlturul easte împărat tuturor pasărilor și trăiaște 100 de ani fără grije. Și¹³, deaca îmbătrânește, el orbeaște și i să zgârcește piscul supt barbă și nu să poate hrăni și să suie foarte sus și să ducă la Iordan și cade acolo; și să spală în Iordan și-i cade peanele și piscul și unghile și¹⁴ iase afară și șeade pre o piatră 40 de dzile și-i cresc peanele și piscul și unghile și iară să suie în sus și iase la lume.

47^v Așea și tu, omule, deaca ți să înmulțesc păcatele, iară tu să te duci la duhovnic să te ispoveduiești de păcate, / că Iordanul easte ție beseareca și soarele easte ție rugăciunea, iară înălțimea easte postul, iară tinerețele easte învățătura popei.

47. Pilda gheunoaiei. Gheunoaia easte pasăre frumoasă și pestriță și zboară din copaci în copaci și bate cu piscul toți copacii; și unde easte mai slab, ea îl scobește cu piscul până își face sălaș și cuib într-îns.

¹¹ Seris: $\text{cn}\tilde{\text{z}}$; altă lecțiune: spune. Cf. Luisa Valmarin, *Un castor între Esopie și Fiziolog*, în volumul autoarei, *Studii de literatură română modernă și comparată*, București, 1987, p. 118: „Fiziologul spune”.

¹² Seris: $\tilde{\text{A}}$.

¹³ u scris de copist prin transformarea unui m notat inițial.

¹⁴ u scris de copist prin transformarea unui h notat inițial.

Așea să știi și tu, ome⁴, că îmblă și dracul din om în om și cearcă: care easte slab și fără minte, îl înșală și să încuibadză într-îns până îi ia și sufletul și-l ducă în matca focului.

48. Pilda stârcului. Stârcul easte pasăre înaltă și easte lung¹⁵ în picioare și scurt¹⁶ în trup și-ș face cuibu/ pre casele oamenilor. Și, deaca face pui, nu-i lipsesc nimic¹⁷, nici el nu lipsește din cuib nici un ceas, când bărbatul, când muiarea; și să roagă lui Dumnedzău ziua¹⁸ și noaptea de 3 ori.

Așea și tu, ome⁴, să știi că Dumnedzău easte și în ceri, și pre pământ. Pentru aceea ți să cade și ție să te rogi lui Dumnedzău, pentru¹⁹ că faci păcate în toate dzile, // că, de nu veri face așea, apoi ce răspuns veri da înaintea lui Dumnedzău? Dară nu vez că toată bunătatea ți-au dat Dumnedzău? Și beai, și mănânci, și porți aur și argint, și pentru Dumnedzău nu veri să dai și săracului, ce-l pedepsești, și nu știi că ale tale toate sânt prah și pulbere; numai ce dai săracului, acela easte vistiiar neputred.

49. Cuvânt de lup. Lupul easte gadină rea și stricătoare și fură. Și, deaca nu află hrană, el merge unde easte o răspântie și urlă acolo și stri<gă> mult. Și fac și ei rugă către Dumnedzău și dzic așea: „Doamne, Tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat să nu paștem iarbă, ce ne-ai dat carne să mâncăm”. Și aude Dumnedzău ruga lor și le trimite hrană.

Așea și tu, ome⁴, roagă pre Dumnedzău pururea și te va păzi Dumnedzău și-ț va da hrană; și pădzeaște la bisearecă și să dzici: „Greșit-am, Doamne, iartă-mă!”, că Dumnedzău

¹⁵ Seris: $\text{л}\tilde{\text{y}}\text{г}\tilde{\text{л}}$; altă lecțiune: lungă.

¹⁶ Seris: $\text{к}\tilde{\text{р}}\tilde{\text{ш}}\tilde{\text{н}}$; altă lecțiune: scurtă.

¹⁷ Seris: $\text{н}\tilde{\text{и}}\tilde{\text{ч}}\tilde{\text{и}}$; alte lecțiuni: nimica, nimică.

¹⁸ Seris: $\text{з}\tilde{\text{i}}\text{w}\tilde{\text{a}}$; altă lecțiune: zioa.

¹⁹ r scris interliniar.

iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai să să roage lui Dumnedzău pururea.

48^v 50. *Pilda boului.* / Boul easte în slujba omului și easte prost și tot gândește bine omului. Și are și el pizmă la inima lui și easte și curvariu. Și când va afla stârvul boului, iară el plânge și strigă tare și dzice: „Doamne, crez! Acesta încă au fost bou ca și mine și astăz au murit!“.

Așea și tu, ome⁴, căce nu socotești că din pământ ești și iară în pământ veri mearge, că nu petreci pre vecinul tău la moartea lui cu lacrimi plângând. Și să-ți aduci aminte că și tu veri muri, ce să mărești pre Dumnedzău pururea.

51. *Pilda preveghetoei.* Preveghetoea easte pasăre mică și cu glas mare și frumos; și-ș face cuibul gios și face pui și îi pare bine și să roagă lui Dumnedzău dzua de 12 ori și slăvește pre Svînția Sa.

Așijderea și ție, ome⁴, cade-ți-să necontentit să dai laudă lui Dumnedzău în toată vreamea ca și acea pasăre mică, ca să dobândești milă de la Domnul nostru, Iisus Hristos, acum²⁰ și pururea și întru veacii nesvârșit. Amin.

Kone(ĉ) Darovanię. Pi(š) mĉ av(st) 16 dñ 1693²¹.

²⁰ Seris: ARB; altă lecțiune: *acuma*.

²¹ Sl.; în traducere: *Sfârșitul <Florii> darurilor. <Am> scris, luna august, 16 zile, 1693.*

GLOSAR

apleca vb. „a alăpta“ 45^v/17.

cățel s.m. „puiul leului“ 44^v/13.

căuta vb. 1. „a privi“ 45^r/12, 46^r/1–2, 46^v/20, 47^r/3; 2. „a-și îndrepta atenția“ 47^r/6.

cuvânt s.n. „pildă, istorioară“ 45^v/20, 48^r/8.

dins pron. pers. „dânsul“ 46^r/17.

frundză s.f. „frunziș“ 46^r/5,6.

gadină s.f. 1. „animal sălbatic“ 44^v/11, 46^v/7, 48^r/8; 2. „animal (în general)“ 46^r/20.

hirăstrău s.n. „ferăstrău“ 45^v/1.

indrop s.m. „animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peștilor“ 46^r/11,12,15.

inorog s.m. „animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte“ 46^v/7,7.

ispovedui vb. refl. „a se spovedi“ 47^r/20.

întoarce vb. „a determina, a abate atenția cuiva“ 47^r/6.

învăluu vb. refl. „a se înveli, a se acoperi“ 46^r/5–6.

învăluit adj. „înfășurat, cufundat“ 46^r/10.

leoaie s.f. „leoaică“ 44^v/13.

lucru s.n. „calitate, însușire, trăsătură caracteristică“ 44^v/12, 45^r/3.

matcă s.f., în sintagma *matca focului* „focul iadului“ 47^v/11.

milostenie s.f. „pomană“ 45^r/6.

pădzi vb. „a merge, a frecventa“ 48^r/17.

pedepsă s.f. „învățătură, pildă“ 44^v/10.

pedepsi vb. „a chinui, a face să sufere, a asupri, a năpăstui“ 46^v/6, 48^r/5.

pil s.m. „elefant“ 45^r/17,17, 45^v/2,4.

piliță s.f. „femela elefantului“ 45^v/11.

pisc s.n. „plisc, cioc“ 47^r/12,15,17, 47^v/5,7.

pre prep. 1. „spre, peste“ 44^v/15; 2. „spre, către“ 46^v/20.

prost adj. „simplu, naiv“ 48^v/1.

rând s.n. „obicei“ 44^v/15-16.

rât s.n. „trompa elefantului“ 45^v/14,15.

scura vb. „a se curăța, a se șterge“ 46^v/13.

stratocamil s.m. „struț“ 46^v/17,18, 47^r/2,4.

ucide vb. refl. „a se lovi cu putere“ 46^r/4.

veseli vb. refl. „a se distra, a petrece“ 46^r/8,17-18.

vistiâr s.n. „avuție, bogăție, comoară“ 48^r/7.

vițel s.m. „puiul elefantului“ 45^v/12.

zgârci vb. refl. „a se îndoi, a se coroaia“ 47^r/12.

ARCHIRIE ȘI ANADAN

Studiu filologic, studiu lingvistic
și ediție de

MAGDALENA GEORGESCU

STUDIU FILOLOGIC

CONSIDERAȚII GENERALE

Archirie și Anadan este o carte populară, care a cunoscut o largă răspândire la românii din toate provinciile. În marile biblioteci din țară au fost identificate circa 60 de manuscrise datorate unor copişti originari din aproape toate zonele țării. Dintre manuscrisele cunoscute până în prezent, 20 provin din Transilvania, 19 din Moldova, 16 din Țara Românească, iar alte două au fost copiate în afara granițelor țării, în Banatul sârbesc, mai exact la Vârșeș. Cartea are un profund caracter moral-didactic și este formată din două părți: prima parte cuprinde o seamă de povește, pe care înțeleptul Archirie, sfetnic al împăratului Sinagrip (Sinagript, Sanagrip, Sănagrip, Sanagrid), le adresează nepotului său, Anadan; a doua parte este o povestire menită să pună în lumină urmările nefaste ale nerespectării principiilor morale de viață și comportament.

Originea acestei cărți populare trebuie căutată în Orientul apropiat, fără a se putea stabili cu precizie dacă ea a fost alcătuită în Siria, Persia sau Babilonia. Cert este faptul că ea pătrunsese în lumea ebraică încă din secolul al II-lea, căci fragmente din carte pot fi identificate în *Vechiul Testament*, mai exact în *Cartea lui Tobit*¹, unde apare numele împăratului Sanherib (Sanagrip, în manuscrisele românești) și al lui Ahikar (= Archirie), înalt slujitor al regelui Asahardon din Ninive. Numele lui Ahikar ca personaj cu existență reală este consemnat și de unii autori antici greci². *Archirie și Anadan* are elemente comune cu *Viața lui Esop*, care conține prelucrări ale legendei solomonice despre ridicarea în aer cu ajutorul unei racle³.

¹ Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, ediția a II-a, München, 1897, p. 879.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

În stabilirea originilor acestei povestiri, un rol hotărâtor a avut descoperirea papyrusului de la Elefantina, scris în aramaică și datând din secolul al V-lea înainte de Hristos. El a infirmat definitiv originea grecească a sentințelor lui Ahikar și a confirmat presupunerile privind originea babiloniană a povestirii *Archirie și Anadan*⁴.

Povestirea s-a bucurat de o intensă circulație la popoarele din Orient, la popoarele slave și la români. Ea a atras atenția cercetătorilor și a fost publicată pentru prima dată în limba franceză în anul 1788 de către Dom Denis Chavis și M. Cazotte⁵. După prelucrarea lui Chavis-Cazotte s-a făcut în anul 1795 prima traducere rusă, publicată în *Prodolženie tysjači odnoj noči. Arabskie skazki*⁶. În 1800, este semnalată existența unei vechi versiuni rusești într-un manuscris care conținea și celebrul *Cuvânt despre oastea lui Igor*⁷. Acest manuscris a fost editat în 1861 de F. Buslaev⁸. În traducere germană, povestirea este publicată în 1825 de către Max Habicht⁹, iar în românește vede lumina tiparului în anul 1849 într-o prelucrare datorată lui Anton Pann¹⁰.

Revenind asupra cercetărilor străine în domeniu, amintim că în 1892 V. Jagić publică în traducere germană o versiune veche slavă a povestirii *Archirie și Anadan*, însoțită de câteva referiri bibliografice și opinii privind originea textului, răspândirea și diversitatea redacțiilor cunoscute în vremea sa¹¹. În studiul său, V. Jagić se ocupă cu precădere de versiunile rusești ale povestirii, care în mod obligatoriu trebuie să aibă un model sud-slav, identificat cu cel descoperit în 1886 de E. V. Barsov la Biblioteca de Stat din Moscova¹². După părerea acestui cercetător, originalul modelului sud-slav trebuie să fie unul bizantin. Singurul argument adus în susținerea tezei sale se referă la strânsele legături culturale dintre sârbi și greci.

⁴ J. Halévy, *Les nouveaux papyrus d'Éléphantine: Achiakar*, în „Revue sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne“, XIX, 1911, p. 71–83, XX, p. 31–75, XXI, p. 153–163.

⁵ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 104.

⁶ Apud Al. Dm. Grigoriev, *Povest ob Akire premudrom*, Moscova, 1913, p. 3.

⁷ *Ibidem*.

⁸ F. Buslaev, *Istoričeskaja hristomatija cerkovno-slavjanskago i drevne-russkago jazykov*, Moscova, 1861.

⁹ Apud M. Gaster, *op. cit.*, p. 104.

¹⁰ *Ibidem*; cf. și *Înțeleptul Arghir cu nepotul său Anadan*. Tipărit întâia oară de Anton Pann, București, [1850].

¹¹ V. Jagić, *Der weise Akyrios*, în ByZ I, 1892, p. 107–126.

¹² V. E. Barsov, *Akir premudryj vo vnov otkrytom serbskom spiske XVI v.* în „Čtenija v Imperatorskom Obščestve istorii i drevnostej rossijskikh pri Moskovskom Universitete“, 1886, nr. 3, iulie-septembrie, p. 1–11.

În același an, 1892, Ernst Kuhn susține originea siriană a povestirii și face un inventar al manuscriselor cunoscute și editate până la acea dată, cu precădere de către unii cercetători germani ai domeniului, menționând însă și versiunea românească semnalată de M. Gaster în lucrarea sa din 1883 consacrată literaturii populare române¹³.

Pentru domeniul sud-slav, în speță, bulgar, ar mai fi de amintit, pe lângă studiile semnalate de N. Cartoian¹⁴, și alte lucrări, în special culegeri care prezintă versiuni, din păcate, prescurtate ale textului¹⁵.

Primul studiu comparativ al textelor povestirii *Archirie și Anadan* apare în 1898¹⁶. Ulterior, studii cu caracter monografic și comparativ publică, la începutul secolului, Fr. Nau¹⁷ și Al. Dm. Grigoriev¹⁸, iar mai aproape de noi C. Ciuchindel¹⁹.

Volumul publicat la Londra în 1898 nu ne-a fost accesibil. În schimb, putem supune atenției cititorului cercetarea întreprinsă în 1909 de Fr. Nau. Autorul face istoricul cercetărilor asupra acestui text²⁰, începând cu Assemani²¹, G. Hoffmann²², G. Bicke²³ și continuând cu V. Jagić²⁴, E. V. Barsov²⁵, M. M. Lidzibarski²⁶, M. E. Cosquin²⁷, M. Th. Reinach²⁸ și M. J.

¹³ *Ibidem*, p. 106–109.

¹⁴ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 261.

¹⁵ B. Anghelov și M. Ghenov, *Istorijska na bălgarskata literatura*, vol. II, Sofia, 1922, p. 313–320; Iordan Ivanov, *Starobălgarski razkazi*, Sofia, 1935, p. 95–102, 237–245; P. Dinakov, K. Kuev, D. Petkanova, *Hristomatija po starobălgarska literatura*, Sofia, 1961, p. 183, 203–207.

¹⁶ C. F. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith-Lewis, *The Story of Ahikar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic Versions*, London, 1898.

¹⁷ Fr. Nau, *Histoire et sagesse d'Ahiakar l'Assyrien*, Paris, 1909.

¹⁸ Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.*

¹⁹ Ciuchindel, AA.

²⁰ Fr. Nau, *op. cit.*, p. 3–73.

²¹ În „Biblioteca Orientalis“, t. III, p. 286, cf. t. II, p. 508; apud Fr. Nau, *op. cit.*, p. 16.

²² În „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“, t. VII, p. 3; cf. și „Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer“, Leipzig, 1880, p. 182–182; apud Fr. Nau, *loc. cit.*

²³ În „Athenaeum“, t. II, 1890, p. 170; apud Fr. Nau, *op. cit.*, p. 17.

²⁴ Fr. Nau, *op. cit.*, p. 17.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ În „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, t. XLVIII, 1894, nr. 4, p. 671–675.

²⁷ În „Revue biblique“, t. VIII, 1899, p. 50.

²⁸ În „Revue des études juives“, t. XXXVIII, 1899, ianuarie–martie, p. 1–13; apud Fr. Nau, *op. cit.*, p. 22.

Halévy²⁹. În final, autorul face trimitere la bibliografia întocmită de Victor Chauvin³⁰. Fr. Nau constată că originalul povestirii s-a pierdut și emite părerea că numai compararea versiunilor cunoscute va permite formularea unor ipoteze referitoare la geneza, conținutul, forma și limba originalului³¹. În continuare, autorul trece în revistă versiunile siriacă veche, neo-siriacă, arabă, etiopiană, armeană, slavă, greacă (despre a cărei existență nu se îndoiește, susținând chiar că aceasta ar avea două redacții, ceea ce s-a dovedit ulterior total eronat) și română³². În legătură cu versiunea românească, autorul nu face decât să rezume informațiile oferite de M. Gaster în lucrarea sa, *Literatura populară română*, apărută în 1883³³.

Monografia monumentală a lui Al. Dm. Grigoriev prezintă stadiul cercetărilor până în momentul publicării ei, în anul 1913³⁴. După ce rezumă concluziile la care ajunsese Fr. Nau în 1909, autorul își expune propriile opinii cu privire la originea povestirii³⁵ și la diversele ei versiuni³⁶. Grigoriev consacră un capitol legăturilor dintre *Archirie și Anadan* și literatura greacă, referindu-se cu precădere la asemănările dintre această carte populară și *Viața lui Esop*³⁷.

OPINII ASUPRA TEXTULUI ROMÂNESC

În literatura română de specialitate, Timotei Cipariu³⁸ este primul care atrage atenția asupra existenței unui manuscris transilvănean din secolul al XVII-lea ce conține un fragment din *Istoria lui Archirie*³⁹. Acest manuscris nu a fost, deocamdată, identificat.

²⁹ În „Revue sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne“, VIII, 1900, ianuarie, p. 23.

³⁰ Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes*, Liège, 1907, t. VIII.

³¹ Fr. Nau, *op. cit.*, p. 74.

³² *Ibidem*, p. 78–109.

³³ *Ibidem*, p. 106–109.

³⁴ Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.*, p. 1–42.

³⁵ *Ibidem*, p. 38–42.

³⁶ *Ibidem*, p. 149–314, 355–562.

³⁷ *Ibidem*, p. 314–354.

³⁸ Din enumerarea noastră lipsește Anton Pann, deoarece el nu a editat un manuscris anume, ci a publicat diverse prelucrări ale povestirii *Archirie și Anadan*, începând cu anul 1850. De remarcat este faptul că în edițiile sale succesive, textul povestirii este mereu altul.

³⁹ Timotei Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 116, Zz.

Într-un important studiu consacrat literaturii populare române, M. Gaster abordează probleme privind originea, conținutul și circulația cărții populare cunoscute sub titlul *Archirie și Anadan*⁴⁰. Astfel, el observă că povestirea lipsește din *Halima*, dar se regăsește în *1001 de nopți*⁴¹, și emite părerea că această carte orientală a pătruns în literatura română indirect, printr-un intermediar slav, după ce în prealabil fusese cunoscută în Bizanț, unde influențase scrierea despre *Viața lui Esop*, atribuită lui Planudis. Totodată, el atrage atenția asupra faptului că prelucrarea bizantină nu a fost descoperită și că traducerea cărții din slavă în română a avut loc în secolul al XVII-lea⁴². În continuare, M. Gaster publică un fragment dintr-un manuscris personal, datat în anul 1784⁴³. În legătură cu acest fragment, este de semnalat faptul că, deși pune textul între ghilimele și indică filele 100–108, unde este scris acesta, Gaster nu respectă întocmai litera manuscrisului, ci prezintă doar un rezumat din care lipsesc porțiuni mari de text sau, dimpotrivă, sunt incluse pasaje care nu se regăsesc în textul original. Exemplificăm doar cu primul alineat:

Textul tipărit de Gaster

Fost-au în zilele vechi un împărat ce stăpânea Țara Dorului, numele lui era Sana-grid, și avea lângă dânsul un sfetnic isteț, numele lui era Archir și era foarte învățat. Și era bogat foarte. Și, neavând copii de trupul lui, a luat pe un nepot al lui ca fecior de suflet, numele lui: Anadam. El îl învăță cu toată înțelepciunea lui și îl crescă mare.

Ms. rom. BAR 1155, f. 95^r

Fost-au în zilele vechi un împărat ci stăpâne Țara Doriului. Numele lui era Sanagrid și ave lângă dânsul un sfetnic purtătoriu de grijă la toate pe un boieriu mari. Și neavând ficiori din trupul lui au luat pe un copil mic și era ficior de suflet; fiind nepot de soru, îl ține și-l hrănea întocma ca pe un ficior a lor până l-au făcut mari.

În 1900, M. Gaster publică⁴⁴ în traducere engleză o versiune românească a povestirii *Archirie și Anadan* după un manuscris personal⁴⁵. Întrucât nu am

⁴⁰ M. Gaster, *op. cit.*, p. 104–114.

⁴¹ *Ibidem*, p. 104. Pentru explicarea distincției între *Halima* și *1001 de nopți*, la care se adaugă și *Aravikon mythologhikon*, a se vedea lucrarea lui M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în „Grundriss der romanischen Philologie“ (von Gustav Gröber), II Band, Strassburg, 1896 (pe foaia de titlu este indicat anul 1901), p. 386.

⁴² M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 104–105.

⁴³ *Ibidem*, p. 106–107. Precizăm că este vorba despre ms. rom. BAR 1155 (fost ms. Gaster 94).

⁴⁴ În „Journal of the Royal Asiatic Society“, 1900, p. 301–319.

⁴⁵ Apud M. Gaster, *Contributions to the History of Ahikar and Nadan*, în „Studies and Texts in Folklore“, vol. I, Londra, 1925–1928, p. 239–257. Detalii despre această traducere vezi în articolul nostru *Archirie și Anadan în versiune engleză*, în LR, XLIII, 1994, nr. 1–2, p. 51–56.

avut acces la această sursă bibliografică, vom reveni asupra ei atunci când ne vom referi la varianta sa republicată de M. Gaster 25 de ani mai târziu⁴⁶.

În 1901, M. Gaster revine asupra povestirii *Archirie și Anadan*⁴⁷. Pe lângă ideile exprimate anterior, M. Gaster susține că această narațiune este un „apocrif” cunoscut de pe vremea autorului *Cărții lui Tobit*⁴⁸. După părerea sa, cel mai vechi manuscris românesc a aparținut lui Timotei Cipariu⁴⁹, iar următorul în ordinea vechimii este textul din *Codicele Voileanu* copiat în 1768 și „publicat recent de un urmaș”, numit tot Voileanu⁵⁰. O copie după acest manuscris a executat în 1809 unul dintre descendenții familiei Voileanu. Tot aici, Gaster mărturisește că și el deține o copie după acest manuscris, și anume ms. Gaster 186⁵¹. Pe lângă aceste manuscrise, M. Gaster mai deține și actualele ms. rom. BAR 1151 (fost ms. Gaster 90) din anul 1777, 1155 (fost ms. Gaster 91) din anul 1784 și 1089 (fost ms. Gaster 28) din perioada 1840-1850⁵². Toate aceste manuscrise miscelane conțin, între altele, și povestirea *Archirie și Anadan*.

În continuare, M. Gaster insistă asupra ideii că în secolele trecute această povestire a fost cunoscută în toate provinciile locuite de români și condamnă libertățile pe care și le-a luat Anton Pann în edițiile succesive realizate de el, în care dă publicității nu textul unui anumit manuscris, ci prelucrări personale ale narațiunii. Totodată, el constată că sentințele care însoțesc istorioara propriu-zisă au pătruns în popor, îmbogățind paremiologia românească. Spre deosebire de afirmațiile făcute în cercetările anterioare, M. Gaster susține aici că nu există nici o legătură între *Viața lui Esop*, scrisă de Planudis și *Archirie și Anadan*⁵³.

⁴⁶ În „Studies and Texts in Folklore”, vol. I, Londra, 1925-1928, p. 239-251.

⁴⁷ M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, p. 386-387.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 386.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 387.

⁵⁰ *Ibidem*; cf. și Matei Voileanu, *Codicele Matei Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut*, Sibiu, 1891, p. 57-66. Nu am putut identifica manuscrisul care a stat la baza ediției publicate în volumul sus-menționat.

⁵¹ M. Gaster, *op. cit.*, p. 387. Nici acest manuscris nu a putut fi identificat în colecția Bibliotecii din București a Academiei Române.

⁵² Pentru corespondența cotelor, vezi Florica Moisil, Elena Stoianovici, G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967, p. 82-84 (pentru ms. rom. 1089), 201-207 (pentru ms. rom. 1151), 215-221 (pentru ms. rom. 1155); cf. și Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 223 (unde ms. rom. BAR 1089 este datat în anul 1863), 239-240, 241-242.

⁵³ M. Gaster, *op. cit.*, p. 387.

În 1913, versiunile românești ale textului sunt examinate de Al. Dm. Grigoriev în studiul menționat mai sus (p. 3). Ca și Fr. Nau, Al. Dm. Grigoriev abordează cercetarea textelor românești pornind de la studiile lui M. Gaster⁵⁴ și de la manuscrisele românești publicate de acesta⁵⁵. Al. Dm. Grigoriev constată că cele două texte românești publicate de M. Gaster – denumite de el G₁ și G₂ (= actualele manuscrise 1151, respectiv 1155) – prezintă, pe de o parte, omisiuni și, pe de altă parte, adaosuri față de alte versiuni străine cercetate de el. După ce face inventarul acestor omisiuni și adaosuri, autorul constată că cele două texte românești prezintă în comun o serie de elemente identice, care le diferențiază de alte versiuni⁵⁶. Din observarea acestor fapte, Grigoriev trage concluzia că actualele manuscrise 1151 și 1155 provin dintr-un original românesc comun⁵⁷.

Analizând forma unor nume proprii din versiunile românești, adaosurile și omisiunile comune cu versiunile slave, autorul conchide că versiunile românești provin dintr-o versiune slavă⁵⁸. Totodată, Al. Dm. Grigoriev constată că, în unele cazuri, versiunea românească se abate de la versiunea slavă și pare să se apropie de versiunile siriană, arabă și armeană, fără a se identifica întocmai cu acestea⁵⁹. La capătul analizei sale, autorul afirmă că originalul versiunii românești provine dintr-o versiune slavă de redacție sudică și că el era foarte apropiat de redacția sârbă, asemănările cu redacția rusă fiind mai puțin numeroase⁶⁰.

În finalul examenului întreprins asupra textelor G₁ și G₂, adică asupra ms. rom. 1151 din 1777 și ms. rom. 1155 din 1784, Al. Dm. Grigoriev conchide:

– cele două texte nu provin unul din altul, ci amândouă derivă indirect din prototipul versiunii românești;

– G₁ este mai apropiat de prototipul versiunii românești, în timp ce G₂ este mai depărtat de acesta;

⁵⁴ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 106-109.

⁵⁵ În „Journal of the Royal Asiatic Society”, Londra, 1900, p. 309-319.

⁵⁶ Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.*, p. 545-548.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 548.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 550, 556.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 557; cf. p. 555-556.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 560.

– G₂ se particularizează prin concizia sa; el omite pasaje întregi, atât din povestire, cât și din sentințe⁶¹.

Fără a produce probe, Al. Dm. Grigoriev afirmă că versiunea românească a apărut înainte de secolul al XVI-lea sau, în caz extrem, în prima jumătate a acestui secol, dar nu exclude nici posibilitatea ca ea să dateze din secolul al XVII-lea⁶².

În 1922, N. Drăganu semnalează existența unui manuscris miscelaneu de 318 file, care conține, între altele, și *Archirie și Anadan*⁶³. Manuscrisul a fost copiat în anul 1754, după cum rezultă din însemnarea de la f. 259^r. În prezent, el se păstrează la Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca sub cota ms. 34⁶⁴.

La rubrica „Cărți nouă”, ziarul „Unirea poporului din Blaj”, nr. 47, din 19 noiembrie 1922, p. 4, anunță apariția cărții *Povestea lui Archirie* „scoasă din hârtii bătrâne” de Alexandru Lupeanu, profesor din Blaj. În această notiță se mai spune că tipăritura reproduce un manuscris din 1773, rămas de la canonicul Ioan Micu-Moldovan și păstrat la Biblioteca Arhidiecezană din Blaj. Tot aici se mai menționează: „Așa cum o tipărim noi, povestea e păstrată precum am găsit-o, fără schimbări și fără adaosuri”. Nu am avut posibilitatea de a consulta ediția sus-menționată și de a o compara cu manuscrisul pe care îl reproduce; în schimb, am putut urmări textul publicat în ziarul amintit⁶⁵. Manuscrisul după care s-a efectuat tipăritura se păstrează în prezent la BAR Filiala Cluj-Napoca sub cota 88 (92)⁶⁶. Manuscrisul a fost descris de N. Comșa⁶⁷.

În 1925, M. Gaster revine asupra cercetărilor sale privitoare la *Archirie și Anadan*⁶⁸. Cu acest prilej, el se referă la studiile și edițiile de text pe care

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 651.

⁶³ N. Drăganu, *Pagini de literatură veche (O colecție de cărți populare într-un manuscris din a doua jumătate a sec. XVIII)*, în DR, III, 1923, p. 238–251.

⁶⁴ Al. Mareș, [Recenzie la] C. Ciuchindol, *Povestea lui Archirie filosoful...*, București, 1976, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 214.

⁶⁵ „Unirea poporului”, Blaj, III, 1921, nr. 31 (31 iulie), p. 2–3 și nr. 32 (7 august), p. 2–4.

⁶⁶ Moraru-Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 126.

⁶⁷ N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 100, nr. 92.

⁶⁸ M. Gaster, *Contributions to the Story of Ahikar and Nadan*, în „Studies and Texts in Folklore”, vol. I, Londra, 1925–1928, p. 239–257.

nu le menționase în ultima sa lucrare consacrată acestei probleme. Totodată, folosindu-se de manuscrisele personale și, în special, de ms. Gaster 90 (în prezent, ms. rom. BAR 1151), el publică în engleză o versiune românească reconstituită⁶⁹. Comentând versiunea românească, M. Gaster observă că redacția din ms. rom. BAR 1151 se deosebește de toate celelalte. După părerea sa, originalul acestui text este, probabil, slav, dar, în acest caz, nu se pot explica diferențele extrem de mari dintre această versiune și versiunea slavonă publicată de V. Jagić în traducere germană⁷⁰. Aceste constatări îl fac pe Gaster să considere că textul românesc al povestirii reflectă o formă mai apropiată de arhetip⁷¹.

Într-o lucrare consacrată cărților populare, mai exact de înțelepciune, N. Iorga, referindu-se la *Archirie și Anadan*, susține că aceasta ar fi o povestire egipteană, că cele mai vechi traduceri datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și că cel mai vechi manuscris, publicat de M. Gaster, a fost copiat la 1784⁷². Pentru conținutul acestui manuscris, N. Iorga trimite la lucrarea lui M. Gaster din 1883⁷³.

În 1934–1935, V. Literat semnalează descoperirea în satul Mândra de lângă Făgăraș a unui manuscris de 111 file, datând din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și conținând, între filele 50 și 56, povestirea *Archirie și Anadan*⁷⁴. La fila 68^r, copistul consemnează anul scrierii: „7252 (= 1744). Pomenește-mă, Doamne, acuma pre robul tău Matei ... că am isprăvit”. În prezent, acest manuscris se păstrează la BCU Cluj-Napoca sub cota 4348⁷⁵.

Continuând seria cercetărilor care s-au aplecat asupra originii și răspândirii cărții populare *Archirie și Anadan*, N. Cartoian este de părere că ea a fost tradusă de bulgari în perioada de început a creștinării lor⁷⁶. După

⁶⁹ Vezi articolul nostru citat în nota 45.

⁷⁰ În ByZ, I, 1892, p. 111–126.

⁷¹ M. Gaster, *op. cit.*, p. 248.

⁷² N. Iorga, *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, III, *Livres de sagesse*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, Tome, XIV, 1928, p. 34.

⁷³ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 104–113, 185–186.

⁷⁴ V. Literat, *Un manuscris din jumătatea întâia a secolului al XVIII-lea*, în DR, VIII, 1934–1935, p. 189–196.

⁷⁵ Mircea Popa, *Un studiu de literatură veche*, în „Viața românească”, XXIX, 1976, nr. 9, p. 62.

⁷⁶ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 2–3.

părerea sa, în slavă, textul nu a ajuns direct din greacă, ci prin intermediar armenesc. Traducerea slavă s-a păstrat în două manuscrise: unul glagolitic, din 1468, și altul chirilic, din 1520, care, prin copieri succesive, s-au răspândit la toți slavii din Balcani. Tot după o versiune slavă a fost efectuată prin secolul al XVII-lea și traducerea românească⁷⁷. Cartoian atrage atenția asupra ms. rom. 1867 din 1717 (considerat a fi cel mai vechi) și arată că ms. rom. 4104 (tipărit din greșeală 1401 – n.n.), căruia îi lipsește începutul, a păstrat din prototipul slav câteva trăsături care s-au pierdut în celelalte manuscrise românești⁷⁸.

În 1963, I. C. Chițimia reia într-o formă sintetică prezentarea stadiului atins în cercetarea problemei⁷⁹, arătând că *Archirie și Anadan* s-a tradus în românește din slavonă în secolul al XVII-lea sau XVIII-lea și că s-a transmis în circa 30 de copii manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române⁸⁰. În același an, într-o lucrare elaborată în colaborare cu Dan Simonescu, I. C. Chițimia afirmă că cel mai vechi text românesc se găsește în ms. rom. BAR 1867 care datează din anul 1717⁸¹.

Într-o cercetare ulterioară, I. C. Chițimia se ocupă de elementele comune povestirii *Archirie și Anadan* și folclorului unor popoare europene, constatând că unele învățături (sentințe izolate) se regăsesc în folclorul francez și polonez, deci la popoare la care povestirea nu a ajuns să fie tradusă⁸². Dacă *Archirie și Anadan* ar fi pătruns în literaturile franceză și poloneză, s-ar fi putut trage concluzia că romanul a lăsat urme în folclor, dar, în situația în care romanul nu este cunoscut în aceste literaturi, trebuie să acceptăm ideea că respectivele motive epice s-au difuzat în folclor independent de circulația romanului în întregul său.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 258–259.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 259.

⁷⁹ I. C. Chițimia, *Romanul popular Povestea lui Archirie filozoful în literaturile slavă și română și raporturile cu folclorul*, în SCILF, XII, 1963, nr. 3–4, p. 559–609; cf. același, *L'Histoire du sage Ahikar dans les littératures slaves et la littérature roumaine et ses rapports avec le folklore*, în RS, IX, 1963, p. 413–426.

⁸⁰ *Idem*, *Romanul popular Povestea lui Archirie filozoful în literaturile slavă și română și raporturile cu folclorul*, în SCILF, XII, 1963, nr. 3–4, p. 601.

⁸¹ Chițimia-Simonescu, *Cărțile populare*, vol. I, p. 307.

⁸² I. C. Chițimia, *Les livres populaires dans les littératures slaves et la littérature roumaine, leur fonction littéraire nationale et l'importance en plan universel*, în RS, XVI, 1968, p. 257–271; cf. același, *Cărțile populare românești în perspectivă europeană*, în LL, II, 1972, p. 460–470.

Examinând comparativ versiunile românească și slavonă, I. C. Chițimia constată existența unor deosebiri, care îl determină să susțină că în transpunerea românească unele formulări și nuanțări se datorează contactului cu formele folclorice ale unor proverbe (sentințe etc.). Deci, după părerea lui I. C. Chițimia, traducerea românească este o prelucrare a celei slavone, conținând elemente folclorice autohtone. Prezența acestor din urmă elemente poate fi sesizată și în numele proprii, care sunt adaptate în spiritul onomasticii românești. Astfel, *Akir* din slavă devine în versiunea românească *Archir(ie)*, prin analogie cu *Arghir(ie)*⁸³.

În studiul său intitulat *Cărțile populare – încercare de definire structurală*, M. Moraru⁸⁴ face câteva considerații interesante din perspectiva literaturii comparate și prezintă o listă a manuscriselor conținând narațiunea *Archirie și Anadan*, pe care N. Cartoian nu le cunoscuse⁸⁵.

Studiind trăsăturile lingvistice ale povestirii *Archirie și Anadan* din ms. rom. BAR 577, Ion Gheție constată prezența unor particularități fonetice de tip sudic⁸⁶, fapt care îl face să conchidă că unele dintre textele copiate în acest manuscris (între care se include și *Archirie și Anadan*) au o proveniență munteană sau sud-ardeleană⁸⁷.

Într-o cercetare amplă, publicată în 1975, Mircea Angheliescu vorbește despre originea babiloniană sau ebraică a *Istoriei lui Archirie și Anadan*, subliniind că elementele constitutive ale cărții au fost găsite în istoria reală a Asiriei din secolul al VI-lea înainte de Hristos⁸⁸.

Catalogul întocmit în 1976 de Mihai Moraru și Cătălina Velculescu prezintă circa 40 de manuscrise existente în bibliotecile din țară⁸⁹, enumeră edițiile mai importante consacrate acestei narațiuni apărute în perioada 1850–1963⁹⁰ și oferă o seamă de repere bibliografice⁹¹.

⁸³ *Idem*, *Problemele de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 403–416.

⁸⁴ Vezi postafața la ediția N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. II, București, 1974, p. 481–519.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 510.

⁸⁶ Gheție, BD, p. 366.

⁸⁷ Gheție, BD, p. 369.

⁸⁸ Mircea Angheliescu, *Literatura română și Orientul*, București, 1975, p. 41; cf. și p. 50.

⁸⁹ Moraru-Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 121–164.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 162–164.

⁹¹ *Ibidem*, p. 27–54.

În 1976, C. Ciuchindel întreprinde o cercetare monografică asupra cărții populare românești *Archirie și Anadan*. După ce face o amănunțită trecere în revistă a principalelor opinii exprimate în legătură cu originea cărții⁹², autorul se ocupă de redacția românească a povestirii, arătând că în manuscrisele cunoscute se pot identifica trei familii, toate derivate din slavonă și anume din două surse: una, sârbocroată, ulterioară celor două publicate de V. Jagić, dar înrudită cu acestea, și alta, rusească, mult mai concisă decât prototipul sud-slavon și vechi rus⁹³. Conform părerii autorului, pentru familia A sunt reprezentative ms. rom. BAR 577, 4104, 1735 și 476, pentru familia B – ms. 2088 și 44, iar pentru familia C – ms. 3391 și 1155⁹⁴. După ce face unele considerații privind titlul cărții⁹⁵, toponimele și antroponimele⁹⁶, C. Ciuchindel se referă în continuare la datarea și localizarea cărții. Concluziile sale sunt următoarele: cea mai veche versiune românească s-a realizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar traducerea s-a efectuat aproape simultan în diferite locuri din țară și după izvoare deosebite. În sprijinul acestei afirmații autorul invocă ms. 577, 2088 și 1151, fiecare reprezentând câte una din cele trei familii stabilite anterior⁹⁷. După părerea acestui cercetător, izvorul familiei A trebuie căutat într-o versiune sârbocroată care reprezintă o sinteză a manuscrisului glagolitic din 1468 cu manuscrisul chirilic din 1520⁹⁸. Familia B derivă din cea de-a treia redacție rusă, cristalizată în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea⁹⁹. Familia C, formată din patru manuscrise – 1151, 1155, 3391 și 5387 (fost 6007) –, merge cu familia A în sentințe și cu familia B în porțiunea narativă propriu-zisă. Atât în sentințe, cât și în narațiune, copiștii manuscriselor din familia C introduc elemente noi, neîntâlnite nici în familia A, nici în familia B¹⁰⁰.

Comparând cele 45 de manuscrise românești pe care le-a avut la dispoziție, C. Ciuchindel constată că nu există nici măcar două texte

⁹² Ciuchindel, AA, p. 9–29.

⁹³ *Ibidem*, p. 32 ș. u.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 90–91.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 92–96.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 96–103.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 91–92; cf și schema de filiație de la p. 33, din care rezultă că familia C este o combinație de elemente ale familiilor A și B.

asemănătoare¹⁰¹. În continuare, autorul se oprește asupra limbii textelor românești¹⁰², compară *Archirie și Anadan* cu *Sindipa*¹⁰³, evocă ecourile acestei cărți populare în literatura cultă¹⁰⁴ și prezintă lista manuscriselor românești, ordonate mai întâi cronologic¹⁰⁵, apoi repartizate pe provincii (Transilvania – 13, Țara Românească – 15 și Moldova – 17)¹⁰⁶ și pe familii (A – 32, B – 9 și C – 4)¹⁰⁷.

După ce face unele comentarii în legătură cu toponimele și antroponimele din texte¹⁰⁸, C. Ciuchindel încheie prin a constata imposibilitatea stabilirii exacte a datei și locului primei traduceri românești¹⁰⁹ și insistă asupra ideii că versiunea românească nu este o simplă traducere, ci reprezintă o adaptare și o remaniere a redacției originare¹¹⁰.

În recenzia pe care o consacră lucrării lui C. Ciuchindel, Mircea Popa¹¹¹ aderă la ideea, exprimată și de autor, că traducerea românească datează din secolul al XVII-lea: „Ipoteza sa (a lui C. Ciuchindel – n. n.) ni se pare plauzibilă, de vreme ce BCU Cluj-Napoca posedă un asemenea text din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ms. rom. 3202, pe care, în mod surprinzător, autorul nu-l cunoaște și nu-l pune la contribuție în sprijinul argumentației sale. E vorba de așa-zisul codice de la Unguraș, copiat de dascălul Toader cel bătrân, un manuscris de tipul A, după clasificarea autorului”¹¹². Tot aici, Mircea Popa se întreabă dacă nu cumva ms. rom. 3202 de la BCU Cluj-Napoca nu este manuscrisul cercetat de Timotei Cipariu și semnalează existența a încă trei manuscrise care conțin povestea lui *Archirie și Anadan*: unul, descoperit de N. Drăganu¹¹³ și păstrat acum la

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 133.

¹⁰² *Ibidem*, p. 192–194.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 195 ș. u.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 199 ș. u.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 207–208.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 220.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 221–222.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 223–224.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 224.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 226.

¹¹¹ În „Viața românească”, XXIX, 1976, nr. 9, p. 60–62.

¹¹² *Ibidem*, p. 61.

¹¹³ N. Drăganu, *loc. cit.*

biblioteca Institutului de Lingvistică din Cluj-Napoca, iar altele două păstrate la B. C. U Cluj-Napoca sub cotele 4348 și 4390¹¹⁴.

Afirmațiile făcute de Mircea Popa în legătură cu vechimea manuscrisului 3202 și cu posibilitatea ca el să fi aparținut lui Timotei Cipariu sunt combătute cu argumente convingătoare de Al. Mareș¹¹⁵, care formulează observații critice și la adresa cercetării întreprinse de C. Ciuchindel¹¹⁶; în recenzia sa, Al. Mareș critică orientarea metodologică a lucrării¹¹⁷, subliniind că nu toate manuscrisele atribuite familiei A aparțin unei singure versiuni, împrejurare care îl duce pe autor la concluzii eronate¹¹⁸ privind localizarea, datarea și stabilirea izvoarelor străine. Dintre observațiile de detaliu făcute de Al. Mareș mai amintim: 1. ms. 60 de la Biblioteca Națională din Sofia și manuscrisul de la Biblioteca de Stat din Plovdiv aparțin redacției ample, nu celei prescurtate, a textului¹¹⁹ și 2. afirmația, conform căreia nu există două texte asemănătoare, nu corespunde realității, întrucât textul din ms. rom. BAR 6040 (devenit ulterior 5319) reprezintă o copie după cel din ms. 6036 (devenit ulterior 5321)¹²⁰.

La capătul examinării principalelor studii consacrate cărții populare *Archirie și Anadan*, trebuie să conchidem că în stadiul actual al cercetărilor nu dispunem de informații suficiente pentru a soluționa în mod convingător problemele privind atât data, locul și circulația primei traduceri românești, cât și pe cele referitoare la izvoarele străine ale textului românesc. Stabilirea schemei de filiație este, de asemenea, o întreprindere riscantă, căci, lăsând la o parte câteva excepții – între care amintim ms. rom. 5319 (fost 6040) și 5321 (fost 6036), despre al căror raport de filiație a vorbit Al. Mareș¹²¹, textele prezintă diferențe mari de la un manuscris la altul, explicabile, probabil, prin transmiterea orală a narațiunii, fapt despre care există mărturii datând de la începutul secolului al XIX-lea¹²².

¹¹⁴ Mircea Popa, *loc. cit.*, p. 62; cf. și Al. Mareș, *loc. cit.*

¹¹⁵ Al. Mareș, *loc. cit.*, p. 216.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 213–216.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 215.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 214.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 215.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 216.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² I. C. Chițimia, *Problema raportului dintre cărțile populare și folclor*, în AUB, *Seria Științe sociale, Filologie*, X, 1961, nr. 23, p. 57–69; cf. și D. Simonescu, *Romanul popular în literatura medievală*, București, 1965, p. 17.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Manuscrisul miscelaneu în care se conservă versiunea povestirii *Archirie și Anadan* luată ca text de bază pentru ediția de față se păstrează la Biblioteca Academiei Române sub cota ms. rom. 577. Textul se găsește între filele 61^r și 69^r. El a fost descris succint atât în catalogul întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș¹²³, cât și în cel realizat mai recent de G. Ștrempel¹²⁴. Manuscrisul este menționat și de autorii *Bibliografiei analitice a literaturii române vechi*¹²⁵.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm o descriere mai detaliată decât cele oferite de lucrările amintite. Ms. rom. BAR 577 este un miscelaneu care a aparținut lui Vasile Verzariu, econom în satul Budacu Românesc (astăzi comuna Budac din județul Bistrița-Năsăud). Manuscrisul a fost dăruit Academiei Române de către sublocotenentul Vasile Mărgineanu cu rugămintea de a se oferi fostului posesor o biblie veche, scrisă cu chirilice. Donația a fost anunțată în ședința din 7/19 august 1896 de dr. Gr. Crăiniceanu¹²⁶. În legătură cu data ședinței în care s-a anunțat donația, precizăm că AAR nu menționează pentru ședințele din august 1896 decât zilele de 23 și 30¹²⁷. Nici unul dintre protocoalele întocmite pentru aceste ședințe nu consemnează comunicarea doctorului Gr. Crăiniceanu. În legătură cu persoana celui care a anunțat în ședința Academiei Române donația

¹²³ Ioan Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, tomul II, București – Leipzig – Viena, 1913, p. 333–334.

¹²⁴ Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 147.

¹²⁵ Moraru-Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 122.

¹²⁶ Deținem aceste informații din însemnările făcute pe cele două file liminare adăugate în legătura modernă a manuscrisului, una dintre ele purtând antetul Academiei Române. Conținutul primei file este următorul: „7/19 august 1896. La ședință, d-l dr. Gr. Crăiniceanu prezintă un dar din partea d-lui Vasile Mărgineanu, un volum manuscript, cu rugare de a se da o biblie veche cu chirilice spre a fi înmănată fostului posesor al manuscriptului“. Cea de-a doua însemnare, de pe fila a doua, sună astfel: „S-a aflat în comuna grănițarească Budacu-Român, comitatu< > Bistrița-Năsăud, Ardeal, de sublocotenentu< > Vasile Mărginean, tot din acea comună. În titulatură se vede de cine e scrisă și cui e donată. Anul, de asemenea, e vizibil, dar aproape nedescifrabil cu ochiul liber. Cartea a fost a locuitorului Vasile Verzariu, econom în Budacu< > Român“. Pe spațiul rămas alb în partea de jos a filei, o altă mână a adăugat cu creionul cuvântul *Biblia*.

¹²⁷ AAR, *Seria II*, tomul XIX, 1897. Partea administrativă și dezbaterile, p. 17–18.

făcută de sublocotenentul Vasile Mărgineanu trebuie făcută o precizare. *Indicele alfabetic* al numelor de persoane menționate în AAR¹²⁸ consemnează două persoane al căror nume de familie este Crăiniceanu. Una dintre aceste persoane era medic și avea prenumele George sau Gheorghe, judecând după inițialele care îi însoțesc numele de familie. Un dr. Gheorghe Crăiniceanu dăruiește Academiei Române, la 23 aprilie 1920, – deci cu 24 de ani mai târziu decât donația sublocotenentului Mărgineanu – un manuscris păstrat azi sub cota ms. rom. 4654¹²⁹. Nu putem preciza dacă dr. Gheorghe Crăiniceanu, donatorul din anul 1920 al manuscrisului 4654, este una și aceeași persoană cu cel care apare în *Indicele alfabetic* menționat mai sus sau dacă nu cumva este vorba despre un descendent al celui de la 1896. Celălalt Crăiniceanu a fost militar de carieră și avea prenumele Grigorie. Însemnarea de pe fila liminară a ms. rom. 577 face confuzie între cele două persoane. Din însemnare rezultă că cel care a comunicat donația a fost „d-l dr. Gr. Crăiniceanu“, or AAR ne arată că, dacă este vorba despre Grigore Crăiniceanu, acesta nu era doctor, ci căpitan, colonel și mai apoi general, deci ofițer de carieră, care a urcat aproape toate treptele ierarhiei militare.

Manuscrisul are o legătură modernă, care datează, probabil, din anul 1896 (anul donației) sau din anii imediat următori. Legătura este din carton presat de culoare maro închis. Peste legătura nouă s-au aplicat resturi aparținând, probabil, vechilor coperte. Ele sunt din piele de culoare maro închis, iar pe suprafața lor se mai pot observa urmele ștanțate ale unor ornamente geometrice și florale. În noua legătură, între foaia de gardă și manuscrisul propriu-zis sunt introduse două file de format mic purtând antetul Academiei Române și data de 7/19 august 1896. Despre aceste două file liminare, vezi mai sus (p. 117, n. 126).

Manuscrisul are formatul în -4⁰, cu dimensiunile 210 × 165 mm; este acefal și conține 163 de file numerotate cu mașina. Anterior numerotării mecanice nu a existat altă numerotare, nici a filelor, nici a caietelor. Miscelaneul este scris de patru sau chiar cinci copişti¹³⁰, dintre care primii trei sunt necunoscuți, după cum urmează: filele 1^r–17^v sunt scrise de copistul A, filele 18^r–23^r aparțin copiştilor B și C, fila 24^r o datorăm copistului D,

¹²⁸ AAR, *Indicele alfabetic*, vol. I-IV (1878–1920), București, 1890–1923.

¹²⁹ Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 81.

¹³⁰ A se vedea articolul nostru *Copiștii manuscrisului BAR 577*, în LR, XLV, 1996, nr.

filele 25^r–163^v sunt scrise în Budacul Românesc de către ieromonahul Vartolomei, originar din Maramureș, după cum rezultă din însemnarea olografă în limba slavonă de la f. 25^r ¹³¹.

Filele 1^r–17^v și 24^r sunt scrise cu cerneală neagră. Restul manuscrisului este copiat cu cerneală cafenie de diverse nuanțe. Filele 23^v și 24^v sunt nescrise. În porțiunea copiată de ieromonahul Vartolomei (f. 25^r–163^v) scrierea este semiuncială mică imitând tiparul. Uneori, slova de la începutul frazelor poate avea dimensiuni mai mari decât restul slovelor (cf. f. 63^r/4, 8, 11, 14).

Primele 24 de file, scrise de cei trei copişti necunoscuți, au fost adăugate manuscrisului copiat de ieromonahul Vartolomei; adăugarea acestora s-a făcut la o dată necunoscută, iar textul cuprins în această porțiune prezintă discontinuități între filele 1^v–2^r, 3^v–4^r, 6^v–7^r, 14^v–15^r, 17^v–18^r, 21^v–22^r. Nici textul datorat copistului cunoscut nu ni s-a transmis integral. Astfel, între actualele file 33^r și 34^r se vede clar absența a două file tăiate cu un obiect ascuțit, resturile rămânând în legătura manuscrisului. Textul prezintă discontinuități între filele 30^v–31^r, 59^v–60^r, 156^r–157^r, 157^v–158^r, 161^v–162^r.

Textul propriu-zis este scris cu cerneală neagră sau cafenie, iar titlurile, slovele inițiale și unele indicații tipiconale sunt scrise cu chinovar. La f. 25^r, într-un dreptunghi plasat în centrul unui chenar împodobit cu diverse ornamente florale și geometrice diferit colorate, se află o însemnare în limba slavă: *сѣи ѿсмогласникъ со катавасіаром іереѧ андреѧ, на тои часѣ вѣлъ во веси бѣдакъ попа, списа(л) іеромона(х) варѡломе[і] ѿ(т) мараморѡв[а] [в] рокѣ бжїѧ ꙗ҃ѡи¹³² м(с)ца маѧ днѧ кс в селѣ воуѣдакъ рѣминѣскѣ*. În traducere: *Acest osmoglasnic cu catavasier, al iereului Andrei, fost preot în acel timp în satul Budacu<l>, l-a copiat ieromonahul Vartolomei din Maramureș în anul Domnului 1708, luna mai, zile 26, în satul Budacu<l> Românesc*. Patrulaterul care încadrează dreptunghiul ce conține însemnarea de mai sus are laturile de 153 × 125 mm. Pe verso-ul filei 25, într-un dreptunghi cu latura de 150 × 130 mm este desenată o mână care ține o floare. În partea de jos se distinge semnătura

¹³¹ Cf. și Ioan Bianu și R. Caracaș, *op. cit.*, p. 333: „E un miscelaneu care se deosebește în două părți după felul scrisorii“, afirmație care ar putea fi interpretată în două feluri: 1. manuscrisul este scris de doi copişti sau 2. o parte a manuscrisului este scrisă de un copist, iar cealaltă de un număr neprecizat de copişti; Ștrempel, *Catalogul*, [I], p. 145, unde se precizează că manuscrisul a fost copiat de doi scribi.

¹³² În continuare – urmele unei slove ce nu poate fi reconstituită.

ieromonahului Vartolomei. Viniete, semne de final și titluri frumos împodobite se găsesc la f. 26^r, 30^v, 32^v, 34^v, 39^r, 41^r, 45^v, 57^v, 61^r, 71^r, 78^v, 95^r, 122^v, 129^r, 138^{r-v}.

Cuprinsul miscelaneului este următorul:

1. F. 1^r–3^v: *[Rugăciunile] dimineții*. Incipit: ... *mieu ești tu, iar credința în loc de lucruri să mi se socotească, Dumnezeuul meu*. Desinit: *Mântuiește-mă, că Dumnezeuul și ziditoriu...*

2. F. 4^r–6^v: *[Rugăciunile de] sara*. Incipit: ... *sau m-am mărit, sau m-am trufit, sau m-am mânia, sau am stătut la rugăciune și mintea mea s-au lunecat spre înșelăciunea aceștii lumi*.

3. F. 7^r: *Rugăciune neidentificată, probabil continuarea rugăciunilor de seară*. Incipit: ... *orea voirea a mea carea și dobitoacele ceale fără cuvântare nu o fac*. Desinit: *Și împărăției lui Dumnezeu mă fă părtaş cu toți svinții totdeauna d-acum și pururea și în veacii veacilor*. Amin.

4. F. 7^v: *Rugăciune către prea Svânta Născătoare de Dumnezeu*.

5. F. 7^v–8^v: *Catavasii Preasfintei Bci*¹³³.

6. F. 9^r: *În sfânta și marea Duminecă a Paștilor, la utrânie*.

7. F. 9^v–17^v: <Continuarea textului de la f. 9^r; în colontitlu apare> *Canon Paștilor*.

8. F. 18^r: *Molitva de marhă*.

9. F. 18^v–23^r: *Molitva de boală de marhă*.

10. F. 23^r: În partea de jos, despărțit printr-o linie orizontală de molitvele anterioare, este scris următorul text: † *Țărâle pământului, cântați lui Dumnezeu, cântați Domnului cela ce șade spre ceriurile ceriurilor de d[fe]mult iartă. Deade glasul Lui, glas putearnic. Daț slavă lui Dumnezău. Mărirea Lui spre Israil și tăria Lui spre nori. Minunat ești, Doamne, în sfințiile Tale, Dumnezăul lui Israil. El dă puteare și tărie oamenilor săi. Blagoslovitu-i Dumnezău*.

11. F. 24^r: *Zece porunci*.

12. F. 25^r: <Însemnarea copistului Vartolomei>¹³⁴.

13. F. 25^v: <Vinietă și semnătura ieromonahului Vartolomei>.

14. F. 26^r–41^r: <Octoih în limba slavă>.

15. F. 41^r–60^v: <Catavasier în limba slavă>.

¹³³ Sl.; în trad.: Născătoare de Dumnezeu.

¹³⁴ Vezi mai sus, p. 119.

16. F. 61^r–69^r: *Învățătura lui Archirie cum învâțe pre nepotu-să, pre Anadan, de toate învățăturile*.

17. F. 69^v–70^v: *Zece porunci ale lui Dumnezău, care sânt scrisă la ieșire în 20 de capete și la A Doua Leage, cap. 5*.

18. F. 71^r–78^v: *Rânduiala ispovedaniei*.

19. F. 78^v–79^v: *Molitva la nașterea lui Hristos fiilor de duhovnicie*.

20. F. 79^v–80^v: *Molitva la învierea lui Hristos*.

21. F. 80^v–81^r: *Molitva la zua Sfântului Petru*.

22. F. 81^r–81^v: *Iarăș molitva. A doua*.

23. F. 82^v: *Molitva de toate spurcăciunile*.

24. F. 82^v–83^r: *Molitva pre scurt a sfinți apa*.

25. F. 82^v–83^r: *Molitva babei*.

26. F. 83^r–84^r: *Rânduiala când să va tâmpla cu grabă a priceștii bolnavul*.

27. F. 84^r–85^v: *Rugăciunea a treia*. <Pentru priceșuirea bolnavului>.

28. F. 85^r–86^v: *Rugăciunea carea să citeaște de la arhiereu sau de la preot la tot blestemul și afurisanie*.

29. F. 87^r–94^v: *Poveastea Sfintei Preacistei și cu a lui arhanghel Mihail*.

30. F. 95^r–98^v: *Propoveadanie la pogrebanie morților oamenii. 1.*

31. F. 98^v–101^v: *Propovedanie 2 la îngroparea omului mort*.

32. F. 102^r–106^v: *Cazanie 3 la îngroparea mortului*.

33. F. 106^v–111^v: *Propovedanie 4 de iertăciunea*.

34. F. 111^v–113^r: *Propovedanie 5 morților*.

35. F. 113^v–115^v: *Cazanie 6 morților*.

36. F. 115^v–117^v: *Propoveadanie 7 sufletului celui drept*.

37. F. 118^r–121^r: *Propoveadanie 8 sufletului celui păcătos*.

38. F. 121^r–122^v: *Cazanie la îngropare morților*.

39. F. 122^v–128^v: *Luna lui octovrie 14 de zile. Viața precuvioasei Paraschevii ce să zice Petca sau Vineri*.

40. F. 129^r–131^v: *Rânduiala în zioa dintâi, deaca naște muiarea pruncu*.

41. F. 132^r–133^r: *Rugăciune la însemnarea pruncului*.

42. F. 133^v–134^v: *Rugăciunea ce să ceteaște după patruzeci de zile muierei ce au născut*.

43. F. 134^v–135^r: *Rugăciunea spre muma pruncului*.

44. F. 135^r–137^r: *Alte rugăciunea la prunc, spre carele preotul, însemnându-l, adecă blagoslovindu-l, să roagă*.

45. F. 137^r–138^r: *Rugăciunea când pîiarde muierea, adevă când să sterpeaște de leapădă pruncul.*

46. F. 138^r–144^r: *Rugăciunea la facerea oglașenicului, adevă la cel chemat spre botez.*

47. F. 144^v–155^v: *Rânduiala sfântului botez.*

48. F. 156^r–163^v: *Rânduiala pogrebaniei pruncilor celor mici.*

În continuare, prezentăm o descriere mai amănunțită a porțiunii de text cuprinse între filele 61^r–69^r, unde este inserată povestirea *Archirie și Anadan*. Pe lângă cele spuse anterior în legătură cu particularitățile scrierii, ar mai fi de adăugat că în această porțiune filele conțin câte 21 de rânduri pe fiecare parte, excepție făcând fila 61^r, unde începe textul, care conține doar 19 rânduri. Față de marginile filelor, textul este plasat la distanțe variind între 25 și 33 de mm. Față de legătura cărții, distanța până la punctul din care începe a fi scris textul este în mod constant de circa 15 mm în partea de sus a paginii și de 12 mm în partea de jos. Slovele de rând au o înălțime de circa 3 mm. Înălțimea inițialelor variază între 5 și 20 mm. Lungimea rândurilor variază între 120 și 140 mm. Distanța dintre rânduri variază între 4 și 6 mm.

Textul conține numeroase intervenții ulterioare, marginale și interliniare, executate cu o peniță subțire și cerneală de culoare cafenie. Se pare că, în intenția autorului lor, aceste intervenții urmăreau să „îmbunătățească” textul original. Pe lângă acest adnotator, pe care îl vom numi M₁, în text au mai intervenit și alți doi copişti necunoscuți (M₂ și M₃). Astfel, copistul M₂ scrie deasupra frontispiciului de pe f. 61^r: *аркиріе*. Copistul M₃ face câteva intervenții marginale la filele 65^r – *па*, 66^r (sus) – *дпн*, 66^r (jos) – *вѣ*, 67^r – *дкѣ* și 68^r – *рѣ* (sau *сѣр*).

Porțiunea în care se păstrează *Archirie și Anadan* este cel mai prost conservată din întregul manuscris: legătura este ruptă între filele 62 și 63, filele, mai ales cele de început, poartă urmele unei îndelungi folosiri, sunt murdare (f. 61, 62) și au marginile rupte (f. 64, 65, 66). Încercările de restaurare s-au făcut cu materiale și procedee neadecvate.

O caracteristică a acestei porțiuni de text constă în aceea că rânduri întregi sau, uneori, doar un cuvânt ori numai o slovă sunt pur și simplu decupate după conturul fiecărei slove în parte. În pofida acestui „decupaj”, datorat acțiunii corosive a cernelii, textul rămâne în multe cazuri lizibil. Iată

un exemplu de acest fel de la f. 67^r/16: *...șoimărie. Și-i deadere tot ce cerșu.* Nu același lucru se poate spune despre porțiunile de text cuprinse pe rândul 16 de la f. 65^{r-v} și, respectiv, pe rândul 16 de la f. 66^{r-v}, unde nu se mai poate distinge nimic.

De obicei, între cuvinte se lasă spațiu alb, adică nu avem a face cu o *scriptio continua*, totuși cuvintele de legătură în frază și cuvintele atone sunt alipite cuvântului următor. Iată câteva exemple: *oboală grea* (62^r/18), *sălăcuiască cumuierea* (62^r/19), și *preun ram* (68^r/15).

Hârtia este groasă, mată, de culoare gălbuie. Distanța dintre călușuri este de aproximativ 25 mm, iar cea dintre vârgături este de 1 mm. În porțiunea în care este inserat textul nostru, am identificat prezența unui filigran reprezentând o coroană surmontată de crini. Filigranul este plasat foarte aproape de legătura manuscrisului, în partea medială a filei. De altminteri, el nici nu putea avea alt plasament, dat fiind formatul în –4° al manuscrisului. Filigranul nu apare în integralitatea sa pe nici o filă. Fragmente de filigran se observă pe filele 63, 66, 67, 68 și 69. De regulă, el este slab imprimat în compoziția hârtiei, iar slaba lui vizibilitate este accentuată de prezența scrierii. Fiind slab imprimat și parțial acoperit de cerneala cu care a fost scris textul, filigranul poate fi cu greu copiat prin folosirea mijloacelor obișnuite de suprapunere a hârtiei de calc peste fila manuscrisului. Un fragment ceva mai mare, caracterizat printr-o vizibilitate relativ bună, se găsește pe fila 69. Datorită deteriorării legăturii, în porțiunea de text care constituie obiectul ediției de față nu se poate identifica începutul și sfârșitul caietelor. Ele nu au fost numerotate de copist, iar examinarea modului în care se succed filele purtătoare de (fragmente de) filigran nu poate contribui la restabilirea numărului și conținutului caietelor.

COPIE SAU ORIGINAL?

Cercetătorii care s-au ocupat de versiunea românească a cărții populare *Archirie și Anadan* nu au avut în vedere în mod expres textul din ms. rom. BAR 577, dar nici unul dintre ei nu a afirmat că manuscrisele ajunse până la noi păstrează traducerea originală. Toți, fără excepție, indiferent de manuscrisul studiat, au considerat că acesta este o copie. Afirmatia este

valabilă și pentru ms. rom. 577. În sprijinul ei nu vom invoca argumente de tipul: 1) înlocuiri de slove (*armați* în loc de *argați*, 68^r/7), 2) omisiuni de slove în interiorul cuvintelor (*miciuna* în loc de *minciuna*, 62^v/15) sau 3) omisiuni de slove la inițiala cuvintelor (*rtușag* în loc de *furtușag*, 61^v/21), care, în principiu, ar putea fi datorate și unui traducător mai puțin atent, ci vom invoca în primul rând omisiunile de cuvinte: *Domnu i-au dat feciori* în loc de *Domnul nu i-au dat feciori* (61^r/8), *Să ascuți ce va învăța* în loc de *Să ascuți de te va învăța* (62^r/5), *Nu-l poți agiunge nice calul* în loc de *Nu-l poți agiunge nice cu calul* (62^v/5).

În al doilea rând, în sprijinul ipotezei că versiunea din ms. rom. 577 este o copie, vom menționa încă trei omisiuni, comparând porțiunile de text în care acestea au fost semnalate cu pasajele corespunzătoare din alte patru manuscrise:

1. **Ms. rom. 577**, f. 62^r/8–9: *Să socotești foarte bine întâie cum va cădea apoi.*

Ms. rom. 1739, f. 5^r/1–2: [...să] *socotești, fătul mieu, să nu greșești, ci să cauți cum va căde pre urmă.*

Ms. rom. 1867, f. 222^v/11–13: *Să socotești foarte bine întâi, să nu te grăbești, ci să cauți apoi cum va cădea.*

Ms. rom. 3391, f. 356^v/3–4: *Să socotești foarte bine întâiu cum va căde și apoi să faci, să nu te grăbești.*

Ms. rom. 3518, f. 22^v/11–14: *Să te socotești foarte bine întâi, să nu greșești, ci să cauți cum va cădea pre urmă.*

2. **Ms. rom. 577**, f. 63^r/15–17: *Poamele în sânul altuia să zdrobăscu și putredescu și hie cea.*

Ms. rom. 1739, f. 5^v/18–19: *Perele în sânul altuia putrezescu și să zdrobescu. Așa și merinde ta la altul să nu o lași.*

Ms. rom. 1867, f. 224^v/13–15: *Poamele în sânul altuia putrezescu și să zdrobescu și merindea ta la soții să nu o dai.*

Ms. rom. 3391, f. 356^v/3–4: *Că poamele putredescu în sânul altuia și să zdrobăsc, fătul mieu, și cu fieștece soție în cale să nu mergi.*

Ms. rom. 3518, f. 24^v/15–25^r/3: *Poamele în sânul altuia putredesc și să zdrobescu, așa și merindea ta la soție să nu o dai.*

3. **Ms. rom. 577**, f. 68^v/8–9: *Iară Archirie cerșu pre nepotu-său Anadan pre mâna lui Archirie, unchiu-său.*

Ms. rom. 1739, f. 13^r/17–19: *Deci, atunce, ceru Archirie pre nepotul său Anadan la împăratul și-l deade împăratul legat la mâna lui Archirie.*

Ms. rom. 1867, f. 235^r/4–7: *Archirie cerșu la împăratul pre nepotu-său Anadan și i-l deade împăratul pre Anadam legat.*

Ms. rom. 3391, f. 360^v/20–22: *Și Archirie mearsă la împăratul și-i zisă: „Împărate, să-m dai pe nepotu-meu Anadan să-l învățu înțelepciune și filosofie me toată, căci că, cât l-am învățat, nu știe nemică“. Și i-l dede.*

Ms. rom. 3518, f. 39^v/4–8: *Atunci cerșu Archirie pre nepotul său Anadan la împăratul și i-l deade împăratul pre Anadan la mâna lui Archirie.*

În sfârșit, cea mai convingătoare dovadă a faptului că ms. rom. 577 nu este originalul traducerii, se află la fila 68^r, unde copistul intervertește unele porțiuni din textul care reproduce scena cu copilul din racla ridicată în aer de vulturi, în care este introdus un pasaj din convorbirea care are loc între Archirie și faraon, după ce acesta îl recunoaște și află că nu a fost omorât.

DATAREA

La prima vedere, versiunea povestirii *Archirie și Anadan* din ms. rom. BAR 577 nu pune probleme de datare, întrucât la fila 25^r copistul, în persoana ieromonahului Vartolomei din Maramureș, consemnează data exactă a efectuării copiei: 26 mai 1708¹³⁵. În realitate, însemnarea se referă la *Octoihul* și *Catavasierul* cuprinse între filele 26^r–60^v. Narațiunea noastră începe la f. 61^r. Judecând după culoarea cernelii, după caracteristicile ductului, după calitatea hârtiei și nu în ultimul rând după filigran, care este identic cu cel din filele 26–60, este de presupus că porțiunea cuprinsă între filele 61 și 69, unde este inserată povestirea despre *Archirie și Anadan*, este copiată imediat după încheierea copierii textelor cuprinse între filele 25^r și 60^v. Prin urmare, copierea s-a făcut la o dată imediat posterioară datei de 26 mai 1708. Întrucât însemnarea nu precizează dacă data înscrisă se referă la începerea sau la terminarea copierii textelor menționate, nu putem aproxima luna în care a fost copiată povestirea *Archirie și Anadan*, dar putem afirma că operațiunea s-a produs în cursul anului 1708.

¹³⁵ Vezi mai sus, p. 119.

LOCALIZAREA

Tot din însemnarea copistului se știe că locul scrierii este Budacul Românesc, o localitate din actualul județ Bistrița-Năsăud. Copistul nu era originar din acest loc, ci, după cum precizează el însuși, din Maramureș. Prin urmare, este de presupus că în limba textului nostru se împletesc elemente lingvistice proprii graiului maramureșean vorbit de copist cu elemente din zona Bistrița-Năsăud, asemănătoare, de altminteri, cu primele, cărora li s-ar putea, eventual, adăuga elemente din izvodul după care a fost făcută copia. Această ultimă posibilitate trebuie luată în calcul în măsura în care originalul provine din altă zonă lingvistică decât cele două amintite mai sus.

Pentru localizarea graiului în care este scris textul am cercetat răspândirea teritorială a fenomenelor lingvistice prezente în text, raportându-ne, de regulă, la epoca în care acesta a fost copiat.

1. [ă] proton a trecut la [a] în *barbatu* (62^r/3). Fenomenul se întâlnește fără întrerupere în Moldova, începând din secolul al XVI-lea și până astăzi¹³⁶. Pentru Maramureș, trecerea lui [ă] proton la [a] a fost consemnată pentru prima dată în jurul anului 1620¹³⁷ și s-a menținut până în zilele noastre¹³⁸. Fenomenul a mai fost notat în Crișana, după 1700, și în Banat-Hunedoara, la începutul secolului al XIX-lea. În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, fonetismul se regăsește și în Oltenia de nord și nord-est¹³⁹.

Repartiție: Moldova, Maramureș, Crișana, nordul și nord-estul Olteniei.

2. Prezența lui [e] în locul lui [ă] în *nedejduiești* (63^r/15) și *nedejduința* (64^r/4) este semnalată în Moldova încă din secolul al XVI-lea¹⁴⁰. În secolele următoare, această inovație a graiurilor nordice este notată în textele provenind din nordul Bucovinei, nordul Transilvaniei, Bistrița-Năsăud și Maramureș¹⁴¹.

Repartiție: nordul Moldovei, Bucovina, Bistrița-Năsăud și Maramureș.

¹³⁶ Gheție, BD, p. 97.

¹³⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVII, București, 1910, p. 60; apud Gheție, BD, p. 97.

¹³⁸ I. Gheție, *Note asupra trecerii lui ă proton la a în Maramureș*, în SCL, XXII, 1971, nr. 3, p. 297–299.

¹³⁹ Gheție, BD, p. 97.

¹⁴⁰ Cf. Gheție-Mareș, GD, p. 78 (unde se dau atestări pentru *nede(a)jde*, *nedejdui*, *nedejduit[ori]*) și 76 (pentru *nedejde*).

¹⁴¹ Gheție, BD, p. 100.

3. Păstrarea lui [ă] în *năsip* caracterizează cu deosebire zonele nordice ale Dacoromaniei. Trecerea lui [ă] la [i] în *nisip* este o inovație a graiurilor muntenești¹⁴². În celelalte regiuni a fost consemnat fonetismul etimologic *năsip*, care apare și în ms. rom. BAR 577 (f. 67^v/9). În textele literare, atestările pentru *năsip* provin din CV și din diverse tipărituri apărute la Brașov în 1563, la Orăștie în 1582, la Govora în 1640, la Bălgrad în 1648, la București în 1678, la Viena în 1785¹⁴³, la Iași în 1795¹⁴⁴. Cea mai veche atestare a fonetismului *nisip* provine din *Cheia înțelesului*, text tipărit la București, în 1678¹⁴⁵. Zece ani mai târziu, el va fi notat și în *Biblia de la București*¹⁴⁶. În secolul al XIX-lea, atestările fonetismului *nisip* se înmulțesc la scriitorii munteni¹⁴⁷, în timp ce sursele din zonele nordice consemnează constant fonetismul *năsip*.

Repartiție: Banat, Transilvania, Moldova și, izolat, Oltenia și Muntenia.

4. Anticiparea elementului palatal în *pâine* (61^r/10, 63^r/2, 3) este o inovație a graiurilor muntenești¹⁴⁸. După părerea unor cercetători, [î] ar fi cunoscut odinioară o răspândire mai largă, astăzi, aria sa fiind în regres¹⁴⁹. Atestările nordice ale lui [î] în *câine*, *pâine* nu sunt anterioare secolului al XVIII-lea, cu excepția Moldovei, unde fenomenul este înregistrat în prima jumătate a secolului al XVII-lea¹⁵⁰.

Repartiție: Muntenia, Oltenia, Moldova.

5. [i] a trecut la [u] în *curund* (61^v/5, 19, 64^r/7), fenomenul fiind specific textelor nordice. În zilele noastre el a fost atestat numai în Bistrița-Năsăud, dar în trecut a cunoscut o arie mai largă, constituind o inovație a graiurilor vorbite în Banat, în cea mai mare parte a Transilvaniei și în Moldova¹⁵¹.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Este vorba despre *Economia stupilor* de I. Molnar.

¹⁴⁴ Toate trimiterile sunt luate, în ordine, din Gheție, BD, p. 222, 233, 248, 280, 300, 335, 476, 457.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 335.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 335.

¹⁴⁷ DLR, s. v. *nisip*.

¹⁴⁸ Gheție, BD, p. 111.

¹⁴⁹ S. Pușcariu, în DA, s. v. *câine*.

¹⁵⁰ Gheție, BD, p. 112.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 114.

Repartiție: Banat și cea mai mare parte a Moldovei și a Transilvaniei, inclusiv Bistrița-Năsăud.

6. [o] proton închis la [u] în *purcariu* (69^r/8) se regăsește astăzi cu precădere în Transilvania, Banat, Oltenia. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, fonetismul se întâlnește în Oltenia, în vestul Munteniei și în Moldova, mai ales în nord; în Banat și în Transilvania el a fost notat după 1700, dar nu încapă nici o îndoială că fenomenul a avut curs aici și în veacurile precedente¹⁵².

Repartiție: Moldova, Banat, Transilvania, Oltenia, vestul Munteniei.

7. Inserția lui [u] a fost notată în *cuiubul* (66^r/18). Epenteza lui [u] în imediata vecinătate a semivocalei [i], explicabilă fie printr-o anticipare a vocalei labiale (în *să aiubu*), fie prin propagarea primului [u] (în *cuiuva*), este un fenomen care a circulat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea mai ales în texte moldovenești¹⁵³, iar în secolul următor este atestat atât în surse moldovenești, cât și muntenesti și oltenesti¹⁵⁴. El a fost notat în unele texte rotacizante (*cuiubul*, (în) *cuiubără-se*), în *Glosele Bogdan (cuiuva)*, în *Cazania (să aiubu)* și *Leastvița (coiuf)* datorate lui Varlaam și în *Biblia de la București (cuiuburi)*¹⁵⁵, unde se explică printr-o remaniere moldovenească.

Repartiție: Moldova, Muntenia, Oltenia.

8. Reducerea diftongului [că] la [é] a fost notată în *vei pute* (61^v/20) și *vei vede* (61^v/14–15). Pe lângă aceste exemple, am notat și altele, în care diftongul se conservă: *veri cădea* (65^r/6), *va părea* (61^v/20), *veri vrea* (62^r/7), *ai bea* (63^r/18). Fenomenul reducerii acestui diftong a fost consemnat, în special după 1600, în Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara, nord-vestul Olteniei, Bihor, Maramureș și Bistrița-Năsăud¹⁵⁶.

Repartiție: Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara, nord-vestul Olteniei, Maramureș, Bistrița-Năsăud.

¹⁵² *Ibidem*, p. 115.

¹⁵³ DA, s. v. *cuib*; cf. și Ion Gheție, *Un vechi fonetism românesc: epenteza lui [u] în să aiub, coiuf, cuiub, cuiuva*, în LR, XXIX, nr. 3, p. 211–212.

¹⁵⁴ Al. Mareș, *Trei note de dialectologie istorică (secolul al XVII-lea), I. Epenteza lui [u] (să aiubu, să aiubă, Roiubul) în documente emise în Țara Românească*, în LR, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 183–185.

¹⁵⁵ I. Gheție, *loc. cit.*

¹⁵⁶ Gheție, BD, p. 119–120.

9. Sporadic, [ia] trece la [ie] în *ți-i tăie* (= îți vei tăia, 69^r/21). În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea fenomenul a fost notat și în Moldova și în Maramureș¹⁵⁷.

Repartiție: Moldova și Maramureș.

10. În epoca în care a fost copiat textul, rostirea dură a labialei [m] în *tocmală* (62^r/7–8) este un fenomen specific zonelor nordice ale țării, din care nu lipsesc Moldova, Maramureșul și Năsăudul¹⁵⁸. Sporadic, el apare și în aria sudică¹⁵⁹.

Repartiție: Moldova, Maramureș, Bistrița-Năsăud și, izolat, în sud.

11. Durificarea lui [p] în *pă* (62^r/10, 67^v/3) este consemnată în documentele muntenesti, oltenesti și transilvănene încă din secolul al XVII-lea. Atestările maramureșene ale fenomenului sunt frecvente în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea¹⁶⁰.

Repartiție: Muntenia, Oltenia, Transilvania, Maramureș.

12. Rostirea moale a lui [d] în *destul* (69^r/19) a fost adeseori înlocuită cu durificarea dentalei în Muntenia, Oltenia și sud-estul Transilvaniei, începând cu secolul al XVI-lea și continuând până în zilele noastre. Sporadic, ea a fost consemnată în Bihor, dar abia după 1723¹⁶¹. Atestările cunoscute ne îndreptățesc să credem că rostirea moale era proprie zonelor nordice ale țării, în care se includ și Maramureșul, Moldova și Năsăudul.

Repartiție: zonele nordice ale Dacoromaniei.

13. Lat. [d] + [e], [i] a dat în limba română veche africata [dz], care ulterior a evoluat la [z]. În textul nostru, [z] este majoritar: *auzi* (66^r/6), *frunza* (62^v/16), *zile* (61^v/13), *zilele* (61^v/5). [dz] apare exclusiv în cuvântul *Dumnedzău* (61^r/19), 62^v/8, 11, 63^r/5). [dz], cvasigeneral în secolul al XVI-lea, cu excepția Munteniei și a Transilvaniei de sud-est, și-a restrâns ulterior aria către nord, cedând terenul în favoarea lui [z]. În Maramureș, Năsăud, Banat și în nord-vestul Olteniei [dz] s-a menținut până în zilele noastre¹⁶².

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 120–121.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 127–128.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 125.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 128–129.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 132–133.

¹⁶² *Ibidem*, p. 146–148.

Repartiție: nordul Transilvaniei, cu deosebire în Maramureș și Bistrița-Năsăud, nordul Moldovei, Banat și nord-vestul Olteniei.

14. În textul pe care îl cercetăm caracterul moale al dentalelor [s], [z], [t] alternează cu cel dur. Rostirea moale a acestor consoane a fost notată în *casele* (63^v/7, 8, 20, 65^v/6), *înțelept* (62^r/4), *zise* (64^v/8, 65^r/21). Durificarea consoanelor [s], [z], [t] a fost consemnată în *apoi-ț va părea rău* (61^r/19-20), *să dusă* (64^v/10, 65^r/11), *sămână* (65^v/20), *țapa* (68^r/2, 10), *ț-au fost* (69^r/19), *ține-ț* (imper., 2 sg., 61^v/21), *vrusăș* (65^r/6, *zua* (67^r/17, 68^v/1). După cum s-a putut observa, [dz] este întotdeauna dur în *Dumnedzău* (61^r/19, 62^v/8, 11, 63^r/5).

Începând cu secolul al XVI-lea, rostirea dură a acestor consoane a fost notată constant în zonele de nord ale țării și, nu foarte frecvent, în Oltenia¹⁶³. Pentru secolul al XVII-lea, atestări ale durificării consoanelor amintite nu lipsesc din zonele care interesează în mod special textul nostru: Maramureș și Bistrița-Năsăud¹⁶⁴.

Repartiție: a) nordul Transilvaniei și al Moldovei, Maramureș, Bistrița-Năsăud, izolat în Oltenia (pentru rostirea dură);

b) zonele de sud ale țării (pentru rostirea moale).

15. În cazul în care nu constituie o greșeală de copist, grafia *reea* (62^r/19) trădează existența unui [r̄] (lung sau apical-vibrant). Aflat în declin încă din secolul al XVI-lea, fonetismul acesta s-a conservat, totuși, până în zilele noastre în puncte izolate din graiurile de tip nordic, printre care și nord-estul Transilvaniei¹⁶⁵. Înainte de 1700, [r̄] (lung) este înregistrat în câteva texte moldovenești, dar după această dată fenomenul dispare din scrisul literar românesc¹⁶⁶. Alături de [r̄] (lung), textul prezintă și sunetul [r]: *răul* (62^v/121).

Repartiție: nord-estul Transilvaniei și nordul Moldovei.

16. Prezența africateri [g̃] (în locul în locul fricativei [j] din limba literară actuală) a fost notată în *agiunge* (62^v/5), *agiutoriu* (64^r/12), *gios* (68^r/10) etc. Începând cu secolul al XVI-lea și continuând cu cele următoare,

¹⁶³ *Ibidem*, p. 137-140.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 138.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 155-156.

¹⁶⁶ *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Coordonator: Ion Gheție, București, 1997, p. 313.

fenomenul caracterizează zonele de nord ale țării¹⁶⁷, în care, după 1700, se produce și un proces de extindere de la sud către nord a rostirilor cu [j]¹⁶⁸. În cuvinte de acest tip, textul nostru prezintă doar două atestări ale lui [j]: *jiudecat* (65^r/14) și *jiudecă* (65^r/12).

Repartiție: a) Moldova și Transilvania (fără partea de sud-est);

b) Muntenia și sud-estul Transilvaniei.

17. Forma de indicativ prezent, 3 sg. *nu ști* (62^r/12), care circulă astăzi în întreaga Transilvanie de la nord de Mureș, a fost notată în secolul al XVII-lea în Transilvania și Moldova¹⁶⁹.

Repartiție: Transilvania (fără partea sud-estică) și Moldova.

18. Adverbul *acmu* (f. 66^v/13, 17, 68^v/20) este specific graiurilor de tip nordic, începând cu secolul al XVI-lea¹⁷⁰. În secolele următoare *acmu* este frecvent notat în Moldova și în Transilvania, cu precădere în Maramureș și Năsăud, în timp ce forma *acum* cunoaște primele atestări nordice în Crișana) abia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁷¹.

Repartiție: Moldova, Transilvania, Maramureș, Năsăud.

19. *Aslam* (62^r/13, 14) este considerat un regionalism literar care a circulat exclusiv în texte de origine moldovenească¹⁷².

Repartiție: Moldova.

20. *Feredeu* (67^r/6) este un maghiarism atestat în Moldova încă din secolul al XVI-lea¹⁷³. Începând cu secolul al XVII-lea, cuvântul este frecvent consemnat în texte literare din Banat și Transilvania¹⁷⁴.

Repartiție: Moldova, Bucovina, Banat și Transilvania.

21. *Păcurariu* (69^r/1) este răspândit în zilele noastre numai în teritoriile de peste munți, unde circula și în trecut. Documentele îl consemnează în Banat-Hunedoara, în Maramureș și, izolat, în Muntenia¹⁷⁵, spre deosebire

¹⁶⁷ Gheție, BD, p. 149.

¹⁶⁸ I. Gheție, *Evoluția africatelor Ț și Ț la fricative în Transilvania după 1700*, în FD, VI, 1969, p. 43-48.

¹⁶⁹ Gheție, BD, p. 169-170.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 175.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 175.

¹⁷² DLRTR, s. v. *aslam*.

¹⁷³ Gheție, BD, p. 186; cf. și DA, s. v. *feredeu*.

¹⁷⁴ DLRTR, s. v. *feredeu*.

¹⁷⁵ Gheție, BD, p. 191.

de textele literare, care l-au făcut să circule în toate provinciile românești. Toponimul *Păcurarul*, atestat în județul Iași, ne face să credem că în trecut termenul a circulat și în Moldova¹⁷⁶. Astfel, pe lângă atestările din DLR, s.v. *păcurar*, cuvântul mai prezintă atestări și în celelalte manuscrise ale povestirii *Archirie și Anadan*, repartizate pe provincii, după cum urmează: ms. rom. BAR 86 (f. 118^v) și ms. 1702 (f. 126^r) – pentru Moldova; ms. rom. BAR 1151 (f. 156^r), 1867 (f. 235^v), 3518 (f. 40^r), ms. 53 (f. 20^v) de la Muzeul Olteniei din Craiova – pentru Țara Românească; ms. rom. BAR 1739 (f. 13^v), 3202 (f. 21^{r-v}), ms. 3399 (f. 185^v), ms. CM 23 (f. 2^v) de la Biblioteca „Astra” din Sibiu, ms. rom. BAR Filiala Cluj-Napoca 88 (f. 135^v) – pentru Transilvania.

Repartiție: Banat-Hunedoara, Transilvania (fără partea sudică) și, izolat, în Moldova și Muntenia.

22. *Pomnu* pentru „pom” (69^r/9) este o variantă care a fost notată în zilele noastre în nordul Moldovei, mai exact în localitatea Vama din jud. Suceava¹⁷⁷. Pentru epocile mai vechi nu deținem atestări, dar se poate presupune că lexemul a putut circula și atunci în aria în care a fost identificat astăzi.

Repartiție: nordul Moldovei.

23. Pentru *vorovitoriu* (61^v/11), format pe teren românesc pornind de la un element de origine ucraineană, nu deținem atestări care să ne permită stabilirea zonei în care a avut curs. Judecând însă după etimologie și după aria de circulație a unor cuvinte din aceeași familie – *vorovă* și *vorovi* –, este normal ca el să fi fost răspândit în nordul Transilvaniei și al Moldovei¹⁷⁸.

Repartiție: nordul Transilvaniei și al Moldovei.

Analiza fonetismelor, formelor și cuvintelor apte să ofere informații referitoare la limba textului arată că aceasta coincide cu graiul vorbit în partea de nord a Transilvaniei. În cadrul acestei zone, ariile cele mai vizate sunt Maramureșul, de unde era originar copistul, și Năsăudul, unde se executa copia. Dintre cele 23 de fenomene examinate, nouă se circumscriu Transilvaniei de nord (nr. 3, 5, 6, 12, 15, 17, 20, 21 și 23), opt se regăsesc

¹⁷⁶ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București. 1963, p. 526; Gheție, BD, p. 191.

¹⁷⁷ Cf. ALR II/I, Material: necartografiat, p. 86, întrebarea 2713, punctul 228; apud DLR, s. v. *pom*.

¹⁷⁸ Gheție, BD, p. 196.

în atestări provenite din Maramureș și/sau Năsăud (nr. 1, 2, 8, 9, 10, 11, 14, 18), în timp ce doar șase aparțin (și) zonelor extracarpătice; dintre aceste particularități, două circulă în Moldova, Muntenia și Oltenia (nr. 4 și 7), două au fost consemnate exclusiv în Moldova (nr. 19 și 22), una are curs în Muntenia și sud-estul Transilvaniei (16); în sfârșit, ultima (nr. 13) este proprie ariei nordice, căreia, din punct de vedere lingvistic, i se alătură și nord-vestul Olteniei. Cele mai multe dintre fenomenele examinate pot fi localizate – explicit sau implicit – în Maramureș și/sau în Bistrița-Năsăud, adică în cel puțin una din cele două zone legate de numele copistului: una din care el era originar și cealaltă în care executa copia. Totodată, repartitia dialectală a unora dintre fenomenele lingvistice menționate în text (*aslam*, *cuiub*, *pâine*, *pomnu*) sugerează posibilitatea existenței unui original moldovenesc după care s-a efectuat copia conservată în ms. rom. BAR 577.

PERSOANA COPISTULUI

Din însemnarea de la f. 25^r deținem informații despre persoana copistului. Acesta se numea Vartolomei și era originar din Maramureș, dintr-o localitate neprecizată. Era ieromonah și a copiat texte religioase (*Octoiul* și *Catavasierul*) în limba slavonă pentru preotul Andrei din satul Budacul Românesc (astăzi, Budac) din actualul județ Bistrița-Năsăud. Tot el este copistul textelor cuprinse între filele 61^r și 163^v. Unele particularități ale limbii în care este scrisă însemnarea ne furnizează indirect informații suplimentare despre persoana copistului. După cum am arătat mai sus, însemnarea este scrisă în slavă. Limba însemnării prezintă particularități ale slavonei de redacție răsăriteană. Astfel, ѣ > о în со pentru съ, во pentru въ, тои pentru тѣи; ѣ > е în веси pentru вѣси, iar ж (ѣ) > ѣ în вѣлъ pentru вѣлъ – вѣлъ. Totodată, scriind рѣминѣскъ pentru românesc, copistul dovedește a avea dificultăți în pronunțarea lui [i], pe care îl redă în scris prin и și face confuzie între е și ѣ, fapt specific textelor slavone de redacție răsăriteană și celor sârbești.

Greșelile de scriere a textului românesc ne fac să credem că scribul era un străin. Astfel, în textul românesc apar grafii neromânești: *cuvintul* (62^v/4), *fântină* (63^v/19); cf. *cuvânte* (62^v/13), datorat unei false analogii după singular, și *întâmpănă* (68^v/17). Sunt relativ numeroase situațiile în care copistul dovedește că are dificultăți în pronunțarea lui [ă], pe care, din această cauză,

il redă în scris prin *ε*: *cealalate* (față) (62^v/21), (*mândră*) *frumoase* (66^v/11–12), *învățe* (= învăță, 61^r/2), *lăse* (= lăsă, 67^r/11), *mase* (= masă, 62^v/18–19), (*carte*) *minciunoase* (63^v/21), *pase* (= pasă, 67^r/5); cf. și *pasă* (65^v/3).

Corecturile făcute de cel care a scris textul sunt încă un indiciu că acesta nu era român. Grafia *смѣ* (65^r/6) pentru *să-m* este „corectată” de scrib prin suprascrierea unui *ε*, nu a unui *ъ* sau *ѣ*, cum ar fi fost normal din partea unui scriitor român. Grafiile de tipul *capr kile* (69^r/6) și *înțel kpt* (61^r/6–7) reprezintă notații posibil de atribuit unui copist ucrainean, căci în slavona de redacție răsăriteană *k* = *e*. De altminteri, toate particularitățile grafice neromânești converg către aceeași concluzie, și anume că scribul era ucrainean de origine.

Alte greșeli de scriere consemnate în text pot fi foarte bine atribuite și unui copist român. Printre acestea se numără nenotarea articolului hotărât enclitic *-l* (care în limbajul colocvial sau într-un ritm mai rapid al vorbirii nici nu este pronunțat), prezența dezacordului dintre subiect și predicat, grafiile explicabile prin anticiparea unor sunete din corpul cuvintelor (*cupul* pentru *capul*, 65^r/6 și *lăgă* pentru *legă*, 65^r/18), ca și grafia hipercorectă (*îtoarci* pentru *îtorci*, 62^v/20).

Tot legat de persoana copistului, o discuție aparte impun grafiile de tipul *bină* (65^r/1), *învață-mă* (69^r/5), *șadea* (63^v/12) și *Archiriă* (67^r/1, 21, 67^v/4). Dacă în primul exemplu *ă* poate fi explicat printr-o anticipare grafică (*БИНА АСТА*), în celelalte este vorba fie de o confuzie a iusurilor, fie de o particularitate specifică manierei grafice a acestui copist de a-l nota pe [e] prin *ă*¹⁷⁹. În cazul grafiei *Archiriă*, cuvântul se află de cele mai multe ori în cazul genitiv; faptul acesta ar putea explica prezența lui *ă* în locul lui *e* ca un reflex al terminației cazuale din limba originalului. În sprijinul acestei supoziții vine și grafia *аркириа* (67^r/21) cu *a* la finală.

ADNOTATORUL MANUSCRISULUI

Textul povestirii *Archirie și Anadan* a fost supus unei revizuirii de către o persoană rămasă necunoscută. Aceasta își propune să îmbunătățească textul, aducându-i clarificări și îndreptând porțiunile pe care le consideră greșite sau nesatisfăcătoare din punctul de vedere al preciziei și corectitudinii în exprimare.

¹⁷⁹ Vezi și *Psaltirea Hurmuzaki*, unde notarea lui [e] prin *ă* este regulă pentru anumite cuvinte.

Intervențiile persoanei necunoscute care adnotează textul sunt scrise cu chirilice. Judecând după particularitățile grafice și după starea de conservare a înscrisurilor, care sunt, pe de o parte, foarte decolorate și, pe de altă parte, murdărite, purtând patina unei îndelungate și repetate lecturi, se poate presupune că glosele au o vechime mare și că ele pot fi atribuite secolului al XVIII-lea. În general, glosele sunt plasate interliniar. Excepție fac cele două adnotări de la filele 61^r și 63^r. Prima dintre ele este foarte ștersă și nu se mai pot descifra decât câteva slove, dar nici în privința identificării acestora nu ne putem pronunța cu certitudine. Cea de-a doua este foarte vizibilă; aici, adnotatorul introduce cuvântul *prea* în propoziția *Nu ședea mult* (63^r/8–9), care, după părerea sa, ar trebui să devină *Nu ședea prea mult*.

Intervențiile acestui copist nu se limitează doar la adaosuri marginale și interliniare. Adeseori, el consideră că un cuvânt sau o porțiune a acestuia trebuie eliminate din textul original; în acest caz, el pune între paranteze rotunde partea care urmează a fi scoasă din text. Iată câteva exemple de adnotări care cuprind atât adaosuri și înlocuiri de cuvinte, cât și porțiuni îndepărtate din text:

Textul original	Textul adnotat
F. 61 ^r /5–7	
... întru zilele lui Sănagrip-Împărat den Țara Dorolui. Și era Archirie prea înțelept și boiarin mare la acel împărat.	În zilele lu Sănagrip-Împărat den Țara Dorolui era un om de-l chema Archirie, prea înțelept și boiar mare și sfeatnic la acel împărat.
F. 62 ^r /5–6	
Fătul mieu, nici să sapi groapa altuia, că apoi tu ver cădea într-însa.	Nici să sapi groapa altuia, că apoi bine tu poț cădea într-însa.
F. 62 ^r /11–12	
Nebunul, măcar cu toiagul l-ai bate, nu ști nemică.	Nebunul, măcar cu toiagul de l-ai bate, nu ști nemică.
F. 62 ^v /1	
Când vei să grăiești domnu-tău ...	Când vei să grăiești cu cineva ...
F. 66 ^v /5–6	
Cum vom face și cum vom trimite la Faraon să ne slujască slujba?	Cum vom face, pe cine vom trimite la Faraon?
F. 68 ^r /13–14	
- Cui mă potrivescu eu? - Soarelui. - Boierii miei? - Razile soarelui.	- Cui mă potrivescu eu? Archirie zise: - Soarelui. Boierii tăi - razilor soarelui.

ORIGINALUL STRĂIN

În filologia română este unanim acceptată ideea că originalul cărții populare *Archirie și Anadan* era scris în slavonă, întrucât scrierea nu este cunoscută decât în versiuni slavone și românești. Din păcate, până în prezent, originalul străin după care s-a făcut traducerea românească nu a putut fi identificat, întrucât versiunile slavone publicate nu coincid cu versiunea din ms. rom. 577; aflarea sursei slavone rămâne în continuare o problemă de cercetat. Urmele folosirii unui original slavon la alcătuirea versiunii românești sunt evidente; o seamă de particularități existente în traducerea românească nu pot fi explicate decât prin folosirea unui izvor slavon. În continuare ne vom referi la acele care ni s-au părut probante:

a) prezența unor cuvinte ca *mândrie* „înțelepciune“ (61^r/12) și *hrăni* „păzi, păstra, ține“ (66^r/5);

b) prezența unor calcuri lingvistice ca: *că vii cu oastea spre mine* (65^r/1-2) în loc de *că vii cu oastea împotriva mea*; *Archirie s-au rădicat... spre capul Mării-tale* (64^r/16-17), unde *spre* este folosit în locul prepoziției *împotriva* sau *asupra*;

c) ordinea literelor este cea proprie alfabetului chirilic: *a, b, v, g* (69^r/3);

d) numele țării în care este sfetnic împărătesc Archirie – Țara Dorolui (61^r/6) – este o adaptare a lui *Adorov* din versiunile slave.

FILIAȚIA

Tradiția manuscrisă a narațiunii *Archirie și Anadan* este foarte bogată în literatura noastră. Până în prezent au fost identificate 57 de manuscrise datând dintre anii 1708 și 1863 și provenind din toate provinciile istorice locuite de români și chiar din afara granițelor țării. Filiația textului este o problemă extrem de dificilă, deoarece, cu o singură excepție, aceea referitoare la ms. rom. BAR 5319 (fost 6040) și 5321 (fost 6036), semnalată de Al. Mareș¹⁸⁰, manuscrisele nu prezintă texte identice. Compararea minuțioasă a manuscriselor atestă, pe lângă numeroase și semnificative similitudini, existența unor deosebiri care sugerează fie transmiterea acestei povestiri pe cale orală, lucru cu totul posibil, având în vedere dimensiunile ei reduse, fie

¹⁸⁰ Al. Mareș, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 216.

contribuția personală a celui care a prelucrat și/sau copiat textul. Posibilitatea transmiterii orale poate fi susținută de înregistrarea adaosurilor întâlnite cu precădere în manuscrisele târzii a unor pasaje care nu se regăsesc în manuscrisele vechi și care ar putea constitui contribuția personală a copistului, dacă nu cumva ele sunt rezultatul efectuării unei alte traduceri sau al colacionării textului copiat cu versiuni slavone care conțineau fabulele la care ne referim în continuare. Astfel, în partea finală a povestirii, unde este relatată pedepsirea lui Anadan de către Archirie, există un pasaj în care Anadan se roagă să fie făcut „comis la cai“, „păcurariu la oi“ și „purcariu la porci“. Acest pasaj se regăsește, integral sau parțial, în aproape toate manuscrisele. În plus, manuscrisele copiate mai târziu adaugă și alte rugăminți ale lui Anadan: *să fiu găscar la găștile tale* (ms. rom. 3518 din anul 1770, f. 41^r), *să-ți fiu găinariu la găinile tale* (ms. rom. 1739 din anul 1778, f. 14^r).

Punerea în paralel a unor texte românești relevă existența unei legături strânse între acestea, indiferent de provincia în care au fost scrise. Pentru exemplificare, vom reproduce pasaje similare din ms. rom. 577 (Transilvania, 1708); 1867 (Țara Românească, 1717), 3518 (Țara Românească, 1770), 1739 (Transilvania, 1778) și 4104 (Moldova, 1787).

Ms. rom. 577 f. 65 ^r /19-65 ^r /10	Ms. rom. 1867 f. 228 ^r /12-228 ^r /13	Ms. rom. 3518 f. 29 ^r /8-30 ^r /8	Ms. rom. 1739 f. 8 ^r /6-8 ^r /1	Ms. rom. 4104 f. 99 ^r /2-8
Iară Archirie zise: - Frate, știi, oarecând ți-am făcut mult bine. Adu-ți aminte!	Iară Archirie zise: - Frate arma- șe, știi că ți-am făcut oarecând mult bine și ți-am scos capul din nevoie. Adu-ți aminte!	Iară Archirie zise: - Frate, știi oarecând ți-am făcut mult bine ție și ți-am scos eu ție capul de la mare pierzare.	Iară Archirie zise: - Frate, știi oarecând că mult bine ți-am făcut ție, că ți-am scos capul de la pier- zare.	Iară Archirie zise armașului: - Frate armaș, știi oarecând că ți-am făcut un bine odată și ți-am scos capul de la mare nevoie. Adu-ți aminte!
Iară armașul zise: - Știu, frate, dar cum voui face, că acela ce nu face zisa îm- păratului cu ca- pul plătești.	Iară armașul zise: - Știu, frate, foarte bine, ci apoi acela ce nu va face zisa împăratului, el apoi plătește cu capul.	Iară armașul zise: - Știu, frate, ci dar acuma cum voui face, că cela ce nu face slujba împăratului cu capul plătește.	Iară armașul și zise: - Știu, frate, bine, dară acuma cum vom face, că știi bine că cela ce calcă porunca și nu face slujba împărătească cu capul plătește.	Armașul zise: - Știu, frate, ci dar cum vom face, că cel ce nu face zisa împăra- tului, el cu capul plătește.
Așijderea să roagă Archirie armașului: - Pasă la împăratul și zi	Iară Archirie zise:	Iară Archirie răspunse: - Pasă, frate, la împăratul și zi:	Iară Archirie zise:	- Frate armaș, pasă la împăratul și grăiești așa: „Doamne, s-au

Ms. rom. 577 f. 65 ^v /19–65 ^v /10	Ms. rom. 1867 f. 228 ^r /12–228 ^v /13	Ms. rom. 3518 f. 29 ^v /8–30 ^r /8	Ms. rom. 1739 f. 8 ^r /6–8 ^v /1	Ms. rom. 4104 f. 99 ^r /2–8
așea: „Cinstite împărate, roagă-se Archirie mării tale să-l lași să-l duc la casele lui, acolo să-i taiu capul, să-l slujască popii lui, și giupâneasa lui să-l plângă, și roabele lui. Și trupul lui să-l îngroape acolo, iară capul să-l aduc la Măriia ta“.	– Pasă, frate, la împăratul și gră-iaște și zi: „Împărate, roagă-se Archirie să-l lași să-l duc să-i taiu capul la casele lui, ca să-l slujască preoții și să-l plângă jupâneasa lui și robii lui și să-i îngroape trupul lui, iară capul eu îl voi aduce la Măriia ta“.	„Cinstite împărate, roagă-se Archirie împărății tale ca să-l lași să-l duc la casele lui ca să-i tai capul acolo, ca să-l slujască popii lui și să-l plângă jupâneasa lui și roabele lui. Și trupul să-l îngroape acolo, iar capul lui îl voi aduce aicea, la împărăția ta“.	– Mergi, frate, la împăratul și zi: „Cinstite împărate roagă-se Archirie împărății tale ca să-l lași să se ducă la casele lui și să-i taiu capul acolo, ca să-l slujască popii lui și să-l plângă jupâneasa lui și roabele lui. Și trupul să-l îngroape acolo, iară capul îl voi aduce la împărăția ta“.	rugat Archirie să-l lași să-l duc la casăle lui, să-i taie capul acolo, ca să-l slujască popii lui și să-l plângă giupâneasa lui cu roabile lui și să-l îngroape în biserica lui“.

În aceste manuscrise, formele numelui împăratului nu sunt întotdeauna identice, ele diferențiindu-se atât în cadrul unuia și aceluiași manuscris, cât și de la un manuscris la altul, după cum urmează:

Ms. rom. 577	Ms. rom. 1867	Ms. rom. 3518	Ms. rom. 1739	Ms. rom. 4104
Sanagrip (66 ^r /8) Sănagrip (61 ^v /5) Sănagriptu (64 ^r /11)	Sinagrid (225 ^r /7) Sinagrip (231 ^r /2)	Sinagrip (20 ^v /6)	Sanagript (6 ^v /9)	Sanagrid (99 ^v /2) Sanagrip (100 ^v /8) Senagrip (100 ^v /13) Sinagrip (100 ^v /3)

Există unele diferențe și între formele numelui purtat de slujitorul împăratesc trimis în Egipt pentru a îndeplini poruncile faraonului; iată-le:

Ms. rom. 577	Ms. rom. 1867	Ms. rom. 3518	Ms. rom. 1739	Ms. rom. 4104
Archirie (68 ^v /8)	Abegan (233 ^v /11)	Abecan (37 ^v /11, 14)	Abecan (12 ^v /20, 22)	Archirie (100 ^v /6) Archirii (100 ^v /4)

Examinarea acestor exemple evidențiază dificultatea alcătuirii unei steme de filiație pentru narațiunea *Archirie și Anadan*. Mai mult decât atât, examenul comparativ este în măsură să arate cât de riscantă este până și încercarea de a le grupa, în funcție de similitudini, în câteva familii, așa cum a făcut C. Ciuchindel¹⁸¹.

¹⁸¹ Ciuchindel, AA, p. 89–92; cf. și anexa de la p. 207–208.

STUDIU LINGVISTIC

GRAFIA

În narațiunea *Archirie și Anadan* din ms. rom. BAR 577, f. 61^r–69^r, am identificat următorul inventar de semne: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, м, ѿ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, ѿ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ și ѡ.

Slovele е, ѿ, ѡ, nu au fost notate în textul românesc. Unele slove au valoare de cifre: ̃ (= 4; 68^r/19), ̃ (= 7; 68^r/17, 20), ̃ (= 12; 68^r/15, 18), ̃ (= 15; 67^r/8). În câteva cazuri, cifrele sunt scrise integral, conform pronunției: треи сѣте (65^r/15), доиспрѣзѣче (67^r/14–15), дои спрѣзѣче (67^r/15).

Slova а prezintă varianta А la inițială de frază: Акмѡ (66^v/17) și la inițiala numelor proprii: Анаданѡ (64^v/5), Аркирѣ (63^v/19). Pentru sunetul [t] se folosesc slovele т și м. Ultima apare exclusiv în suprascrieri: чинсти^т (67^v/7).

Slovele а, б, в, г, д, ж, з, и, к, л, м, н, о, р, с, ф, х, ц, ш, ѿ, ѡ, nu pun probleme de interpretare, întrucât fiecareia îi corespunde în plan fonetic întotdeauna același sunet sau grup de sunete. În interpretarea slovelor е, и, ѿ, і, т, м, ѡ, ѿ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, се ridică două tipuri de probleme: 1) o slovă reproduce mai multe sunete și 2) unui singur sunet îi corespund în plan grafic două semne (slove) diferite. Acestora le vom consacra observațiile care urmează.

Slova е notează sunetul [e] în: зилеле (61^r/5), потривескѡ (68^r/13), прѣте (66^v/18). La inițială de cuvânt sau silabă, е notează diftongul [ie]: еши (= ieși, 68^r/11), сѣ грѣци (= să grăiești, 62^v/1), мѣрѣи (= muierii, 62^r/20). O grafie curioasă ne întâmpină în ѡ карте минчѡноасе (= o carte minciunoasă, 63^v/21), în care primul е reproduce pe [e], iar al doilea ar trebui să corespundă unui [ă]. Pentru explicarea grafiilor de acest tip, vezi mai sus (p. 133–134).

...ca și când ai bea niște apă bună(.) dintru o fântână reace (63^v/18–19), și căută împăratul și văzu (.) oștile viindu către cetate (64^v/21–64^v/1). Semnul două puncte este folosit uneori în locul virgulei: ...o poartă la inimă, alta în grumazi (:) al treile în gură ... (62^v/3), alteori în locul punctului: Mai bine să zacă omul o boală grea decât să lăcuiască cu muiarea rrea(:) (62^v/18–19). Frecvent, semnul două puncte se folosește înainte și după slovele-cifră: (:) 7 (:) zile (68^v/20); cf. și încadrarea slovelor-cifră între punct și două puncte: (.) 12 (:) luni (68^v/18–19), (.) 7 (:) oao (68^v/20), vro (.) 15 (:) zile (67^v/8). Uneori, semnul care precedă slova-cifră (punctul sau două puncte) lipsește: un copaci cu 12 (:) ramuri (68^v/15).

FONETICA

Vocalism. [a] etimologic s-a păstrat în *blastămi* (61^v/18), *dascalul* (69^v/3, 4), *macar* (62^v/12). Când provine dintr-un [a] latin sau slav neaccentuat, [ă] s-a menținut în *cătră* (64^v/1), *năsip* (67^v/9), *păreale* (67^v/11), *s-au rădicat* (64^v/16–17), dar a trecut la [e] în *besearecă* (61^v/11, 13), *nedejduința* (64^v/4), *nedejduiești* (63^v/15). În *să lăcuiască* (69^v/8) [ă] etimologic nu a trecut la [o] prin analogie cu *loc*.

[e] aton s-a menținut în *dumineca* (61^v/14).

În poziție finală, [e] se închide uneori la [i]: *funi* (= fune, 68^v/16, 20), *plătești* (3 sg., 65^v/2). În mod excepțional am consemnat închiderea lui [e] median la [i] în *razile* (67^v/11, 68^v/14).

[e] apare diftongat în *deaca* (64^v/12), dar s-a menținut în *deca* (64^v/12). În *direaptă* (62^v/16 [e] a trecut la [i], iar în *dreptul* (67^v/5) s-a sincopat.

Anticiparea elementului palatal a fost consemnată în *pâinea* (63^v/2, 3, 14). În schimb, [i] nu a fost notat în *spământa* (64^v/1–2), cuvântul reproducând aici forma etimologică, singura cunoscută limbii secolului al XVI-lea¹⁸⁶.

[î] a fost menținut în *împlea* (61^v/1), *întră* (64^v/19). Trecerea lui [î] la [i] a fost înregistrată în *cuvintul* (62^v/4), *fântină* (63^v/19). Prezența acestui fonetism a fost explicată prin originea copistului (vezi mai sus capitolul *Persoana copistului*, p. 133–134).

[o] protonic s-a închis la [u] în *purcariu* (69^v/8).

¹⁸⁶ Densusianu, HLR, II, p. 111.

[u] final a fost notat în *să facu* (67^v/2), *să legu* (67^v/9); cf., însă și nenotarea lui în această poziție în exemple ca: *fătul* (61^v/16), *împărat* (64^v/19), *părul* (67^v/1), unde numărul ocurențelor este mult mai mare decât cel al exemplurilor în care [u] final apare notat. În diftongul [iu], [u] a fost consemnat în: *curteniū* ((63^v/2–3), *grăiiu* (63^v/3), *gândiiu* (63^v/1), *învățaiu* (63^v/20–21).

Diftongi. [e] accentuat în poziția *e* apare diftongat ca [ɛa] și notat prin ɛ sau, mai rar, prin ʌ: *mearge* (68^v/4), *orbeaște* (62^v/14), *treace* (62^v/7); cf. și [e] ([ɛ]) păstrat în *blândețe* (61^v/3) și *merge* (69^v/15).

La finală, sub accent, diftongul [-ɛă] s-a redus uneori la [é] ([ɛ]): *va pute* (62^v/12); cf. și *ai bea* (63^v/18), *vei vedea* (64^v/5). În această poziție, [-ɛa] se reduce mai frecvent la [e] în situațiile când diftongul nu se află sub accent: *Toate să dai și să arăți muierii, iară minte să nu o dai* (62^v/21), *Piatra să va întoarce la dânsul, iară pâine va veni la tine* (63^v/3), *O pecetlui cu peceate împăratului* (64^v/1), *Bătrânit-ai și minte Ț-ai pierdut* (65^v/16).

În mod excepțional, am notat trecerea diftongului [ia] la [iɛ] în *Ț-i tăie* (= Ți vei tăia, 69^v/21). În alte situații [ia] este menținut: *tăiat* (68^v/9).

Diftongul [qa] este notat în mod constant (vezi mai sus, capitolul *Grafia*, p. 140).

În *luo* (63^v/11, 67^v/16) o poate corespunde în egală măsură diftongului [uă] sau diftongului [uo].

Consonatism. *Labiale.* Acestea se păstrează, de regulă, nepalatalizate. Excepție face labiodentală [f], care arareori trece la [h] în *veri hi* (61^v/17); cf. *veri fi* (61^v/9), *să fii* (61^v/10), *să-ți fiu* (69^v/11). Timbrul moale al labialelor este notat în *besearecă* (61^v/13), *mearse* (64^v/14), *mearge-voiu* (64^v/5). Durificarea lui [m] a fost consemnată în *tocmală* (62^v/7–8); [p] apare durificat în *pă* (62^v/10, 67^v/3). În *să zdro[bă]scu* (63^v/16), [bă] a fost reconstituit după tăietura hârtiei¹⁸⁷.

Dentale. [d] s-a păstrat în *putredescu* (63^v/16–17). [r] apare durificat în *doisprăzeace* (67^v/14–15, 15), *vro* (67^v/8), *vrūn* (62^v/8). În sufixele *-ar* (< lat. *-arius*) și *-tor* (< lat. *-torius*), [r] prezintă, de regulă, timbru moale: *gânsariu* (67^v/3), *măgariul* (68^v/15, 18), *păcurariul* (69^v/15), *purcariu* (69^v/8), *vorovitoriu* (61^v/11); cf. și *tâlharului* (65^v/18).

¹⁸⁷ Pentru explicații mai detaliate, vezi capitolul *Descrierea manuscrisului*, p. 122–123, unde se vorbește despre deteriorarea hârtiei sub acțiunea corosivă a cernelii cu care a fost scris textul. Dacă reconstituirea silabei *bă* este corectă, ea atestă durificarea lui [b] în textul de față.

rr în notația singulară *rrea* (62^v/19) trebuie interpretat ca un [r] apical-vibrant¹⁸⁸.

[s], [z], [t], prezintă atât timbru moale, cât și fenomenul durificării. Am notat timbrul moale al lui [s] în *casele* (65^v/6), *singur* (64^v/15), *zise* (65^v/21). [s] apare cu timbru dur în *sămăna* (65^v/20), *vrusăși* (65^v/6), *zisăse* (65^v/11). Mai frecvent, [s] are timbru dur în silaba finală: *să dusă* (64^v/10), *purceasă* (64^v/11), *pusă* (63^v/14), *zisă* (64^v/3,5); cf. și *zise* (64^v/8, 11).

[z] prezintă timbru dur în *zua* (63^v/11, 67^v/17, 68^v/1). În mod consecvent, în loc de *z* este scris *dz* în *Dumnedzău* (61^v/19, 62^v/8, 11, 63^v/5). Acesta este singurul cuvânt în care [d] + [e], [i] din latină au drept corespondent românesc sunetul [dz]. În rest, peste tot apare [z]: *frunză* (62^v/16), *zise* (64^v/8, 11, 65^v/12).

[t] apare durificat în *țapa* (68^v/2, 10), *țapă* (68^v/1), *ț-ai pierdut* (65^v/11), *ț-am făcut* (65^v/20), *ț-au fost* (69^v/19); cf. și *înțelept* (62^v/10, 62^v/7), *să-ți fiu* (69^v/1, 7), *adu-ți aminte* (65^v/20–21).

Prepalatale și *palatale*. Cu excepțiile de mai jos, [ș], [j] prezintă timbru moale. Astfel, [e] și [i], ca și diftongul [ea], precedați de aceste consoane, sunt notați consecvent: *așea* (69^v/11), *șezi* (63^v/11), *șezu* (63^v/21), *vei greși* (61^v/12), *vei sluji* (61^v/7). În *jiudecat* (65^v/14), *jiudecă* (65^v/12) *ji* ar putea nota un [ȝ] (moldovenesc). În *să slujască* (63^v/2, 3–4, 65^v/6–7, 66^v/6), [j] a fost consemnat cu timbru dur în poziție „tare”.

[ğ] este notat în *agiunge* (62^v/5), *agiutoriu* (64^v/12), *gios* (68^v/10), *giupâneasa* (65^v/7, 66^v/5).

Laringala [h] s-a păstrat în *marhă* (61^v/15) și a trecut la [v] prin stadiul [f] în *pravul* (69^v/17).

Grupul consonantic [sv] provenit din slavă a fost menținut în *sveatnicii* (66^v/1) și *sveatnicul* (66^v/8). El a evoluat la [sf] în *sfreder* (67^v/11) și *sfredeli* (67^v/11–12).

Accidente fonetice. Am notat trecerea lui [t] la [p] în *îndărăpnic* (62^v/17) și asimilarea în *sfreder* (67^v/11); cf. și *sfredeli* (67^v/11–12). Am mai consemnat păstrarea lui [n] în *gânsariu* (67^v/3, 6) și epenteza lui [u] în *cuiub* (68^v/16) și *cuiubul* (66^v/18). Pe lângă fonetismele cu epenteza lui [u], textul nostru conține și exemple fără epenteză: *cuiburi* (68^v/19).

¹⁸⁸ Avram, *Contribuții*, p. 92–96.

MORFOLOGIA

Substantivul *copac* prezintă la singular forma *copaci* (68^v/15). De asemenea, se păstrează forma etimologică *ram* (68^v/15) pentru ceea ce în limba actuală a devenit, printr-o refacere a singularului după plural, *ramură*. Pluralul substantivului *piatră* este *pietri* (62^v/18). În *cuvânte* (62^v/13) aveam a face cu un plural refăcut după singular printr-o falsă analogie¹⁸⁹; cf. și *cuvinte* (64^v/6). O formă regională de plural este înregistrată în *mânzii* (67^v/10)¹⁹⁰.

În legătură cu declinarea este de semnalat faptul că, însoțit de adjectiv posesiv postpus, substantivul la genitiv-dativ este lipsit de marca acestui caz: *Anadan gândi rău unchiu-său* (63^v/16–17), *înaintea domnu-tău* (61^v/8), *Archirie nu putu răspunde domnu-său* (65^v/7–8), *Nu poți răspunde domnu-tău nemică* (65^v/11); cf. *Roagă-se Archirie Măriei tale* (65^v/5). Valoarea de dativ este exprimată prin construcții analitice formate din cazul acuzativ cu prepoziția *la*: *scriu la tine* (64^v/3, 66^v/11–12), *Tu ai fost credincios la tată-mieu* (65^v/3). La vocativ am notat forma în *-e* a substantivelor proprii masculine: *Scriu la tine, Sanagripe-Împărate* (66^v/11–12).

Articolul posesiv prezintă forma variabilă *al* (62^v/3) într-un context în care se impunea folosirea formei de feminin singular: *Să aibă cuvântul trei porți: o poartă la inimă, alta în grumazi, al treile în gură* (62^v/1–3). Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca *al treile* să fie folosit aici cu sens adverbial „în al treilea rând”.

Pronumele personal de persoana a treia masculin singular are și forma *eluș* (66^v/9). Pronumele (adjectivul pronominal) *meu* cunoaște exclusiv forma originară *mieu* (61^v/14, 61^v/1, 7, 62^v/4, 63^v/4, 63^v/3 ș.a.).

Verbul. Este de conjugarea a doua verbul *a împlea* (61^v/1). Verbul *a se odihni* apare ca verb intransitiv la diateza activă: *să-mi lași vreamă să odihnesc* (67^v/7–8). Verbul *a semăna* „a fi asemenea” este folosit cu forma de dativ a pronumelui reflexiv: *că-ș sămăna la chip acel tâlhariu cu Archirie* (65^v/20). La indicativ prezent, pers. 3 sg., verbul *a ști* prezintă forma *ști* (62^v/12). Tot la indicativ prezent semnalăm pentru verbul *a impresura* forma

¹⁸⁹ Densusianu, HLR, II, p. 57.

¹⁹⁰ Cf. DLR, s. v. *mînz*.

de pers. 3 sg. *împresură* (64^v/8). Imperfectul verbelor de conjugarea a patra conservă terminația *-iia* la pers. 3 sg.: *nu știia* (64^v/3), *știia* (66^f/5). Perfectul verbelor *a cere*, *a da* la persoana a treia este *cerșu* (68^v/8), *deade* (68^v/6), *deaderă* (67^v/11). La pers. 1 sg., verbul *a duce* are la perfectul simplu forma *duș* (63^v/2). Una dintre particularitățile importante ale textului cercetat aici este folosirea foarte frecventă a formelor perfectului simplu. Prezentul conjunctivului de la verbul *a ucide* are la pers. 3 sg. forma *să ucigă* (64^f/18). *A avea* prezintă la pers. 2 sg. a conjunctivului prezent forma *să aibi* (63^f/14). Verbele cu tema în *d*, *n*, *r* înregistrează, la modurile conjunctiv și gerunziu, forme iotacizate: *să-i paie rău* (63^f/9–10), *să piarză* (63^v/18), *să prinză* (64^f/18), *să puie* (64^f/18), *viindu* (64^v/1). Condiționalul trecut se exprimă prin imperfectul lui *a vrea* urmat de infinitivul verbului de conjugat: *vrea isprăvi* („ar fi isprăvit“, 66^v/7). La imperativ am consemnat forma *pasă* (65^v/3). La viitorul indicativului, auxiliarul prezintă formele *veri*, *vei*, pentru persoana a II-a, și *oi*, pentru persoana I: *veri hi* (61^v/17), *veri învăța* (62^f/10), *veri vrea* (69^f/13), *vei vedea* (61^v/14–15), *vei vrea* (62^f/7), *oi ceare eu* (66^f/19).

Adverbul. În această categorie am notat câteva forme regionale învechite: *acmu* (66^v/4, 13, 17, 68^v/20), *curund* (61^v/5, 64^f/7) și *maine* (68^f/8).

Prepoziția *pe* din limba literară de azi prezintă dubletul *pă* (67^v/3) – *pre* (67^v/12), forma din urmă fiind mai frecventă.

Conjuncția *dacă* (64^v/9) are, pe lângă forma din limba actuală, și formele *daca* (62^v/4), *deaca* (65^v/15, 66^f/6), *deca* (64^f/12).

Interjecția. Consemnăm faptul că textul conservă interjecția *ni* („uite“, 66^v/4, 13), ieșită astăzi din uz.

SINTAXA

Sintaxa este un domeniu în care textul oferă prea puține elemente demne de a fi consemnate. În general, la nivelul întregului text, informația lingvistică nu este prea bogată din cauza întinderii modeste a acestuia, dar în sintaxă faptul este mai evident decât în celelalte compartimente ale limbii. Din această cauză am putut nota doar următoarele fenomene:

– dezacordul dintre subiect și predicat: *ceale neagre easte noaptea* (68^f/21), *toate pre apă să duce* (69^f/10);

– apozitia acordată: *Anadan gândi rău unchiu-său, lui Archirie* (63^v/16–17), *Și tot socotiia cum va face să piarză pre unchiu-său, pre Archirie* (63^v/17–18);

– nereluarea complementului direct exprimat prin pronume: *Dumnedzău pre tine va milui* (62^v/11);

– anacolutul: *Fătul mieu, cine va arunca în tine cu pîiatră, tu aruncă cu pâine într-însul* (62^v/21–63^f/2), *Fătul mieu, cine-ț gândește rău, tu gândește lui bine* (63^f/4–5).

LEXICUL

În marea sa majoritate, textul este alcătuit din elemente lexicale cunoscute și limbii actuale. Dintre cuvintele învechite și regionale semnalăm:

aslam „camătă“ (cf. rus. *oslam*, tăt. *aslam*): *să nu iai camătă cu aslam, că camăta cu aslam orbeaște ochii omului și-i va piarde sufletul* (62^f/13–14). În contextul dat, *camătă cu aslam* semnifică „dobândă excesiv de mare, camătă nelegală“. În acest sens pledează și intervenția ulterioară a unei mâini neidentificate, care glosează interliniar sintagma *cu aslam* prin *peste lege*¹⁹¹.

curteni „a lua (sau a introduce) pe cineva în serviciul unei curți“ (< *curtean* + suf. *-i*): *Și-l duș și-l curteniiu la domnu-mieu* (63^v/1–2).

delunga „îndepărta“ (< *delung* + suf. *-a*): *Să-i tai Măriia ta capul și să-l delungi trei sute de coți capul d[ei] trup* (65^f/14–16).

feredeu „baie, scaldă“ (< magh. dial. *feredö*): *Pasă, Archirie, pasă la feredeu de te spală și te îmbracă* (67^f/6).

Între cuvintele folosite cu alt sens decât cel cunoscut de limba actuală, am notat:

crezut „credincios, devotat, fidel“; (om) de încredere¹⁹²: *Tu ai fost crezut la tată-mieu* (65^f/3).

¹⁹¹ Cf. și articolul nostru, *Camătă cu aslam = dobândă cu asupreală = camete asuprite?*, în LR, XLIII, 1994, nr. 1, p. 51–56.

¹⁹² Cu acest sens cuvântul este atestat în cele mai vechi texte românești, începând cu *Psaltirea Hurmuzaki*; v. DA, s. v. *crede*.

dulce „bun, frumos, plăcut”: *Doamne, mearge-voiu eu la dânsul și-l voiu mângâia cu cuvinte bune și dulci și-<l> voi aduce viu la Măriia-ta* (64^v/5-7).

mândrie „înțelepciune”: *Și-l crescui și-l învăța carte de besearcă și începu a-l învăța mândrii frumoase și înțelepciune* (61^v/10-13).

mândru „înțelept”: *La dumnealui au lăsat învățătură bună și mândră* (66^v/11).

sprentar „indecent, deplasat, nepotrivit”: *Fățul meu, să te ferești de cuvânte sprentare și minciunoase* (62^v/12-13).

taină „loc ascuns, tainiță”: *... îl băgă la o taină mare și adâncă și-l știia numai giupâneasa lui. Și-l hrăniia într-ace taină și nime nu știia* (66^v/4-6).

Sinonimia. Deși redus ca întindere, textul vădește o anume bogăție lexicală, ilustrată, între altele, și de sinonime. În cele ce urmează, prezentăm câteva perechi de sinonime: *aslam* (62^v/13) – *camătă* (62^v/14), *blagoslovit* (68^v/1) – *miluit* (61^v/9-10), *bun* (64^v/6-7) – *dulce* (64^v/7), *înțelept* (61^v/1) – *mândru* (66^v/11), *înțelepciune* (61^v/12-13) – *mândrie* (61^v/12), *omori* (69^v/7) – *ucide* (68^v/21).

Formarea cuvintelor nu prezintă prea multe elemente diferite de limba de azi, fapt explicabil în bună parte prin dimensiunile reduse ale textului. Semnalăm totuși existența câtorva derivate și compuse specifice limbii literare vechi. Dintre derivatele cu sufixe amintim: *curteni* (63^v/2-3), *giupâneasă* (65^v/7), *nedejduință* (64^v/4), *șoimărie* (67^v/16). Din rândul compuselor nu trebuie omise *delunga* (65^v/15), *oarecând* (65^v/20), *preacredincios* (63^v/16). Un alt fenomen notabil este absența prefixului în- la unele verbe formate de la adjective: *bătrânit-ai* (65^v/10).

NOTA EDITORULUI

Deși redusă ca întindere, povestirea *Archirie și Anadan* ocupă un loc aparte în istoria limbii și literaturii române vechi, datorat atât vechimii, cât și răspândirii sale în timp și spațiu, pe întregul teritoriu locuit de români; cf. mai sus, p. 103).

Archirie și Anadan se publică pentru prima dată în 1850 prin grija lui A. Pann, de numele căruia se leagă și cea de-a doua ediție, tipărită în 1854. Textul celor două ediții nu este identic. După toate probabilitățile, A. Pann a publicat o prelucrare proprie a acestei cărți populare, care nu pune la contribuție în mod expres un anume manuscris din cele aproximativ 60 cunoscute astăzi. De-a lungul secolului al XIX-lea, cartea a cunoscut republicări în anii 1890, 1894, 1896. În secolul nostru, acestea au fost reluate cu prilejul reeditării integrale sau parțiale a operelor lui A. Pann.

Prima ediție – parțială – datorată unui filolog apare în 1883¹⁹³. În 1891, M. Gaster publică (sub anul 1784) două fragmente preluate, după cum afirmă autorul, din: a) *Codex miscelaneu*, f. 100-108 și b) *Codex miscelaneu*, 1777, f. 137 b – 145 b¹⁹⁴. În realitate, ambele fragmente reproduc pasaje din ms. rom. BAR 1155, copiat în 1784 de Ioniță (de) Arhip din Suceava¹⁹⁵. Pasajele reproduse de Gaster în *Chrestomatie română* se regăsesc în ms. rom. 1155, f. 95^v/1-96^r/7 (primul fragment) și f. 101^v/10-103^r/1 (al doilea fragment). Ms. rom. 1155 i-a aparținut lui M. Gaster și poartă pe fila de gardă însemnarea: *Fost Gaster 94*. Datarea celui de al doilea fragment în anul 1777 se datorează unei confuzii. Această porțiune de text provine din fostul ms. Gaster 90, actualmente ms. rom. BAR 1151 (f. 148-156),

¹⁹³ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 106-108.

¹⁹⁴ M. Gaster, *Chrestomatie română*, București, 1891, vol. II, p. 134-136.

¹⁹⁵ G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 9-10.

care, într-adevăr, datează din 1777¹⁹⁶. Tradusă în limba engleză, versiunea din 1784 a fost publicată de M. Gaster în 1900¹⁹⁷, suportând unele remanieri din partea traducătorului¹⁹⁸.

Până în prezent, cele mai vechi manuscrise ale acestei cărți populare nu au stat în atenția editorilor. Ele se plasează în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și se păstrează în depozite ușor accesibile din țară: Biblioteca Academiei, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, Biblioteca Institutului de Lingvistică din Cluj-Napoca, BAR Filiala Cluj-Napoca și Biblioteca Mitropolitană din Sibiu. Prima și unica transcriere integrală a povestirii *Archirie și Anadan*, care reproduce textul cu fidelitate, spre deosebire de edițiile lui Anton Pann, care sunt prelucrări, apare în anul 1963 sub îngrijirea lui I. C. Chițimia și Dan Simonescu¹⁹⁹; ea se întemeiază pe ms. rom. BAR 3518 databil în jurul anului 1770, ceea ce îl plasează pe locul opt în lista cronologică a celor mai vechi manuscrise românești care conțin narațiunea *Archirie și Anadan*. Această ediție a fost republicată în anii 1968²⁰⁰ și 1973²⁰¹.

Larga răspândire de care s-a bucurat *Archirie și Anadan* printre români, absența unei ediții consacrate celui mai vechi manuscris ajuns până la noi, ilustrarea raporturilor culturale dintre români și popoarele din jur, trecerea unui interval de circa 35 de ani de la tipărirea singurei ediții științifice a acestei cărți, precum și necesitatea creării unor instrumente de lucru în vederea redactării monografiei dedicate cărților populare constituie tot atâtea motive care îndreptățesc – dacă nu cumva impuneau demult – publicarea unei noi ediții. Pentru alcătuirea ei, a fost ales cel mai vechi text cunoscut până astăzi. Acesta este conservat în ms. rom. BAR 577, f. 61^r–69^r, copiat în anul 1708, în satul Budacul Românesc din actualul județ Bistrița-Năsăud, de ieromonahul Vartolomei, originar din Maramureș. Valoarea acestui text

¹⁹⁶ Štrempel, *Catalogul*, [I], p. 239–240.

¹⁹⁷ În „Journal of the Royal Asiatic Society”, 1900, p. 301–319; textul este reluat în „Studies and Texts in Folklore”, vol. I, p. 239–257.

¹⁹⁸ Cf. articolul nostru, *Archirie și Anadan* în versiune engleză, în LR, XLIII, 1994, nr. 1–2, p. 51–56.

¹⁹⁹ Chițimia-Simonescu, *Cărțile populare*, I, p. 309–319.

²⁰⁰ *Viața lui Bertoldo și Bertoldino. Cărți populare*, Ediție de I. C. Chițimia, București, 1968, p. 89–103.

²⁰¹ Anton Pann, *Felurite*, Ediție de Mircea Muthu, Cluj, 1973, p. 175–191.

este dată nu numai de vechimea sa, ci și de împrejurarea că numărul operelor literare de proveniență nord-transilvăneană alcătuite în perioada din care datează textul nostru este foarte mic. Practic, în afară de *Archirie și Anadan*, din zona și epoca respectivă nu mai deținem decât câteva poezii copiate de Nicolae Petrovay²⁰².

Pe lângă transcrierea propriu-zisă, ediția noastră mai conține un studiu filologic și unul lingvistic, absolut necesare pentru stabilirea locului ocupat de acest text în cadrul literaturii de gen, ca și pentru descrierea stadiului atins de cultura lingvistică a momentului și locului în care a fost copiat manuscrisul. Nu am considerat necesară alcătuirea unui glosar, întrucât cele câteva cuvinte regionale dispărute sau mai puțin cunoscute astăzi (*aslam*, *curteni*, *delunga*, *feredeu*) nu constituiau un material suficient de bogat pentru elaborarea unui glosar. De altfel, ele au fost discutate în cadrul studiului lingvistic, în capitolul *Lexicul* (v. mai sus, p. 149–150).

În reproducerea textului am adoptat principiile transcrierii interpretative; propunându-ne să stabilim echivalența dintre slove și literele latine corespunzătoare, ne-am raportat în permanență la regulile ortografice actuale²⁰³. În cele ce urmează, vom prezenta principalele soluții de interpretare adoptate.

ε la inițială de cuvânt sau de silabă a fost interpretat ca *ie*: εши = *ieși*, мѡерѣи = *muierii*. ε face excepție de la această regulă în paradigma verbului *a fi* și în cadrul pronumelor personale de pers. 1 sg. și 3 sg. și pl. masc. și fem., unde ε a fost transcris ca *e*: ера = *era*, еци = *ești*, еѡ = *eu*, conform regulilor ortografice actuale, etc. Precedat de и sau ѣ, în poziția amintită, ε se transcrie *e*: благословеніе = *blagoslovenie*, соѣіе = *soție*.

ѣ și ѡ precedați de consoană au fost transcriși ca *ea* în: картѣ = *cartea*, фертѣе = *fereaste*, лѣкъ = *leac*, плѣкъ = *pleacă*.

ѡ și ѡ la inițială de cuvânt sau de silabă au fost echivalați cu *ia*: тѡѡтъ = *tăiat*, тоѡε = *toiage*. Excepție fac formele de ind. prez. pers. 3 sg. ale verbului *a fi*, unde ѡте și ѡте au fost echivalate cu *east*. De asemenea, în cazul pronumelui demonstrativ, forma de fem. sg. sau n. a fost transcrisă prin *ace(a)ea*.

²⁰² G. Alexici, *Material de limbă din „Codicele de la Petrova”*, în RIAF, XIII, 1912, p. 278–293; apud Gheție, BD, p. 364.

²⁰³ Cf. I. Gheție și Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, 1974, p. 163–177.

Sucesiunea *їа* a fost menținută: *мърїа* = *măriia*. Grafiile de tipul *шадѣ* pentru *ședea* și *аркирїа* pentru *Archirie* au fost considerate ca simple greșeli de copist și consemnate în aparatul critic (cf. însă și capitolul *Persoana copistului*, p. 133–134).

ѣ a fost transcris ca *ă* sau *â*, în conformitate cu limba literară de azi: *блѣндеце* = *blândețe*, *кържмидѣ* = *cărămidă*, *мжнѣчи* = *mănânci*, *татѣ-тѣѣ* = *tată-tău*. La finală, *ѣ* are întotdeauna valoarea [ă] și a fost transcris ca atare: *кѣмѣ* = *cheamă*, *іарѣ* = *iară*.

La finală de cuvânt *ѣ* este folosit constant în virtutea tradiției cu semnificație pur grafică: *даскалѣ* = *dascaul*, *фараонѣ* = *faraon*, *лѣкѣ* = *leac*; cf. însă *зисѣ* (64^v/5), unde nu se poate stabili cu maximum de siguranță valoarea slovei *ѣ*: *zis* sau *zisă*. În poziție finală, acolo unde este de presupus existența unui [ї] nesilabic, *ѣ* nu a fost echivalat cu *i* (*і*), întrucât în text predomină situațiile în care [ї] nesilabic este notat prin *и*. În consecință, grafiile de tipul *чине-ць гжндеце*, *чине-ць мжна*, *верѣ фи* au fost transcrise ca *cine-ț gândește*, *ține-ț mâna*, *ver fi*; cf. și *рѣспѣзи* = *răspunzi*, *сѣ сапи* = *să sapi*, *сокотеци* = *să socotești*, *вери хи* = *veri hi*. Grafiile de tipul *копачѣ*, *сѣ фачѣ*, unde am putea avea a face cu notarea lui [č], au fost reproduse prin *copaci*, *să faci*.

ѣ a fost transcris ca *ă* sau ca *i* (*â*) în funcție de situația din limba literară actuală; astfel *ѣ* a fost echivalat cu *ă* în *кържмидѣ* = *cărămidă*, *хржни* = *hrăni*, *лѣж* = *luă* și cu *â* în *кѣвѣнтѣ* = *cuvânt*, *джнѣлѣ* = *dânsul*, *пѣмжнтѣ* = *pământ*.

ѡ a fost reprodus prin *o* în: *лѣѡ* = *luo*, *ѡѡ* = *oao*, *ѡастѣ* = *oastea*.

ѧ a fost transcris prin *în*: *ѧвѣцѣтѣра* = *învățătura*, *ѧчепѣ* = *începu*. *ѧнѧнтѣ* a fost transcris *înnaintea*. Urmat de o labială, *ѧ* a fost echivalat cu *îm*: *ѧпѣратѣлѣ* = *împăratul*. Pentru segmentul grafic *лѣлѣ*, lecțiunea nu poate fi stabilită cu exactitate: *luă-l* sau *luân<du>-l*.

Grupul *ръ* a fost transcris ca *âr* în *сръгѣ* = *sârg*, fiind considerat reflexul unei maniere grafice slavone (reminiscență a modelului slav); cf. *вѣртосѣ* (61^v/14, 62^r/2).

Dubletele grafice cu corespondente în graiuri au fost menținute întocmai: *cuib* – *cuiub*, *daca* – *dacă* – *deaca* – *daca*, *luă* – *luo*, *să duse* – *se duse*, *veri fi* – *veri hi*, *ver fi* – *veri fi*, *zisă* – *zise*. Au fost menținute, de asemenea, dubletele grafice ale numelor proprii: *Sanagrip* – *Sănagrip*, *Țara Dorului* – *Țara Dorului*.

Slovele suprascrise au fost coborâte în rând: *ѡилѣ* = *oilor*, *сѣ адѣ* = *să aduci*; când slova suprascrisă a fost susceptibilă de două interpretări, ea

a fost redată cursiv: *адѣвѣ(р)* = *adevăr* ~ *adevăru*, *то(ц)* = *toț* ~ *toți*. Prescurtările uzuale au fost întregite tacit: *бл(с)веніе* = *blagoslovenie*, *бл(с)вѣтъ* = *blagoslovit*, *дѣмне* = *Doamne*, *дѣмнѣ* = *domnu* (*Domnu*), *дѣмнѣѣ* = *Dumnedzău*.

Greșelile de copist au fost corectate în text și înregistrate în aparatul critic: *бинѣ* = *bine*, *кѣпѣлѣ* = *capul*, *шадѣ* = *ședea*. Rostirile neromânești *capreale* pentru *caprele*, *înțeleapt* pentru *înțelept*, *învățe* pentru *învăță*, *pase* pentru *pasă*, *ruminesc* pentru *rumânesc* ș.a. au fost menținute.

Am reprodus între [] porțiunile de text în care hârtia a fost deteriorată, iar textul a devenit parțial ilizibil, fiind reconstituit după urmele rămase, coroborate, uneori cu pasaje corespunzătoare din alte manuscrise. Când textul nu a putut fi reconstituit din cauza distrugerii totale a suportului material, am folosit semnul [...]. Între < > am reprodus fragmentele de text sau de cuvânt omise de copist.

Punctuația a fost stabilită de editor.

Aparatul critic conține greșeli de copist, alte lecțiuni posibile, cuvinte sau secvențe repetate din greșeala scribului, anumite intervenții ale unui copist necunoscut (= M₁), altul decât cel căruia îi datorăm adaosurile interliniare făcute în scopul îmbunătățirii modului de redactare a textului, și traducerea cuvintelor scrise într-o limbă străină.

Marginal am consemnat fila. În transcrierea textului, bara oblică (/) semnifică trecerea de la recto-ul filei la verso, iar trecerea de la o filă la următoarea este marcată prin bara oblică dublă (//).

În încheiere, ținem să precizăm că pe întreg parcursul elaborării ei lucrarea a beneficiat de observațiile judicioase ale celor doi coordonatori ai ediției, Ion Gheție, șeful Sectorului de limbă literară și filologie, și Al. Mareș, cercetător în cadrul aceluiași sector. Doamna Mirela Teodorescu, doctor în filologie, referentul desemnat de Consiliul științific al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan”, a formulat, de asemenea, o serie de sugestii de care am ținut seama în redactarea formei finale a lucrării. Tuturor acestora le adresăm mulțumirile noastre. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, aducem cuvenitele mulțumiri Editurii Minerva care, prin redactorul șef Tiberiu Avramescu, și-a asumat dificila misiune de a tipări în aceste momente o carte dintr-o serie cu impact limitat asupra marelui public, iar prin redactorul de carte, doamna Viviana Șerbănescu, a asigurat acestei apariții editoriale marca profesionalismului.

ÎNVĂȚĂTURA LUI ARCHIRIE, CUM ÎNVĂȚE PRE NEPOTU-SĂU, PRE ANADAN, DE TOATE ÎNVĂȚĂTURILE¹

61^r

Adecă eu, Archirie, învățaiu pre nepotul meu, pre Anadan, nepot de soră, întru zilele lui Sănagrip-Împărat den Țara Dorolui.

Și era Archirie prea înțeleapt și boiarin mare la acel împărat. Și Domnu <nu> i-au dat feciori de trupul său, ce luă pre nepotu-său, pre Anadan, și-l hrăni tot cu miiare și cu pâine albă și cu vin bun. Și-l crescui, și-l învăță carte de besearecă, și începu a-l învăța mândrii frumoase și înțelepciune și minte mare să aibă. Și zisă²:

„[F]ățul meu, A[n]adane, întâi, să nu faci negoț cu boiarii, nice să cumperi marhă de furat, căce că vei pierde bucatele tale.

Fățul meu, Anadane, pre tată-tău și pre mumă-ta să-i cînstești, să nu-i blastămi, că nu-ț va da Dumnedzău feciori, nici-ți va da bucate cu / blagoslovenie, nice vei împlea bine.

Fățul meu, Anadane, cine va³ grăi cu rău cătră tine, tu cu blândețe cătră dânsul să grăiești și să-i răspunzi cuvânt bun, că omul năprasnic curund răspunde omului cuvânt rău, iară apoi să căiaște și-i pare rău.

Fățul meu, când vei sluji la domnu și va fi nebun domnu-tău, iară tu să nu-i zici că easte nebun, ce să faci zisa lui, deci, ver fi miluit de dânsul.

61^v

¹ Peste 8' – o pată de cerneală. ♦ ² зисъ; altă lecțiune <au> zis. ♦ ³ Secvența *cineva* scrisă inițial: ЧИВА, apoi copistul a adăugat interliniar: не. ♦

Fătul meu, nici să fii foarte vorovitoriu înaintea domnu-tău, nici grabnic, că vei greși.

Fătul meu, și la zile mari să mergi la besearecă și mai vârtos dumineca.

Fătul meu, unde vei vede omul plângând, acolo să mergi, să-l mângâi și să-i aduci aminte că va muri și el.

Fătul meu, când veri hi om mare, tu te pleacă înaintea oamenilor.

Fătul meu, și mâniia nu Ț-o vărsa curund, că apoi-Ț va părea rău și nu ve<i>⁴ pute folosi.

62^r Fătul meu, Ține-Ț mâna de <fu>rtușag și de ucide//ri de om și limba de cuvinte reale; și te ferește de curvie și mai vârtos de muiarea curvă cu barbatu, că-Ț va mânca capul.

Fătul meu, Anadane, de om înțelept să ascuȚi ce <te> va învăța.

Fătul meu, nici să sapi groapa altuia, că apoi tu ver cădea într-însa.

Fătul meu, când vei vrea să faci vreo tocmală bună sau vrun lucru bun, să socotești foarte bine întâie cum va cădea apoi.

Fătul meu, pă omul înțelept, de-l veri învăța, el te va asculta, iară nebunul, macar cu toiașul <de> l-ai bate, nu ști nemică.

Fătul mie<u>, să nu iai camătă cu aslam, că camăta cu aslam orbește ochii omului și-i va pîiarde sufletul.

Fătul meu, mai bine sluga direaptă și bună decât fratele nebun și rău, și îndărăpnic.

Fătul meu, mai bine să zacă omul o boală grea decât să lăcuiască cu muiarea rea.

Fătul meu, toate să dai și să-i arăți muierii, iară minte să nu o dai, nici să o arăți.

⁴ Alte lecțiuni: ve<r>, ve<ri>. ✧

Fătul/ meu, când vei să grăiești cu domnu-tău, să aibă 62^v cuvântul trei porți: o poartă la inimă, alta în grumazi, al treile în gură, și de-aȚia să grăiești, că cuvîntul, dacă-l laș din gură, nu-l poți agiunge nice <cu> calul, nice cu ogarul, nice cu șoimul, ce, cătu-l grăiești, așa treace.

Fătul meu, omul înțelept să-l miluiaști și să-l socotești, că Dumnedzău pre tine va milui.

Fătul meu, cându vei avea un vecin rău, socoteaște-l și-l cinsteaște, că Dumnedzău pre tine va milui și el nu-Ț va pute face rău.

Fătul meu, să te ferești de cuvînte sprentare, să nu le grăiești fără ispravă și mincinoase, că mi<n>ciuna cade ca plumbul în fundul apei, iară apoi iase ca frunza în fața apei și-l știu toți.

Fătul meu, mai bine să porți pietri cu înțeleptul, decât să șezi la mase cu nebunul.

Fătul meu, cine te va lovi de o parte de față, iară tu să întoarci și ceaualalte față de parte⁵.

Fătul meu, // cine va arunca în tine cu pîiatră, tu aruncă 63^r cu pâine într-însul, că piatra să va întoarce la dânsul, iară pâine va veni la tine.

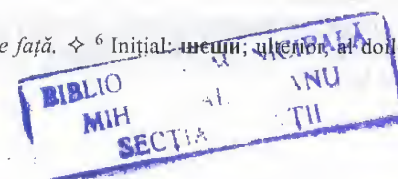
Fătul meu, cine-Ț gîndește rău, tu gîndește lui bine, că Dumnedzău va fi cu tine.

Fătul meu, mai bine înțeleptul să te bată, decât nebunul să te cinstească.

Fătul meu, când mergi la casa omului, nu ședea mult, că apoi te va goni. Mai bine să-i paie rău că te-ai dus, decât să-Ț caute rău că șezi⁶.

Fătul meu, noaptea să nu mergi fără arme, nici în cale, că nu știi ce te tâmpină.

⁵ Secvența față de parte pentru parte de față. ✧ ⁶ Inițial: ~~meu~~, unde, al doilea ~~u~~ a fost corectat în 3. ✧

Fătul mi[eu], în cale să nu mergi fără pâine, tot să aibi pâinea ta, să nu te nedejduiești pre d[ă]sagii altuia, că poamele în sânul [altuia] să zdro[bă]scu și putredescu⁷.

Fătul mieu, cându-ți spune omul învățătură bună, ca și când ai bea niște apă bună dintru fântină reace, așa easte învăătura cea bună“.

63^v

Eu, Archirie, învățaiu toate înțelepciunile pre nepotu-mieu, / Anadan, și gândiiu să-l duc la Sanagrip-Împărat să slujască. Și-l duș și-l curteniiu la domnu-mieu și grăiiu domnu-mieu:

– Să slujască nepotu-mieu, Anadan, la dumneata, că eu sânt bătrân și el easte tânăr, iară pre mine mă vei ierta și mă vei lăsa să mă duc să mă odihnesc la casele meale.

Și zisă împăratul:

– Pasă de te odihnește la casele tale, iară cându-mi vei trebui, eu te voi chema. Iară nepotu-tău boiarin mare va fi la mine.

Și să închină Archirie și-ș luo zua bună de la împăratul și să duse. Și ședea⁸ acasă de să odihniia [la] casele sale. Iară Sanagrip-Împăratu pusă pre Anadan logofătu mare în locul [lu]i Archirie. Și era preacredincios la împăratul.

64^r

Iară Anadan gândi rău unchiu-său, lui Archirie, și tot socotiia cum va face să piarză pre unchiu-său, pre Archirie, și să fie volnic pre satele lui și pre bucatele lui, și pre casele lui. Ce șezu de scrise carte minciunoase și // o pecetlui cu peceate împăratului și o trimise⁹ la Archirie.

Și așa zise în carte: „Eu, Sanagrip-Împărat, scriu la tine, Archirie, pace și sănătate, la nedejduința mea. Alta-ți fac știre: în ce ceas vei vedea carte mea, iară tu să te scoli

⁷ Inițial: нѣтрѣскѣ; ulterior, primul e a fost adăugat deasupra rândului. După acest cuvânt, urmează ши хіе чѣ. ⁸ шадѣ. ⁹ Inițial: тримите; ulterior, al doilea т a fost corectat în с. ◆

de acolo cu toată țara mea, cum vei putea mai tare și curund ca să vii la mine că ne împresură oastea grea turcească.“

Și, dacă văzu Archirie cartea împăratului, el crezu. Și îndată strânse oastea mare foarte și purceasă la împăratul Sănagriptu, ca să-i fie într-ajutoriu. Și deca să apropiară oștile lui Archirie, iară Anadan văzu și mearse la împăratul și pârî pre unchiu-său, pre Archirie. Și zise:

– Doamne, împărate, știi Mă[riia ta că unchiu-mie]u Archirie s-au rădicat cu oaste mare spre capul Mării tale să te prinză și să te ucigă și să puie el alt împărat?

Iară împăratul zise:

– Oare poate să fie așa?

Iară Anadan zise:

– Caută de vezi oștile lui.

Și căută împăratul / și văzu oștile viindu cătră cetate. Și să spământă împăratul foarte rău și nu știia ce să va face. Și zisă²:

64^v

– Cum vom face, logofeate? Vezi că vine unchiu-tău cu oaste spre mine.

Anadan zisă²:

– Doamne, mearge-voiu eu la dânsul și-l voiu mângâia cu cuvinte bune și dulci și-*<l>* voiu aduce viu la Măriia ta.

Împăratul zise:

– De-l vei aduce, mai mare boiarin decât tine și mai de cinste nu va fi altul la mine.

Și să dusă Anadan înainte unchiu-său, lui Archirie, și zise:

– De bine ai venit, părintele mieu, și sănătate de la împăratul și bine-i [pare]¹⁰ împăratului că ai venit; și au zis

¹⁰ Cuvânt scris într-o porțiune în care hârtia a fost deteriorată de acțiunea corosivă a cernelii; el este restabilit după decupajul lăsat de cernelă pe hârtie. ◆

să mergi singur cu mine și să lași oștile pre loc și să grăiți [amândoi c]u¹¹ împăratul.

65^r Și crezu Archirie și marse amândoi cu Anadanu la împăratul și lăsă oștile pre loc. Și întră la împăratul și să închină și începu a întreba pre împăratul de sănătate. Și aciași începu a-i zice împăratul// lui Archirie:

– Bine¹² easte așa, Archirie, că vii cu oaste spre mine să mă scoți din împărăție? Crez, tu ai fost crezut la tată-mieu; și la mine încă ai fost boiarin mare și mai crezut și mai cinstit decât toți boiarii, iară tu vrusăș se-m¹³ mănânci capul¹⁴ mieu, ce vei mânca capul tău.

Iară Archirie nu putu răspunde domnu-său nemică, numai ce zise:

– Nu știu nemică, Doamne!

Și începu nepotu-său, Anadan a-l pedepsi:

– Bătrânit-ai și minte ți-ai pierdut, de nu poți răspunde domnu-tău nemică?

Și zise împăratul:

– Anadane, jiudecă-l că ți-i unchiu și-i ești nepot!

Anadan zisă:

– Jiudecat easte, Doamne! Să-i tai Măriia ta capul și să-l delungi trei sute de coți d[e trup]¹¹.

[Și]¹⁰ zise împăratul într-acela ceas armașului celui mare:

– Ia-l și să-i tai capul!

Iară armașul luă-l¹⁵ pre Archirie și-*<l>* – lăgă și-l scoase afară.

Iară Archirie zisă:

– Frate, știi, oarecând ți-am făcut mult bine, adu-ți aminte!

¹¹ Pasajul inclus între paranteze drepte este scris într-o porțiune în care hârtia a fost deteriorată de acțiunea corosivă a cernelii; el este restabilit după decupajul lăsat de cerneală pe hârtie. ♦ ¹² БИНА. ♦ ¹³ Inițial: сѣмь; ulterior, e a fost adăugat deasupra rândului, ♦ ¹⁴ кѣпѣль. ♦ ¹⁵ аѣль; altă lecțiune: луан<du>-l. ♦

Iară armașul zise:

– Știu, frate./ Ce dar cum voi face, că cela ce nu face 65^v zisa împăratului cu capul plătești.

Așijderea să roagă Archirie armașului:

– Pasă la împăratul și zi așa: „Cinstite împărate, roagă-se Archirie Măriei tale să-l lași să-l duc la casele lui; acolo să-i taiu capul, să-l slujască popii lui și giupâneasa lui să-l plângă, și roabele lui. Și trupul lui să-l îngroape acolo, iară capul lui să-l aduc¹⁶ la Măriia ta“.

Iară armașul ascultă pre Archirie și să dusă la împăratul și zise cumu-i zisăse Archirie. Iară împăratul îl lăsă și zise:

– Să-l duci și capul să-l aduci la mine.

Armașul luă pre Archirie și-l dusă la casele sale. Și deaca-l duse, la casele lui, Archirie, el avea un tâlhariu [...] foarte bine lui Archirie. Și să roagă Archirie armașului să taie capul tâlharului, că-l ține de mulți ani în temnițe, și să-l ducă la împăratul, căci că-ș sămăna la chip acel tâlhariu cu Archirie. Și făcu armașul cumu-i// zise Archirie și tăie capul 66^r tâlhariului și-l duse la împăratul. Și-l văzu împăratul și crezu ca să fie capul lui Archirie.

Iară pre Archirie îl băgă la o taină mare și adâncă și-l știia numai giupâneasa lui. Și-l hrăniia într-ace taină și nime nu știia.

Iară deaca auzi Faraon-Împărat din țara Eghiptului că au perit sveatnicul lui Sanagrip-Împărat din Țara Dorulu<i>¹⁷, eluș scrise cărți și trimise soli¹⁸ Faraon. Și așa scrise în cărți: „Eu, Faraon-Împărat, scriu la tine, Sanagripe-Împărate. Alta dau știre: în ce ceas vei vedea cartea mea, iară tu să-mi trimiți meșteri să-m zidească cetate nici în ceriu, nice pre pământ. Și de sârgu să-m răspunzi cuvintelor ceal[or] [...].

¹⁶ аѣль. ♦ ¹⁷ Inițial: доролъ; M₁ adaugă chendima deasupra ultimei slove. ♦ ¹⁸ Slova o scrisă pește o alta, probabil ѣ sau ѣ. ♦

[...] face cumu-i învățatura mea, eu la tine voi veni și te voi sparge din cuiubul tău sau să-mi trimiți dajde cât oi ceare eu“.

66^v Și mearseră soli la Sănagrip-Împărat și-ș deadere solia și-ș închină cărțile de la Faraon-Împărat. Și strânse Sana-/grip-Împărat toți sveatnicii lui cei mari și cei mici din toată țara; și auziră toți cum spuseră cărțile de la Faraon-Împărat. Și zise împăratul Sănagrip:

– Ni, acmu, boiarilor, cum vom face și cum vom trimite la Faraon să ne slujască slujba?

Ei toți să sculară în picioare și ziseră:

– Cine era de vrea isprăvi slujba aceasta, Măriia ta l-ai tăiat pre Archirie înțeleptul. Deci, Doamne, aicea easte nepotu-său, Anadan, și la dumnealui au lăsat învățatură bună și mândră frumoasă¹⁹. Să-l poștești Măriia ta să vie aicea de față.

Și zise împăratul:

– Ni, Anadane, acmu cum vom face aceasta?

Zise Anadan:

– Nu știu, Doamne!

Împăratul zise:

– Ascultai de tine și pierdui pre unchiu-tău [...].

Acmu iară armașul cel mare [...] de zise așa din gură:

– Împărate, dară de ar hi acmu viu, ierta-l-ai?

Împăratul zise:

– Ierta-l-voiu; și cine-l va aduce, cu bun dar dărui-l-voiu.

67^r Și să dusă armașul și-l scoase din groapă pre Archirie.// Și era părul lui Archirie²⁰ până la brâu și unghile lui era ca de vultur. Și-l duse împăratul, și-l văzu împăratul, și-l cunoscă și-l întrebă:

– Tu ești Archirie?

¹⁹ Secvența mândră frumoasă pentru mândrie frumoasă. ✧ ²⁰ аркиріа. ✧

Răspunse Archirie:

– Eu sânt.

Și-i zise împăratul:

– Pasă, Archirie, pasă la feredeu de te spală și te îmbracă și vino la mine.

El zise:

– Doamne, să-m lași vreamă să od<i>hnesc vro 15 zile, să mă dezmetecescu, iară de-acia-ț voi griji grija și să fii fără de grijă.

Și să bucură împăratul foarte și lăse pre Archirie să odihnească.

Și de-acia mearse la împăratul și îi spune împăratul ce i-au trimis de la împăratul Faraon, tot. Și iară zise Archirie:

– Doamne să-m dai doisprăzeace vulturi și doisprăzeace șoimi din șoimărie.

Și-i deadere tot ce cerșu. Și-ș luo Archirie zua bună de la domnu-său și să duse la împăratul Faraon den țara Eghipetului. Și să închină la Faraon de la Sănagrip-Împărat. Și-l văzu Faraon pre Archirie și-l întrebă:

– Cine ești tu?

Archirie²¹ zise:

– Sânt mâ/nat, cinstite împărate, din Țara Dorului să facu o cetate nice în ceriu, nice pre pământ.

Zise Faraon:

– Pă un gânsariu ca tine au mânat la mine?

Archirie²² zise:

– Cine va sluji slujba domnu-său cu dreptul și-i va isprăvi slujba nu va fi gânsariu, ce mare om va fi acela și va fi mai cinstit decât toți înainte tuturor, și credincios va fi.

Și zise Faraon:

– Să-mi faci o fune de năsip, să-m legu mânzii.

²¹ аркиріа. ✧ ²² Аркиріа. ✧

Archirie²² luo un sfreder și sfredeli păreatele casei și deaderă razile soarelui pre gaură și zise:

– Doamne, strânge-ți funea, iară de-ț va mai trebui, îț voi mai face.

Și zise Faraon:

– Să-m faci cetate nice în ceriu, nice pre pământ.

68^r Și făcu Archirie hamuri și înhămă [șoimii și vulturii] și băgă un cucon mic în niște racle de brad și-l învăță, când va fi sus, să strige cu glas mare. Cuconul așea să zică: „Adu var și cărămidă!”. Și înhămă vulturii în raclă, unde era cuconul și le arătă// carne într-o țapa. Și zburară vulturii după țapa cu carne cu raclele și să suiră sus cu cuconul.

Și strigă atunce cuconul:

– Aduceți var, și cărămidă aduceți, că meșterii stau fără lucru.

– Și auzi împăratul și toți boiarii lui.

– Doamne, eu am adus meșteri, iară Măriia ta să aduci și să trimiț argați²³.

Împăratul zise:

– Cumu te cheamă?

El zise:

– Archirie.

Mainte știia Faraon, ce au zis că easte tăiat.

Și cuconul plecă țapa cu carne în gios și căzură vulturii pre pământ, pre carne. Și ieși cuconul și mearse la Archirie.

Iară Faraon zise:

– Archirie, să-m spui cui mă potrivescu eu.

– Soarelui.

– Boiarii miei?

– Razile soarelui.

²³ армаци. ♦

El zise:

– Dară ce easte un copaci cu 12 ramuri și pre un ram câte patru [cuiubure]¹⁰, și într-un cuiub câte 7 oao: unele negre, altele sânt albe.

Archirie zise:

– Un copaci easte anul, 12 ramuri – 12 luni sânt într-un anu; 4 cuiburi – 4 săptămâni sânt într-o lună; 7 oao – 7 zile într-o săptămână: ceale negre easte noaptea, ceale/ albe – zua.

68^v Și zise Faraon:

– Blagoslovit să fie Archirie. Și-l cunosc și-l întrebă de toate treabile și-l trimise la domnu-său cu daru.

Și mearse Archirie²⁰ la domnu-său, la Sănagrip-Împărat, și să închină cu slujbă de la Faraon. Și-l dăru domnu-său cu dar mare. Și deade Archirie darul armașului celui mare ce l-au scos. Iară Archirie²⁰ cerșu pre nepotu-său, Anadan. [...] pre mâna lui Archirie, unchiu-său. Și-l legă, și-l duse Archirie la casele lui; și-l începu a-l bate cu toiage de cornu; și-l bătu până zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele meu, să-ți fiu comis la cai.

Archirie²⁰ zise:

– Ba, fătul meu, că tu ai fost ca oarecând cându-și legă omul măgariul cu funi rea și să dezlegă [măgariul] și fugi, iară lupu-l întâmpănă și zise: „Bună cale, măgariule!”, Iară măgariul zise: „Să nu fie bună calea mea! Fie bună cale stăpănu-mieu, că mă legă cu funi rea, că tu mă vei mânca acmu.”

Și iară zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele meu, să-ți fiu păcurariu la oile tale.

69^r Dară Archirie zise:

– Ba, fătul meu, că tu ești ca lupul când învăța carte. Și zise dascalul: „A, b, v, g”. Lupul zise: „La mielusei, la iezi”.

Dascaul zise: „Că rău zici“. Lupul zise: „Dascale, învăță-mă²⁴ carte mai tare, că se apropie capreale de pădure“.

Și iară zise Anadan:

– Nu mă omorî, părintele meu, să-ți fiu purcariu la porci.

Archirie zise:

– Ba fătul meu, că tu ai fost ca un pomnu pre țarmurile apei. Deci, câte poame face, toate pre apă să duce. Așa fu și învățătura mea. Pre acela învățaiu și necăiurea n-au fost.

Și iară zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele meu, că ce veri vrea aceea-ț voi face.

– Ba, fătul meu, că tu ai fost ca lupul când merge pre urma oilor, iară păcurariu/ zise: „Ce mergi [pre urma oilor], lupule?“. Iar lupul/ zise²⁵: „Doru-mă ochii, ce mi-i leacul pravul oilor“. Iar lui nu-i p<r>e era voia de ace/ leac, ce-i era voia să apuce vreo oaie să mănânce.

Așa și tu, fătul meu, nu Ț-au fost destul de învățătura mea, ce tu ai vrut să-mi tai capul meu, ce al tău cap Ți-i tăie.

Și-l bătu până muri și să svârși. Amin.

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
MIHAIL SADOVEANU
SECȚIA RELAȚII

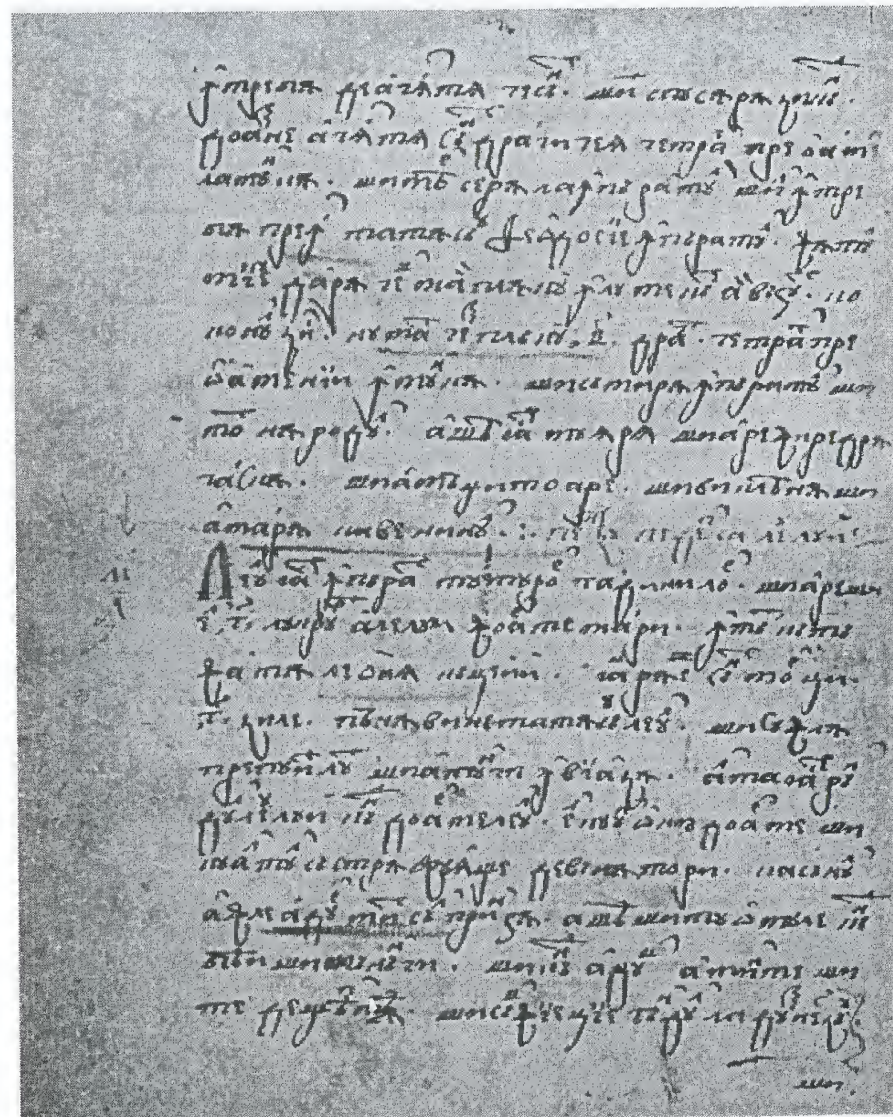
²⁴ ⚡ВАЦЬМА. ⚡ ²⁵ зм; altă lecțiune: zisă. ⚡

ANEXĂ

LISTA MANUSCRISELOR CARE CONȚIN POVESTIREA ARCHIRIE ȘI ANADAN

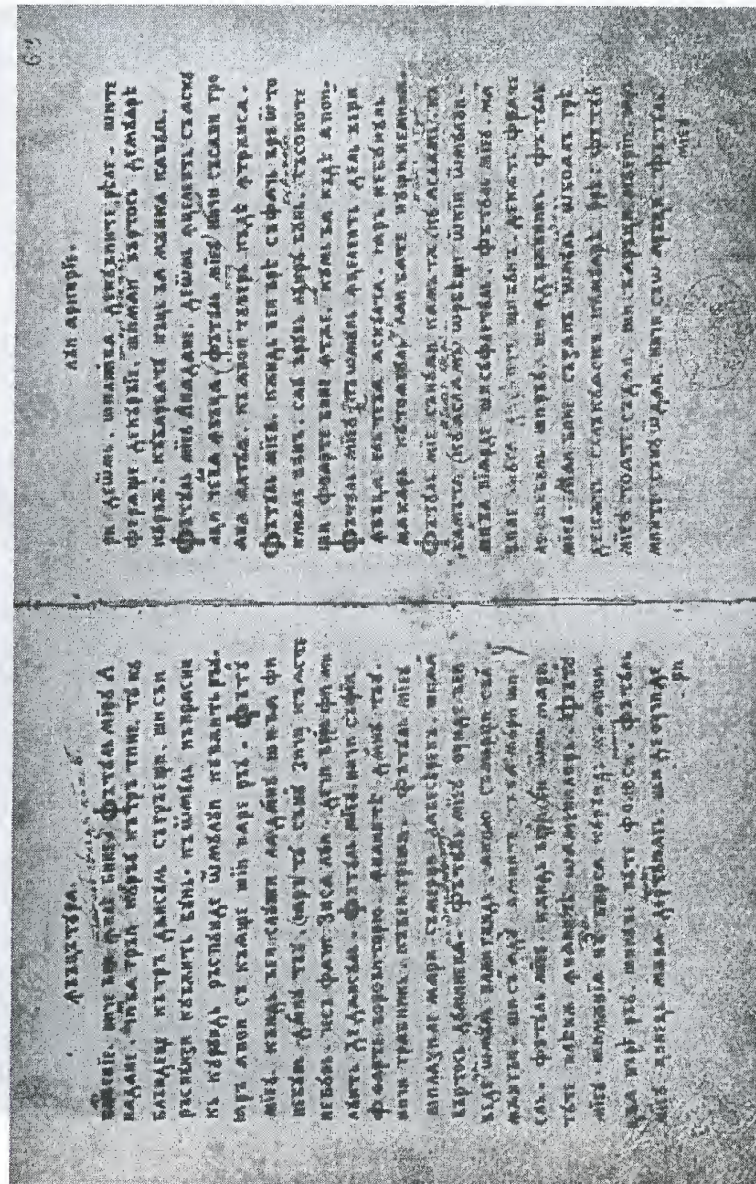
Cota	Data	Zona
1. Ms. rom. B.A.R. 577, f. 61–69	1708	Transilvania
2. Ms. rom. B. A. R. 1867, f. 222–235	1717	Țara Românească
3. Ms.3202 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 20–28	Încep. sec.XVIII	Transilvania
4. Ms. 4348 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 50–56	1744	Transilvania
5. Ms. 34 B.I.L. Cluj-Napoca, f. 99–130	1754	Transilvania
6. Ms. 4390 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 33–37	circa 1761	Transilvania
7. Ms. 31 Bibl. Mitropolitană, Sibiu, f.	1764	Transilvania
8. Ms. rom. B.A.R. 3528, f. 20–41	circa 1770	Țara Românească
9. Ms. 88 (92) B.A.R. Cluj-Napoca, f. 118–136	circa 1773	Transilvania
10. Ms. rom. B.A.R. 1151, f. 148–156	1777	Țara Românească
11. Ms. rom. B.A.R. 1739, f. 5–14,	circa 1778	Transilvania
12. Ms. rom. B.A.R. 2150, f. 114–120	1779	Țara Românească
13. Ms. rom. B.A.R.1414, f. 42–49	1780	Țara Românească
14. Ms. rom. B.A.R. 476, f. 86–94	1780–1790	Țara Românească
15. Ms. rom. B.A.R. 3324, f. 1–9	1781	Țara Românească (?)
16. Ms. rom. B.A.R. 3391, f. 355–361	1782	Moldova
17. Ms. rom. B.A.R. 1155, f. 95–103	1784–1806	Moldova
18. Ms. rom. B.A.R. 4104, f. 97–101	1787	Moldova
19. Ms. rom. B.A.R. 1286, f. 7–18	1788–1791	Moldova
20. Ms. rom. B.A.R. 3170, f. 87–93	1789	Transilvania
21. Ms. 183 (190) B.C.U. Cluj-Napoca, f. 1–9	circa 1790	Transilvania

Cota	Data	Zona
22. Ms. rom. B.A.R. 1735, f. 40-61	circa 1790	Țara Românească
23. Ms. rom. B.A.R. 3344, f. 103-104	circa 1791	Transilvania
24. Ms. rom. B.A.R. Cluj-Napoca, 6, f. 121-133	circa 1790-1795	Transilvania
25. Ms. rom. B.A.R. 2088, f. 156-166	circa 1793-1795	Moldova
26. Ms. rom. B.A.R. 44, f. 84-90	1794	Țara Românească
27. Ms. 110 Bibl. Mitropolitană Sibiu	1797	Transilvania
28. Ms. rom. B.A.R. 274, f. 109-149	sec. XVIII	Transilvania
29. Ms. rom. B.A.R. 2141, f. 226	sec. XVIII	Transilvania
30. Ms. V-15 (96) B.C.U. Iași	sec. XVIII	Moldova
31. Ms. rom. B.A.R. 5321, f. 46-64	sf. sec. XVIII	Moldova
32. Ms. rom. B.A.R. 3355, f. 162-166	1800-1804	Moldova
33. Ms. rom. B.A.R. 3181, f. 28-34	1802	Vârșet
34. Ms. rom. B.A.R. 3013, f. 200-211	1814	Moldova
35. Ms. rom. B.A.R. 3403, f. 76-77	1816	Țara Românească
36. Ms. rom. B.A.R. 1516, f. 13-33	1817	Moldova
37. Ms. rom. B.A.R. 5319, f. 49-69	1820	Moldova
38. Ms. rom. B.A.R. 4862, f. 23-27	circa 1823	Țara Românească
39. Ms. rom. B.A.R. 2509, f. 256-259	1825	Țara Românească
40. Ms. rom. B.A.R. 3181, f. 28-34	1825	Transilvania
41. Ms. rom. B.A.R. 2399, f. 28-33	1826	Țara Românească
42. Ms. rom. B.A.R. 5387 (6007), f. 83-92	1829	Transilvania
43. Ms. II-10 (337) B.C.U. Iași	1829	Moldova
44. Ms. rom. B.A.R. 1729, f. 50-69	1829	Moldova
45. Ms. 187 (200) Bibl. Patriarhiei Române	1830	Țara Românească
46. Ms. rom. B.A.R. 5708 (5937), f. 148-157	1830-1835	Moldova
47. Ms. rom. B.A.R. 4252, f. 14-18	circa 1832	Vârșet
48. Ms. rom. B.A.R. 1584, f. 306-309	sec. XIX	Țara Românească
49. Ms. rom. B.A.R. 1714, f. 3-9	sec. XIX	Moldova
50. Ms. rom. B.A.R. 2375, f. 1-4	sec. XIX	Moldova
51. Ms. rom. B.A.R. 3482, f. 45-57	sec. XIX	Transilvania (?)
52. Ms. rom. B.A.R. 5791, f. 2-22	sec. XIX	Moldova
53. Ms. rom. B.A.R. 5321 (6036), f. 46-64	sec. XIX	Moldova
54. Ms. rom. B.A.R. 5319 (6040), f. 49-69	sec. XIX	Moldova
55. Ms. rom. B.A.R. 2375, f. 1-4	circa 1841	Țara Românească
56. Ms. rom. B.A.R. 4171, f. 57-68	1843-1844	Transilvania
57. Ms. rom. B.A.R. 1089, f. 3-4	1863	Țara Românească(?)

Fiziologul

Ms. rom. BAR 1436, f. 44v

Archirie și Anadan

Ms. rom. BAR 577, f. 61^v-62^r

CUPRINS

Izvoare și lucrări de referință	5
Abrevieri	8

FIZIOLOGUL

Studiu filologic	13
Studiu lingvistic	51
Nota editorului	89
<Fiziologul>	93
Glosar	99

ARCHIRIE ȘI ANADAN

Studiu filologic	103
Studiu lingvistic	139
Nota editorului	151
Învățătura lui Archirie, cum învățe pre nepotu-său, pre Anadan, de toate învățăturile	157
Anexă	169

FACSIMILE

Fiziologul	171
Archirie și Anadan	173